

60^{let}
Gorenjskega
muzeja

60 let, 60 zgodb

Glavna urednica: Jelena Justin

Uredniški odbor: ddr. Damir Globočnik, mag. Monika Rogelj,
ddr. Verena Vidrih Perko

Avtorji tekstov: mag. Tatjana Dolžan Eržen, ddr. Damir Globočnik,
mag. Monika Rogelj, ddr. Verena Vidrih Perko, Beba Jenčič,
mag. Marjana Žibert, mag. Irena Jeras Dimovska, Jelena Justin,
Helena Rant, Jože Dežman, Marija Ogrin, mag. Darko Knez

Fotografije: Tomaž Lauko, Tomaž Lunder, Boštjan Gunčar,
mag. Irena Jeras Dimovska, Helena Rant,
ddr. Damir Globočnik, Jelena Justin, fototeka Gorenjskega muzeja

Založnik: Gorenjski muzej

Zanj: Marija Ogrin, direktorica

Lektoriranje: Saša Gojčič

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj, Studio Aleja d.o.o.

Tisk: Medium d.o.o.

Naklada: 1500 izvodov

Kranj, december 2013

GORENJSKI
MUZEJ

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

.....
CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.452)

719(497.452)

ŠESTDESET

60 let, 60 zgodb / [glavna urednica Jelena Justin]. - Kranj :
Gorenjski muzej, 2013

ISBN 978-961-6478-53-3

1. Justin, Jelena 2. Gorenjski muzej (Kranj)

270895872

60 let
60 zgodb

Kranj, 2013

Vsebina

Uvodnik	6
Zgodba o materi izpod Vrtnika	8
3300 let star meč iz Blejskega jezera	10
Bronasti zvonček	12
Gorenjsko železo za rimski imperij	14
Rimska oljenka	16
Zlata doba Karnija	18
Pokopališče ob kranjski župnijski cerkvi	20
Zgodba Ajdovskega gradca	22
Velesovska Marija	24
Dragoceni kranjski rokopisi	26
Srednjeveške freske	28
Hrana nekoč	30
Tržna roka	32
Najstarejša upodobitev Kranj	34
Skrinjica pekovskega ceha	36
Krste kranjskih meščanov	38
Od kdaj je šola obvezna?	40
Leopold Layer	42
Zoisove skodelice	44
Bala	46
Prvi slovenski fotograf Janez Puhar	48
»Tri želje ...«	50
Martinovo – nastanek Zdravljice	52
Težko pričakovani datum	54
Zaklenjena omara za živila	56
Odlikovanja dr. Janeza Bleiweisa	58
Ko so pošto prenašali sli in kočije	60
Stare razglednice Triglava	62
Bohinjski predor	64

Sita iz konjske žime	66
Pot pokrpljat	68
Svetinjica za dobro opravljeno delo	70
Lepota industrijskih vezenin in čipk	72
Velika majerska krošnja	74
Ključni in ključavnice	76
Steklenice iz Mayrjeve pivovarne	78
Tujska soba iz Bohinja	80
Dolinarjev Matija Gubec	82
Zaledje Soške fronte	84
Bobi in fancovti za pusta	86
Domžalski slamniki	88
Perilo iz predalov meščank	90
Delo ženskih rok	92
Kranjski tekstilni delavci na fotografijah	94
Možnarji	96
Rezljana skrinja	98
Neprecenljivi bankovec	100
Taboriščna obleka iz Auschwitza	102
Vrtalka za zobe	104
Prešernova Zdravljica 1944	106
Medalja z upodobitvijo Primoža Trubarja	108
Moč preživetja ali »Kar je res, se žih govori«	110
Plakat za razstavo industrije in obrti	112
Marenčičev fotografski izraz	114
Šege in miti Bohinja: Oteповci	116
Kampl za borovnice	118
Višinski čevlji Nejca Zaplotnika	120
Telefoni kranjske Iskre	122
Reklamna tabla Sava	124
Tabla z mejnega prehoda	126

Uvodnik

Vloga sodobnega muzeja je v današnji družbi velika in iz dneva v dan pomembnejša. Živimo namreč v času, ko je vse več hlastanja za materialnimi dobrinami in močjo, ki deluje brez slabe vesti, hkrati pa se izgublja pomen moralnih vrednot.

Muzej ni le stičišče kulturnih dogodkov, kjer predstavljamo izsledke večletnih raziskav premične dediščine, shranjene v naših depojih. Predvsem je prostor etičnega in družbenoodgovornega delovanja muzealcev. Naša naloga je, da strokovno interpretiramo preteklost za razumevanje sedanjosti in v poduk prihodnosti. Naše poslanstvo je tudi ozaveščanje o lastni identiteti in vrednotah. Za vse to morata tako institucija kot muzealec dozoreti in sprejeti družbenoodgovorno vlogo.

Letos v Gorenjskem muzeju praznujemo 60-letnico svojega delovanja. V sklopu praznovanja smo v knjižici zbrali 60 zgodb muzejskih predmetov, večinoma iz nove stalne postavitve Prelepa Gorenjska. Vse praznično leto smo pripravljali občasne razstave s spremljajočimi muzejskimi večeri. Razstave so predstavile naše oddelke s prvim pridobljenim in obenem najlepšim muzejskim gradivom: Spominjamo se Lubenskih činarjev – Lubenski lončarji; Šest tisočletij Drulovke; Druga svetovna vojna: okupacija, upor, revolucija, državljanska vojna; Fotografije iz zbirke Kabineta slovenske fotografije: Josip Kunaver; Od listine do skrinjice; Tradicija gumarstva, del industrijske dediščine Gorenjske.

Na razstavah smo predstavili šest desetletij dolgo preteklost Gorenjskega muzeja, ki se je začela leta 1953, ko je bil v Kranju ustanovljen Mestni muzej. Z združitvijo Mestnega muzeja Kranj in Muzeja revolucije je nastal Gorenjski muzej Kranj, čigar pravni naslednik je današnji muzej.

Gorenjski muzej, ki ga je ustanovila Mestna občina Kranj, ima upravne prostore v Kranju, v Ullrichovi hiši, v sklopu grajskega kompleksa Khislstein; konservatorske

delavnice se nahajajo v Tomšičevi ulici in na Kidričevi cesti, dislocirana enota muzejev pa v Občini Bohinj. Razstavni prostori so na gradu v grajskem kompleksu Khislstein, v Mestni hiši na Glavnem trgu in Prešernovi hiši v Kranju ter v Muzeju Tomaža Godca, Planšarskem muzeju in Oplenovi hiši v Bohinju.

Danes ima Gorenjski muzej dobre možnosti za uspešno delovanje. V letih 2011 in 2012 smo izvedli bogat redni program, z veliko volje muzejskih sodelavcev in investitorjem, Mestno občino Kranj, pa smo dokončali več let trajajoč projekt prenove grajskega kompleksa Khislstein. Od leta 2008 je bila celotna uprava s kustodiat na začasni lokaciji na Savski 34, kjer so bile razmere za delo slabe. V letu 2012 smo se končno preselili v nove upravne prostore v Ullrichovem dvorcu na Tomšičevi 42, v gradu Khislstein pa smo 20. decembra slavnostno odprli novo stalno postavitev Prelepa Gorenjska. Upravljanje tako velikega kompleksa je za muzej velika širitev in nov izziv, saj smo pridobili tudi dodatne prostore za občasne razstave, urejen pedagoški prostor in muzejsko trgovino.

V prazničnem letu smo se soočali predvsem z začetnimi zagonskimi težavami in pomanjkljivostmi v grajskem kompleksu Khislstein, ki smo jih večinoma odpravili. Z novimi muzejskimi dejavnostmi smo oživljali ta del starega mestnega jedra, pri čemer smo bili dokaj učinkoviti, saj se obisk muzeja povečuje.

Ob praznovanju visokega jubileja čestitam vsem in se obenem zahvaljujem Ministrstvu za kulturo, Mestni občini Kranj ter vsem sodelavcem, ki so se vsa ta leta predajali muzejski stroki in s tem omogočili uspešno delovanje našega muzeja.

Marija Ogrin, direktorica

Zgodba o materi izpod Vrtnika

Ddr. Verena Vidrih Perko

Poleti 1994 je na Vrtniku pri Tupaličah arheolog Andrej Valič s sodelavci iz Gorenjskega muzeja izkopal železnodobno gomilo. Zemljena gomila je pokrivala 17 grobov. V sredini se je skrivala kamnita grobna kamra, kamor so pred domala 2800 leti shranili k počitku pepel moškega in ženske. Okrog zidane kamre je ležalo še 15 posod s pepelom umrlih. Po skromnih predmetih in keramičnem posodju, ki so pokojnike spremljali v onstranstvo, je bilo mogoče sklepati, da je osrednji pokop nastal prvi, tisti okrog njega pa so bili vkopani kasneje.

V osrednjem grobu sta očitno pokopana najstarejša člana družine, okoli njiju pa njuni potomci in člani novih družin. Mati in oče sta umrla istočasno. Je morda žena prostovoljno spremljala umrlega moža v smrt, kot je to npr. še danes navada ponekod v Indiji? Tega ne bomo izvedeli nikoli. Vemo pa, da je imela pokopana v družini posebno vlogo. V njenem grobu so ležali številna vretenca za prejo in priročna keramična utež za statve s človeku podobno vrezano podobo.

Utež kaže na simbolno vlogo, ki jo je imela pokojnica v družini, in osvetljuje njeno posmrtno, duhovno vez z živimi. Motiv tkanja srečamo tudi v grškem mitu o treh sestrah sojenicah, boginjah človeške usode. Najmlajša Klotia, po grško predica, nam snuje nit življenja, Laheza odmeri njeno dolžino, Atropa pa jo v usodnem trenutku preseka. Prepoznavni znak vseh treh je preslica in k preslici sodi vretenca za prejo. Na Vrtniku je bila v grobu utež za statve. Statve srečamo tudi v mitu o božanskem Erosu in zemeljski kraljici Psihi. V neizmernem hrepenenju, da bi si pridobila nazaj svojega izgubljenega Erosa, se mora Psiha spustiti v podzemlje in od tam prinesiti dar njegovi ljubosumni materi Afroditi. Nebeščani Psiho posvarijo pred tkalkami, ki jo bodo na poti skozi podzemlje moledovale za nasvet pri snovanju vzorcev. Tkalke so namreč duše umrlih mater, ki še po smrti tkejo usode še živečih svojcev. Psiha bi se s svetovanjem lahko usodno zapletla v življenje drugih in bi za vekomaj ostala v kraljestvu mrtvih. ●

**Utež za statve iz gomile na Vrtniku
pri Tupaličah (Foto Tomaž Lauko)**

3300 let star meč iz Blejskega jezera

Ddr. Verena Vidrih Perko

Gorenjski muzej hrani v svoji arheološki zbirki izjemno dragocen, 3300 let star bronast meč. Odkrili so ga leta 2006 pri zaščitnih arheoloških raziskavah, ki so potekale v Blejskem jezeru pri Mlinem pod vodstvom dr. Andreja Gasparija. Meč je odlično ohranjen, dolg 52,3 centimetra, težak 416 gramov in izdelan iz zlitine bakra, kositra in svinca. Podobne meče so uporabljali bojvniki pozne bronaste dobe. V času, ko je bil izdelan, je pomenil višek livarske tehnologije in je bil pravo bogastvo. Njegov lastnik ga je brez dvoma nosil tudi kot simbol družbene moči.

Najbrž ne bomo nikoli izvedeli, zakaj je meč končal v jezeru. Iz njegove lege v mulju na jezerskem dnu, ki je bila le dober lučaj od brega, lahko sklepamo, da ni bil slučajno izgubljen. To domnevo potrjuje tudi najdba enako starega bronastega meča, ki je bil odkrit pred 40 leti na istem mestu v jezeru in je danes shranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani. V neposredni bližini pa so odkrili še 10 sekir. Ena je bila rimskodobna, devet jih je bilo v rabi od 16. do 18. stoletja.

V bližini najdišča ni nobenih sledov prebivališč ali grobišč, od koder bi lahko najdbe zdrsnile v jezerske vode. Predmete so morali namenoma zalučati v globino.

Vse torej kaže, da je prostor ob izlivu Blejskega jezera za prednamce bil posebno, sveto mesto, kamor so med obredjem odmetavali orožje v vodo. Meča sta iz iste dobe. Oba sta prekratka za pravi spopad. Oba sta tudi brez vsakršnih poškodb na rezilu, kakršne nastanejo ob bojevanju. Sta morda meča zaobljubni dar za posebej pomembno zmago v boju? Morda pa sta ostanek daritvenega obredja neznanim božanskim silam, podobno kot še tudi danes vržemo v vodnjak droben novčič v upanju, da se nam izpolni tiha želja.

O posebnem pomenu jezerskih voda v Mlinem priča tudi Marijina kapelica, ki je še vse do srede prejšnjega stoletja stala pred mostom čez Jezernico in označevana prastari sveti prostor.

Ni naključno, da Blejsko jezero, *kinč nebeški*, zavzema v srcu Slovencev posebno mesto. Arheološka odkritja v okolici in še posebej v globinah jezera kažejo, da so skrivnostne, zelenkaste globine jezera bile od nekdaj sveto mesto v verovanju okoliškega staroselskega prebivalstva. To izpričuje tudi tamkajšnja prastara pripovedka o zvonu, potopljenem na dnu blejskih voda. ●

Bronast meč iz Blejskega jezera (Foto Tomaž Lauko)

Bronasti zvonček

Marija Ogrin

Vzhodnih Julijskih Alpah so bile najdene prve materialne sledi človeka iz bronaste dobe. Štiri tisoč let stare kamnite puščice, kamnita strgala in keramika so bili odkriti na območju Komne in Zadnjega Vogla. V času starejše železne dobe, ko postane železo strateška surovina in je območje Bohinja bogato z železovo rudo, so preko Spodnjih Bohinjskih gora potekale povezave med Bohinjem in Posočjem. V tem času Bohinj postane stalno poseljen in nastale naselbine imajo svoje gospodarsko zaledje tudi v visokogorskem svetu Julijskih Alp. Arheološke najdbe kažejo, da je večina visokogorskih planin, ki ležijo nad gozdno mejo, obljudenih od rimskega in srednjeveškega obdobja vse do nedavnega. Na teh planinah je bilo že v rimskem času pašništvo pomembna gospodarska panoga. Temu v prid kaže najdba bronastega rimskega zvončka nad planino Ovčarija v fužinarskih planinah. Bronasti zvonček je piramidne oblike s štirioglato osnovo in pokončnim ročajem za obešanje. Ročaj je obrabljen, kar kaže, da se je zvonček uporabljal. Na spodnjem robu plašča ima na vseh štirih straneh okras dvojne črte v obliki loka, ki se pod vrhom ponovi v vodoravni liniji in je zapolnjen s prečnimi vrezji. Na sredini plašča ima že po vlišanju vrezan napis URS, ki morda kaže na ime lastnika in pomeni v prevodu medved. Zvonček na podlagi oblikovnih značilnosti sodi v čas med 1. in 3. stoletje. Taki zvončki so bili v rimskem času zelo razširjeni, zvonček z Vodenih Rup pa je poseben po svojem okrasu in je dokaz, da so že v rimskem času na teh visokogorskih planinah pasli živino. Poleg zvončka je bila najdena rimska bronasta zaponka. Te so bile odkrite tudi po drugih planinah: Klek na Pokljuki, Vogel na spodnjih bohinjskih gorah, Pečana na Jelovici, kjer so domnevno kopali že v tem času tudi kakovostno železovo rudo – bobovec. S propadom rimskega imperija se je staroselsko prebivalstvo zatekalo vse bolj v odmaknjen gorski svet, kjer so bili s svojim imetjem varni. Rimske postojanke v visokogorju Julijskih Alp ostanejo tako še naprej obljudene, hkrati pa so nastajale nove, ki ohranjajo svojo rudarsko tradicijo, povezano s pašništvom, kasneje tudi s planšarstvom, vse do zatona železarske dejavnosti na območju Bohinja. ●

Bronasti rimski zvonček in zaponka z Vodenih Rup pod Triglavom (Foto Tomaž Lauko)

Gorenjsko železo za rimski imperij

Ddr. Verena Vidrih Perko

Nenavaden vretenast železen predmet, ki je prišel na dan ob gradnji avtoceste v bližini letališča v Lescah, tehta 7,6 kilograma in je dolg 59 centimetrov. Star je najmanj 2000 let.

Kos kovanega železa, namenjenega za nadaljnjo predelavo, imenujemo ingot. Izdelali so ga domačini, ki so kopali železovo rudo v okoliških rudiščih in jo talili v majhnih pečeh. Teh je moralo biti na tisoče, kajti tod izdelano železo je slovelo daleč naokoli. Z železom so trgovali, že preden so Rimljani zavzeli naše kraje. Za časa rimskega imperija so z železom najverjetneje plačevali tudi davčne dajatve. Upravičeno domnevamo, da so bili trije enaki kosi kovanega surovega železa, odkriti pri Lescah, skoraj gotovo namenjeni za nadaljnjo predelavo v bližnji Akvileji, današnjem Ogleju pri Trstu. Tam so delovale številne cesarske delavnice vojaške opreme.

Rimski imperij je potreboval neznanske količine železa, po zdajšnjih ocenah okoli 82.500 ton na leto. Med najkakovostnejše so prištevali noriško železo, ki je imelo lastnosti jekla.

Izdelovali ga niso le na Koroškem, temveč tudi na Gorenjskem, kar sta omogočala odlična ruda in predvsem odlično znanje domačih železarjev.

V naših krajih pridobivajo železo že domala 2800 let. Železarjenje sodi med najzahtevnejše tehnologije starega sveta in je bilo velika skrivnost. Prenašalo se je iz roda v rod v posameznih družinah ali manjših skupnostih. K temu sodi ne le poznavanje rudišč kakovostne rude, temveč tudi natančno obvladanje postopkov taljenja. To poteka nad 12 ur pod visoko, stalno temperaturo nad 1000 stopinj Celzija. Poleg dobre rude potrebuje železar tudi ustrezno lesno oglje. Najboljše je bilo iz gostega, visokogorskega lesa, zato so že najstarejši železarji iz naših krajev železo pogosto talili kar na bližnjih planinah, kjer so rudarili, oglarili in pasli drobnico. Njihove izdelke, surovo železo, pa so v dolini kovači prekovali v ingote in jih prodajali daleč naokoli.

Taka je bila najbrž tudi pot ingota, odkritega pri Lescah. Zakaj ni nikoli dosegel svojega naročnika, pa žal ne bomo nikoli izvedeli. ●

Več kot 2000 let star železni ingot je eden zelo redkih primerkov v Evropi. (Foto Tomaž Lauko)

Rimska oljenka

Ddr. Verena Vidrih Perko

Konec 50- let je pri izkopu gradbene jame blizu Brezij prišla na dan keramična svetilka s podobo leva, merjasca in psa. Najdena je bila v žganem rimskodobnem grobu izpred okoli 1900 let. Tovrstnim svetilkam pravimo oljenke, ker so svetile na oljno olje. V naše kraje so jih prinesli Rimljani pred skoraj dva tisoč leti, ko so priključili ozemlje današnje Slovenije rimskemu imperiju. Oljenke so bile izdelane iz brona, dragocenejše tudi iz srebra, tiste cenejše, vsakomur dostopne, pa so bile narejene iz žgane gline. Izdelovali so jih v številnih lončarskih delavnicah v Italiji in jih na tisoče izvažali po imperiju. Izdelane so bile v kalupih in na njih so bili upodobljeni grško-rimska božanstva, gladiatorske igre in druge, na videz povsem nevtralne podobe, kot so v našem primeru lev, merjasec in pes.

Pa poglejmo, zakaj naj bi te tri živali spremljale mrtvega v onstranstvo. Vse tri so spremljevalke rimskih bogov. Lev se druži z mogočno *Veliko materjo* in je varuh umrlih duš, merjasec je ob boku božanskemu Adonisu, pes pa spremlja Apolona in Artemido in je v temačnem svetu umrlih tudi zvest sopotnik duše. Upodobljene živali so vzete iz grško-rimskega sveta in so skupaj z oljenko znamenje novega načina življenja, ki so ga k tukajšnjim prebivalcem *silom in milom* zanesli Rimljani.

Zakaj so bile oljenke tako priljubljene, da so v nekaj desetletjih rimske nadvlade našle prostor na slehernem kotičku imperija? Gotovo zaradi praktičnosti in varnosti v primerjavi s svečami in baklami. Svetili bi si lahko tudi s katerim drugim, cenejšim oljem ali lojem, vendar ta pri izgorevanju močno zaudarja in se dimi. Oljno olje pri gorenju sprošča prijeten vonj in oljka je veljala v Sredozemlju za sveto drevo. Toda oljno olje je bilo drago in morali so ga uvažati iz Istre, Italije, Španije in severne Afrike.

Rimska država, ki jo je vodila peščica premožnih veleposestnikov, je močno podpirala rabo oljnega olja. Subvencionirala je prevoze in skrbela, da sta uradništvo in vojska bila vedno dobro oskrbovana z žitom, oljem in vinom. Raba oljnega olja v prehrani, medicini in tehniki je šla v milijone litrov, od tega levji delež za razsvetljavo. Olje je preprosto sodilo k rimski omiki in enako raba svetilk, na katerih so bile upodobljene podobe propagande rimskega cesarstva. Od prodaje olja so imeli namreč posebej veliko koristi veleposestniki z razsežnimi oljčnimi nasadi v Italiji in drugod. Tedanji vodilni politiki so z vsemi možnimi sredstvi širili in podpirali rimski način življenja – in s tem rast svojih dobičkov, tudi s tako neznatnimi predmeti, kot so na videz popolnoma nepomembne keramične svetilke. Zato lahko upravičeno govorimo o rimski dobi kot o času najzgodnejše globalizacije. ●

Oljenka z Brezij, s podobo leva, merjasca in psa (Foto Tomaž Lauko)

Zlata doba Karnija

Ddr. Verena Vidrih Perko

Kranju je pred več kot sto leti z odkritji iz grobišča v Lajhu pripadlo pomembno mesto v zakladnici imenitnega Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju in v Deželnem muzeju v Ljubljani. Izjemne najdbe so vzbujale čudenje muzejskih obiskovalcev in dobile opazen prostor tudi v svetovni znanosti. A Kranjčanom je od svetovne slave ostalo bore malo. Že čez nekaj desetletij so se domačini le še blede spominjali izkopavanj ob sotočju Kokre in Save, o slavni preteklosti mesta pa so še do nedavnega veliko več kot Slovenci vedeli tujci.

Z odločnimi prizadevanji zanesenjakov, ki so se zavedali neprecenljivega pomena kranjske kulturne dediščine za razvoj, je mesto leta 1953 dobilo muzej. Kot v posmeh – ob ustanovitvi v muzeju domala ni bilo arheološke dediščine. Prvi kustos za arheologijo je postal Andrej Valič. Someščanom bo še dolgo ostal v spominu po zanimivih pogovorih in odličnem poznavanju Gorenjske. Z njegovimi izkopavanji so se začele v muzej stekati arheološke najdbe iz Drulovke, Bobovka, iz kranjske farne cerkve, z Bleda, Ajdne, iz Tupalič itd. Do stalne arheološke razstave pa je bilo še daleč.

Odprtje stalne arheološke razstave Železna nit leta 2002 je bilo velik kulturni praznik za Kranjčane. Železna nit, ki je z leti pridobila nekaj imenitnih novih arheoloških najdb, nenehno privablja številne obiskovalce. Poleg Prešernove hiše je ena najizpovednejših razstav za slovenske šolarje.

Zavedajoč se dolga do javnosti, je nastala tudi razstava Zlata doba Karnija, ki vključuje najnovejša arheološka odkritja z Lajha. Namen ni le kazati bogastvo arheološke zbirke Gorenjskega muzeja, temveč vzbuditi ponos na dediščino v okolju. Odpreti premislek o preteklosti in pokazati, kako so se ljudstva in kulture od nekdaj med seboj mešali. In govoriti prihodnosti, ki je v vseh dobah bila negotova in je pripadla tistim, ki so iz svoje lastne preteklosti znali črpati moč preživetja. Ki niso živeli zgolj zase. Tistim, ki so črpali moč iz tisočletnih izkušenj, prastarega znanja in človeške modrosti. ●

Nakit uglednih žena germanske vojaške posadke, ki je v 6. stoletju v utrdbi Karnij, na prostoru današnjega Kranja, varovala zgornje savske prehode proti Italiji (Foto Tomaž Lauko)

Pokopališče ob kranjski župnijski cerkvi

Ddr. Verena Vidrih Perko in mag. Darko Knez

Ko se danes sprehajamo pred župno cerkvijo ali pijemo kavo pred bližnjo kavarno, le redko kdo pomisli, da se je tod še vse do leta 1789 razprostiralo mestno pokopališče. Na to nas spomnijo le še občasni arheološki posegi. Prav dolgoletnim arheološkim raziskavam nekdanjega kustosa Gorenjskega muzeja Andreja Valiča, poglobljenim študijam dr. Milana Sagadina in novim izkopavanjem dr. Rafka Urankarja se moramo zahvaliti za temeljna spoznanja o tem izjemnem kraju. Grobišče Farna cerkev, kot se imenuje med arheologi, je eno najpomembnejših srednjeevropskih pokopališč, na katerem so pokopavali neprekinjeno skoraj 1400 let. Hkrati je najpomembnejše grobišče iz časa slovanske poselitve, ki kaže mešanje s staroselskim prebivalstvom Karnija, kot so tedaj rekli Kranju, in nastajanje najstarejše slovenske kulture. V zgodnjih grobovih je bilo odkrito veliko značilnega slovanskega in staroslovenskega nakita in nožev, v kasnejših grobovih iz 17. in predvsem 18. stoletja pa so poleg ostankov oblačil in redkega nakita našli tudi številne križe in svetinjice, ki kažejo na pogosta romanja Kranjčanov v bližnje in tudi oddaljene svete kraje, kot so Rim, Kelmorajn, današnji Köln, in Santiago de Compostela.

Med redke najdbe iz grobov, odkritih pri župni cerkvi, sodi tudi venec z jagodami iz bleščeče črnega premoga ali *gagata* z rokama, izrezljanima iz kosti. Rožni venci s črnimi jagodami so bili značilni za 17. stoletje, toda jagode so bile navadno lesene in podobno tudi križi na njihovem koncu. Rožne vence iz *gagata* in z rokama, izrezljanima iz kosti, kot simbol Kristusa pa najdemo le redko. S seboj so jih prinesli nekateri romarji iz Santiaga de Compostela, kar lahko domnevamo tudi za pokojnika iz groba pri župni cerkvi. Rožni venec ga je najverjetneje spremljal v grob kot dragocena svetinja in spomin na dolgotrajno romanje k svetemu Jakobu v Kompostelo. ●

Nakit in rožni venec iz novoveških grobov, odkritih pri kranjski župnijski cerkvi (Foto Tomaž Lauko)

Zgodba Ajdovskega gradca

Marija Ogrin

Vzhodno od Bohinjske Bistrice se dviga manjši skalnati hrib, poraščen z grmičevjem, imenovan Ajdovski gradec. Na njem so še danes vidni ostanki (ostaline) naselbine, ki je bila obljudena od železne dobe do poznoantičnega obdobja. Na Ajdovski gradec je naš največji slovenski pesnik dr. France Prešeren postavil svojo pesnitev Krst pri Savici.

Po iznajdbi postopka pridobivanja železa na koncu 2. tisočletja pr. n. št. se v nekaj stoletjih železna doba (8. stol. pr. n. št.) in z njo železarstvo razmahneto tudi v jugovzhodnem alpskem prostoru. Z vse večjo proizvodnjo jeklo postane glavna surovina za izdelavo kakovostnega orodja in orožja. To povzroči velike gospodarske, politične in kulturne spremembe.

Intenzivna poselitev Bohinja se začne v starejši železni dobi (na prelomu iz 7. v 6. stol. pr. n. št.) zaradi bogatih nahajališč železove rude – bobovca. Prve znane naselbine so Ajdovski gradec, Gradišče nad Lepencami in Dunaj pri Jereki. V železni dobi je bila pomembna panoga železarstvo. Rudo so talili v majhnih talilnih pečeh z vkopanim kuriščem v zemljo, nad katerim so bili tudi do dva metra visoki glinasti stožci. Železarska dejavnost na Ajdovskem gradcu se odraža z najdbami številnih kurišč, železove žlindre ter rude.

Poleg železarstva sta bili pomembni gospodarski panogi poljedelstvo in živinoreja. Analize živalskih kosti kažejo, da je bila razvita govedoreja, poleg nje še ovčereja in kozjereja. Na Ajdovskem gradcu je bilo odkritih veliko kosti bobra, kar kaže tudi na lov, ki je bil v tem času dokaj pogost.

Verovanje v življenje po smrti in kulturna pripadnost se kažeta tudi po načinu pokopa. V svetolucijski kulturni skupini, kamor je Bohinj v tem času spadal, so mrtve sežigali na posebnih mestih in nato sežgane kosti skupaj s pridatki položili v grobne jame in pokrili s kamnitimi ploščami. Pridatki kažejo na status pokojnika in s tem že na razslojenost takratne družbe. Najpogostejši pridatki so keramične posode in bronast nakit: uhani, zapestnice, različni tipi bronastih zaponk ali fibul, med katerimi izstopa svetolucijska ločna z obeski.

Z arheološkimi raziskavami v letu 2003 so bili izkopani drobni predmeti in ostanki stavb. Naselbinske najdbe so številni drobni predmeti: deli glinenih posod, bronaste sponke, bronasti sklepanec, okrasne jagode iz jantarja in modrega stekla. Med najdbami pa so pomembni tudi železni žebli, sulični osti in železen prazgodovinski nož. Večina bivalnih stavb je stala na umetno zravnanih terasah na južnem delu griča. Stavbe so imele kamnite temelje in leseno konstrukcijo. ●

Železen nož, sulični osti, sklepanec ter odlomki keramike z Ajdovskega gradca (Foto Tomaž Lauko)

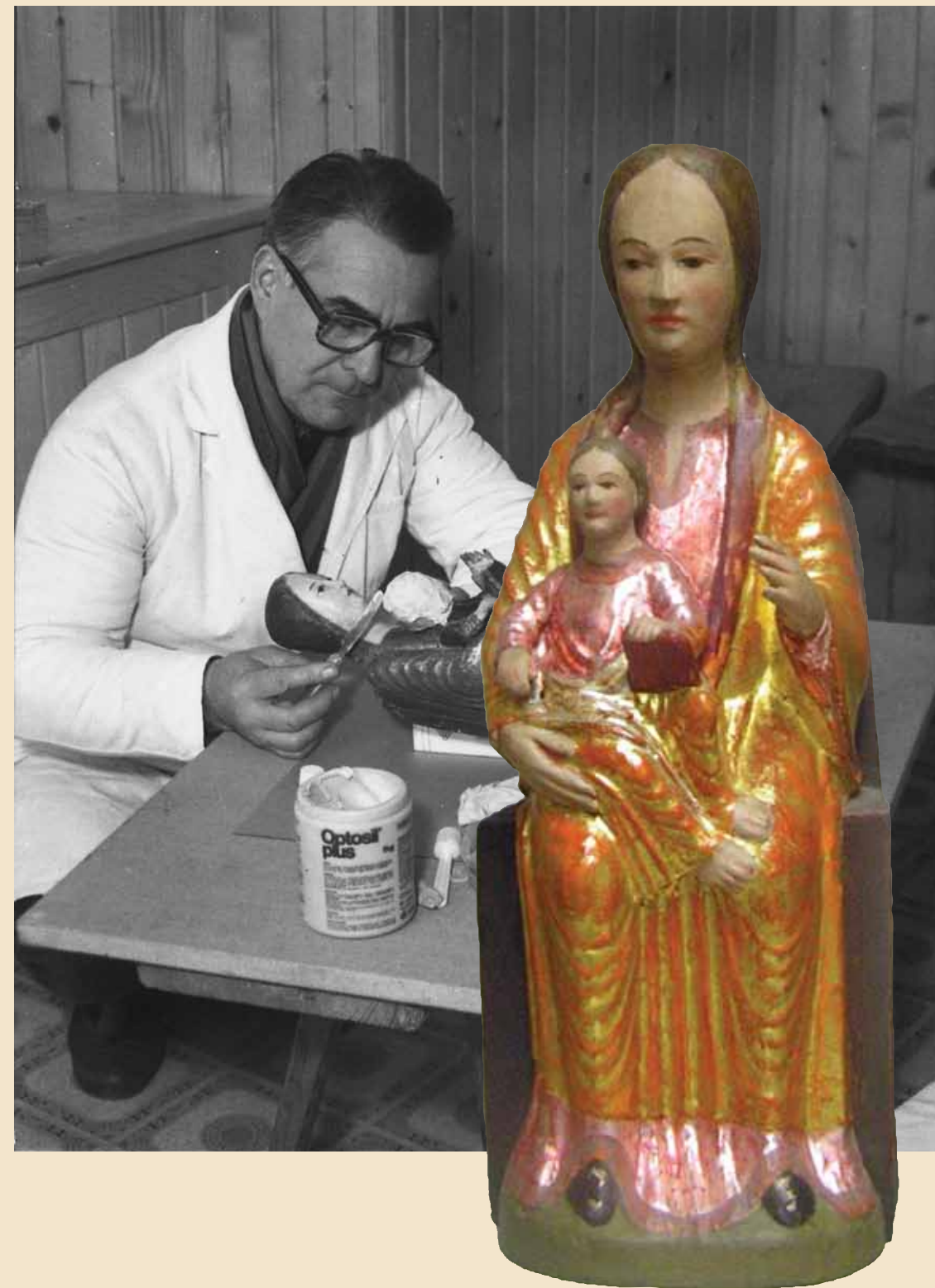
Velesovska Marija

Ddr. Damir Globočnik

V odmaknjeni dolini na robu Kranjskega polja in ob vznožju Štefanje gore so na začetku 13. stoletja na pobudo andeških ministerialov iz Kamnika (potomcev družine Gerlocha Velesovskega) in gornjegrajskega opata ustanovili samostan dominikank. Samostana se je po največji vasi v bližini oprijelo ime *velesovski samostan*. Za uradno letnico njegove ustanovitve velja leto 1238. Tedaj je oglejski patriarh Bertold Andeški z obiskom in uradno listino potrdil ustanovitev samostana ženske veje dominikanskega reda. V velesovski samostan so povabili redovnice iz Zigelhofna na Dunaju. Samostan in Marijino cerkev so zgradili na mestu starejše Marijine kapele, po kateri se je dolina imenovala Marijina dolina. Izvor imena Adergas si razlagamo iz nemškega »an der Gras« (na Trati). O nastanku kapele in božje poti v Velesovem pripoveduje legenda: duhovnik iz Trate je hodil molit brevir v samotno dolino, ki jo je preraščal gozd, spremljal ga je pes. Ta ga je nekoč odvedel k hrastu, na katerem je bila Marijina podoba, duhovnik jo je odnesel domov, vendar drugo jutro Marijine podobe ni bilo več tam, našel jo je na hrastu in jo ponovno odnesel domov, Marijina podoba pa je znova pobegnila v gozd – duhovnik je spoznal, da želi prebivati na hrastu, ki si ga je sama izbrala. Gozd so posekali in postavili kapelo z Marijino podobo, ob njej pa so se začeli zbirati romarji. Sledila je večja cerkev, ki je postala znamenita božja pot. Velesovska Madona (lesen kip Marije z Jezuškom v naročju), ki stoji v niši sredi glavnega oltarja, je edini ostanek prvotne romarske cerkve. Kip iz poznega 12. stoletja je najstarejši ohranjen Marijin kip v Sloveniji. Najbrž ga je samostanu poklonil oglejski patriarh Bertold Andeški. Romanski kip Velesovske Marije je od začetka veljal za čudodelnega. Od konca 14. stoletja ga oblačijo v dragocene božjepotne preobleke liturgičnih barv.

V Gorenjskem muzeju hranimo kopijo Velesovske Madone, ki jo je leta 1983 izdelal restavrator, akademski kipar Boris Sajovic. Odlitek v naravni velikosti je Sajovic skrbno poslikal in pozlatil, tako da ga na prvi pogled ni mogoče ločiti od originala. ●

Restavrator Boris Sajovic pri izdelavi kopije
Velesovske Marije (Foto Drago Holynski)

Dragoceni kranjski rokopisi

Ddr. Damir Globočnik

Župnijska cerkev sv. Kancijana in tovarišev v Kranju, ki stoji na mestu starejših predhodnic, je eden osrednjih spomenikov poznogotske arhitekture na Slovenskem. Prezbitarij oziroma t. i. dolgi ali meščanski kor je bil zgrajen na prehodu 14. v 15. stoletje, dvoranska ladja s poznogotsko oblikovanim stropom in zvonik pa sta najbrž nastala med letoma 1430 in 1460.

Gotizacijo župnijske cerkve je začel župnik Koloman iz rodu ministerialov de Manswerd (+1434), ki je bil generalni vikar oglejskega patriarha in kanonik v Strašburgu pri Krki na Koroškem. Koloman de Manswerd je leta 1412 podaril župnijski cerkvi tri dragocene rokopise: *Moralije Gregorja Velikega*, *Misal* in biblijo, zadnja se ni ohranila.

Kranjski misal in prvi del kodeksa z Gregorjevimi Moralijami iz leta 1410 sta delo pisarja, kaligrafa in iluminatorja *Heinricha Aurhayma*, ki ga je Koloman de Manswerd povabil v Kranj. Latinsko besedilo Moralij (razlaga starozavezne modrostne Knjige o Jobu) obsega 223 listov, ki so popisani v dveh stolpcih z gotsko minuskulo. Kodeks vsebuje številne ornamentirane iniciiale. Del kodeksa je nastal v sodelovanju s pisarjem in avtorjem stavčnih začetnic *Jakobom Chaczpekom*. Zadnji latinski zapis na str. 223 se glasi: »V letu Gospodovem 1410 po naročilu častitega g. Cholomana de Manswerd, župnika v Kranju, sem to knjigo Moralij papeža Gregorija, po številu natančno 35 knjig, napisal jaz, Jakob z imenom Chatzpeck, tedaj član hiše in omizja omenjenega g. Cholomana, v petek pred praznikom sv. Jerneja apostola.« Moralije Gregorja Velikega so eden najpomembnejših spomenikov gotskega rokopisnega slikarstva, ki so nastali za naročnike s slovenskega ozemlja.

Zlasti bogato je okrašen prvi notranji list Moralij. V trebuhu iniciiale R je upodobljena stoječa Marija z otrokom. Spremljata jo sv. Katarina in sv. Barbara. Pod njimi sta papež Gregor Veliki in goli Job. V spodnjem delu naslovnice so v treh z akantovim listom okvirjenih medaljonih Kristus trpin, klečeča ženska figura in duhovnik v molitvi.

Za župnijsko cerkev je bil naročen tudi *Antifonarij* v dveh zvezkih iz leta 1491. Avtor Antifonarija (zbirka katoliških liturgičnih skladb) je *Johannes von Werd* iz Augsburga, ki se je najbrž mudil tudi na Kranjskem. Pisan je v veliki gotski minuskuli. Na zadnjem listu prvega zvezka je Johannes von Werd zapisal: »Dovršil je pričujoče delo s pomočjo milosti božje Joannes von Werd iz Augsburga po rodu Device v letu odrešenja 1491 v osmini zmagoslavnega mučenca Lavrencija; ob času, ko so prodajali mernik rži po 4 zlate, pšenice po 5, ječmena po 3, ovsu po 2, za kar bodi zahvaljena presv. Trojica v večnih hvalnicah.« ●

Rokopis Moralije Gregorja Velikega iz leta 1410 (Moralia in Job, avtorja Jakob Chaczpek, Heinrich Aurhaym, 50 x 34,5 cm) hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. (Foto Tone Krampač)

Srednjeveške freske

Ddr. Damir Globočnik

Gorenjski muzej hrani bogato zbirko kopij srednjeveških fresk v gorenjskih cerkvah. Kopije izbranih srednjeveških motivov je povečini izdelal dolgoletni muzejski restavrator, akademski kipar Boris Sajovic.

Eden najlepših srednjeveških spomenikov na slovenskem ozemlju je *podružnična cerkev sv. Lenarta na Bregu pri Preddvoru*. Zgrajena je bila najbrž v 14. stoletju. Ima poznoromansko oziroma zgodnjegotsko ladjo in tristrani, s križnim rebrastim obokom prekrit prezbitorij iz okrog leta 1400. Zakristija je bila dodana v 17. stoletju, v 18. stoletju pa je bil zgrajen zvonik z baročno streho. Cerkev obdaja pokopališko obzidje.

Freske v prezbitoriju in na obeh slavaloknih stenah sta najbrž okrog leta 1420 naslikala neznana furlanska mojstra. Zanimiv je koncept poslikave, ki je dobil ime »kranjski prezbitorij«. Predstavlja vsebinsko celoto, po kateri so pogosto posegali srednjeveški slikarji, ki so delovali na slovenskem ozemlju. Na oboku prezbitorija je upodobljen Kristus v mandorli (siju mandeljaste oblike), ki sedi na mavrici, z eno roko blagoslavlja, v drugi pa drži knjigo. Obdajajo ga simboli evangelistov in štirje cerkveni očetje. Na stenah prezbitorija in ostenjih treh šilastih gotških oken so apostoli. Nad slavalokom sta naslikana Adam in Eva ob drevesu spoznanja (motiv izvirnega greha). Na podločjih in glavnem pasu severne in južne stene prezbitorija so po trije prizori iz Kristusovega pasijona. Pod njimi so dopasne upodobitve prerokov z napisnimi trakovi. Na podločjih sklepnih stranic so podobi sv. Barbare in Katarine ter Veronikin prt.

Slavalokno steno na ladijski strani krasijo prizori iz svetniških legend. Na levi strani zgoraj je sv. Jurij v boju z zmajem. Jurij želi rešiti Marjetico, ki kleče moli za zmago, boj iz grajskega stolpa opazujeta Marjetičina starša. Na desni strani zgoraj je cerkveni patron sv. Lenart, zavetnik jetnikov in preganjanih, ki rešuje jetnike iz jetniškega stolpa. Pod sv. Jurijem je upodobljeno tihožitje, pod sv. Lenartom pa sv. Miklavž, ki obdaruje tri revne speče neveste. Na sredini zgoraj je droben motiv Abelove in Kajnove daritve.

Iz srednjeveškega obdobja je tudi raven poslikan leseni strop v cerkveni ladji, ki ga krasijo 30 prizorov iz Marijinega in Kristusovega življenja. V zadnji četrtini 15. stoletja ga je poslikal poljuden slikar istrske smeri. To je edini v celoti ohranjen poslikan leseni strop pri nas. ●

Freske v prezbitoriju in na obeh slavaloknih stenah cerkvice na Bregu pri Preddvoru spadajo med najlepše in najbolj ohranjene srednjeveške poslikave pri nas. (Foto ddr. Damir Globočnik)

Hrana nekoč

Mag. Marjana Žibert

Po službi moram v trgovino po sadje in nekaj zelenjave. Ups, kaj sploh naj kupim? Pred leti so v Nemčiji ljudje umirali zaradi kumar. Ne, baje so bili krivi kalčki. Ali pa tudi ne? Je hrana, ki jo kupujemo v trgovinah, sploh užitna? Je veletrgovcem res pomemben le še zaslužek in ne zdravje ljudi?

V preteklosti je bilo precej drugače. Ljudje so jedli tisto, kar so pridelali sami, pridelek je bil odvisen od vremenskih razmer. Če so bile te slabe, je sledilo leto lakote. Ni bilo moke za temni kruh in za močnik, ki je bil vsakodnevna hrana. Nekaj kosov mesa in belo pšenično moko so hranili za praznike. Ne glede na letino so morali del svojega pridelka oddati svojemu zemljiškemu gospodu.

Srednjeveško plemstvo je od svojih podložnikov dobilo oves, pšenico, ječmen, proso, rž, oddajati so jim morali tudi jajca, kokoši, ovce, prašiče. Plemstvo je nekaj hrane pridelalo na svojih pridvornih posestvih. Pripravljali so obilne obroke, ki so imeli tudi deset različnih jedi. Juhe so bile mastne, z jajčno zakuho, lahko so dodali tudi nekaj krvi. Obvezno so morali biti na jedilniku ribe ali raki in perutninsko meso. Stročnice in zelje so bili pripravljeni z mesom. Pripravljali so tudi sladice, ki so vsebovale svinjsko mast. Radi so se posladkali s sladko smetano, ki so ji dodali zelišča in oreščke. Na mizi pa sta bila obvezno beli kruh in vino. ●

Kaj in kako so jedli v srednjem veku, lahko ugotavljamo predvsem na podlagi likovnih upodobitev tistega časa. V cerkvi sv. Križa na Križni gori je leta 1502 neznani slikar iz kroga münchenskega mojstra Pollacka upodobil prizor iz legende sv. Urha. Ta govori o čudežu s kokošjim bedrom, ki se v petek spremeni v ribo. (Fototeka Gorenjskega muzeja)

Tržna roka

Mag. Marjana Žibert

Se še spominjate, ko smo pred desetletji hodili avgusta, v času kranjskega sejma, na plese in koncerte v Savski Loki? Iz cele Slovenije so ljudje hodili na *gorenjski sejem*. Žal je danes to le še zgodovina.

Kranj je bil stoletja dolgo pomembno mesto ob trgovski poti in gospodarsko središče celotne Gorenjske in tudi dežele Kranjske. Tu so trgovali z različnimi pridelki in izdelki na tedenskih in letnih sejmi. Kranjski sejmi so bili znani daleč naokrog in so uživali velik ugled. Mestu so bili pomemben vir dohodkov, saj so v sejmskih dneh lahko zaračunavali uporabo stojnic, tehtnic in posod za merjenje.

Od leta 1839 je imelo mesto pet rednih letnih sejmov: 25. aprila, 1. avgusta, 21. septembra, 28. oktobra in 11. novembra. Prodaja na drobno je bila večja kot na sejmi v Ljubljani. Leta 1909 so letne sejme preložili na prvi ponedeljek v maju, septembru, oktobru, novembru in decembru ter določili sejmski red. V njem so zapisali tudi, kje v mestu se sme določeno blago prodajati: npr. na Podrtini so prodajali žito, lan in različna prediva; pri župnijski cerkvi lesene izdelke; ob današnjem Prešernovem gledališču usnje, čevlje, sedla in lonce; pred škofijo so bili prodajalci zelja, ki so ga pripeljali na vozech. Na Glavnem trgu je bil prostor za klobučarje, kleparje in *kramarje* ter tudi vse tiste, ki so na sejem prinesli različna živila, meso, sadje in zelenjavo. Proti Prešernovi ulici so prodajali galanterijo. Kokrško predmestje je bilo namenjeno prodaji sodarskih in suknarskih izdelkov. Tu so kupci lahko dobili tudi poljsko orodje, laneno olje in sadike sadnih dreves. V Savskem predmestju je bilo živinsko sejmišče za prodajo govedi, prašičev, konj in drobnice.

Značilnost sejmov je bila tudi tržna roka – na kranjsko mestno hišo so jo izobešali vse od 15. stoletja in še v prvih desetletjih 20. stoletja. V rokavico oblečena roka je simbol vladarja, ki je mestu podelil sejme, meč pa pomeni pravičnost tržnega sodstva. Izobešena roka je pomenila tržni ali sejmski mir, v katerem je vsak lahko nemoteno sklepal manjše ali večje kupčije. Njeno izobešanje je potekalo svečano, ob zvonjenju župnijskih zvonov, na večer pred začetkom letnega sejma. Po končanem sejmu so tržno roko slovesno sneli. ●

Tržna roka z mečem, ki so jo v času letnih sejmov pritrdili na Mestno hišo, kot simbol pravice (Foto Drago Holynski)

Najstarejša upodobitev Kranja

Ddr. Damir Globočnik

Bakrorez, ki ga je leta 1649 v Topografiji avstrijskih provinc objavil eden vodilnih založnikov, topografov in bakrorezcev svojega časa Matthäus Merian (1593–1650) iz Frankfurta ob Maini, je najstarejša znana upodobitev Kranja. Prikazuje pravilno piramidalno obliko mestne vedute, gledano s Šmartina. Poglavitni značaj piramidalni zasnovi prispeva vrsta višinskih poudarkov. Osrednja prostorska dominanta mesta je zvonik župnijske cerkve sv. Kancijana in tovarišev. Z vrha zvonika lahko potegnemo imaginarno črto do Rožnovenske cerkve, od tam pa do cerkve Priprošnjikov proti kugi, obrambnega stolpa in roba mestnega pomola na Pungertu. Na nasprotni strani sta simetrično piramidalno zasnovo podkrepila stolp, ki je varoval gornja mestna vrata, in zvonik cerkve kapucinskega samostana. Levo od mostu je večji mlin.

Dr. Cene Avguštin v knjigi *Kranj – Naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja* (1999) ugotavlja, da je gradnja meščanskih hiš, cerkva, mestnega obzidja v gotiki in renesansi ter kapucinskega samostana uvrstila stari Kranj med kompozicijsko najbolj pretehtane mestne organizme v evropskem prostoru.

Merianov bakrorez je bil uporabljen tudi za *Atlas Maior*, največjo in najdražjo knjižno izdajo 17. stoletja. Atlas Maior je v letih 1662 do 1672 izšel v Amsterdamu v latinskem, francoskem, nizozemskem in španskem jeziku. Bakrorez sta najbrž Anna Beeck oziroma Dirck Jansz. van Santen povečala v akvarelu.

Merianova grafika prikazuje tudi cerkev sv. Martina, ki je nekdanja stala na desnem bregu Save, ob savskem mostu. Stara lastniška cerkev in župnija je najbrž nastala pred letom 1002 v sklopu kranjske pražupnije. Tu je že okoli leta 500 stalo poznoantično krščansko središče s pokopališčem, kmalu po letu 800 so začeli pokopavati svoje pokojne slovanski naseljenci. Cerkev je najkasneje do leta 1163 postala samostojna župnija. Ker je bila večkrat ogrožena ob poplavih Save, so jo opustili in okrog 1730 začeli zidati novo župnijsko cerkev v Šmartinu.

Kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino (ok. 1440–ok. 1510), ki se je čez Savo moral prepeljati v čolnu, ker je narasla reka podrla most, je v Popotnem dnevniku zapisal: »Ta reka vali deroče vodovje, teče tik pod mestom Kranjem in se lahko primerja s Sočo.« ●

Merianov bakrorez poudarja kompozicijsko ravnotežje prostorske podobe Kranja, ki je primerljivo z najlepšimi srednjeevropskimi mesti. (Foto Drago Holynski)

Skrinjica pekovskega ceha

Mag. Marjana Žibert

V srednjem veku so obrtniki izdelali vse, kar so ljudje potrebovali. V Kranju tako najdemo mlinarje, mesarje, peke, gostilničarje, lončarje, čevljarje, krznarje, suknarje, krojače, klobučarje, barvarje, usnjarje, jermenarje, sedlarje, kolarje, mizarje, tesarje, zlatarje, nožarje, ključavničarje, ostrogarje, kovače, slikarje. Združevali so se v cehe, ki so bila gospodarska in socialna združenja istih obrtnikov. Cehi niso dopuščali večjega gospodarskega napredka in konkurence, kar se je sčasoma še stopnjevalo. Bistvo cehovskih pravil je bilo v obveznem članstvu. Kdor ni bil član ceha, ni smel opravljati samostojne obrti v mestu. Če so kršitelja zasačili, so mu odvzeli izdelke. Člani cehov niso bili le obrtniški mojstri, ampak tudi člani njihovih družin. Mojstri so morali dokazati zakonsko rojstvo, biti so morali poročeni. Cehovstvo se je dedovalo. Mojstri so pregledovali obrtne delavnice, reševali spore in se dobivali na sestankih. Skrbno so hranili cehovski denar, knjige, listine, sveče, mrtvaške prte, cehovsko bandero in cehovsko skrinjico, ki je bila najodličnejši predmet ceha. Mojstri so smeli imeti ključke te skrinjice, kar je bila velika čast.

Cehovske organizacije so namenjale veliko skrb tudi življenjskim in socialnim stiskam svojih članov – pripravili so pogreb, gmotno pomagali žalujočim, skrbeli za bolne in revne člane.

V 18. stoletju, v času reform Marije Terezije in Jožefa II, je bil v Kranju najpomembnejši pekovski ceh, ki mu je cesarica Marija Terezija ponovno potrdila pravila leta 1756. Kranjski peki so med drugim pekli preste. Določeno je bilo, da jih je vsako leto smel peči le en pek. Imeli so tudi skupno krušno omaro, kamor so zlagali hlebe kruha. Dogovorili so se, da so jih postavljali na različne police. Vsak pek je tako prodal nekaj kruha, saj so ga meščani običajno pobirali le s »svoje« police.

Kranjsko cehovstvo je bilo zelo trdoživo. Šele Francozi so na začetku 19. stoletja začeli odpravljati cehovske svoboščine. Z obrtjo se je lahko ukvarjal vsak, ki je izpolnjeval predpisane pogoje. Cehi so drug za drugim propadali. Odtlej je dovoljenja za obrt izdajala lokalna oblast in marsikatero prošnjo tudi zavrnila. ●

Poslikana skrinjica kranjskega pekovskega ceha iz 18. stoletja (Foto Drago Holynski)

Krste kranjskih meščanov

Mag. Irena Jeras Dimovska

Beseda krsta se prvič omenja že v 17. stoletju. Plemiške krste so bile običajno kovinske, okrašene, meščanske pa lesene. V cerkvene, družinske grobnice so pokopavali zlasti bogatejše meščane. Te grobnice so imele ponavadi na stenah napise imen pokopanih, velikokrat pa se imena pokojnikov oglašajo tudi na samih krstah. Pokop ljudi v cerkvene grobnice zasledimo do časa Franca Jožefa, potem pa so se začeli pokopi v skupna pokopališča.

Kranjska cerkvena grobnica ob farni cerkvi sv. Kancijana je bila odkrita v sedemdesetih letih. Takratni župnik Zdravko Bohar je njeno odkritje opisal v župnijski kroniki: »Naša cerkev je znana kot zelo mrzla, zato smo se odločili, da jo ogrejemo. Ob tej priliki smo morali podreti stopnišče pred zakristijo, ki je vodilo v prostor nad zakristijo. Tja smo mislili prvotno vgraditi peč. Ko pa so delavci v cerkvi dvignili tlak, da bi kopali rove za kanale, smo pod prezbiterijem odkrili kripto – grobnico, polno mrličev. Za to grobnico nismo niti vedeli, čeprav jo zgodovina omenja. Trupla pokopanih so bila v krstah, ki pa so bile razbite in razdejane. Neki 'raziskovalci' so že bili tu. Morda takrat, ko so položili v cerkev sedanji tlak in z njim zabrisali vsako zunanjo sled za kripto. Nekaj krst pa je bilo izredno dobro ohranjenih. Krste so zelo značilno poslikane: črno-belo, križ s Kristusom, razni simboli življenja, smrti, poklica. Iz tega lahko sklepamo, da so bili tu pokopani nekateri duhovniki in imenitni meščani. Celo letnice so dobro vidne: 1763, 1776. Kripta je dolga 8 metrov, široka 5 metrov in visoka 2,5 metra. Mrliče smo odpeljali na pokopališče in jih pokopali v skupni duhovniški grob. Drugo pa smo odpeljali na polje in zažgali. Prostor smo očistili in preuredili.« Pri »odkrivanju« krst sta že od samega začetka sodelovala tudi takratni ravnatelj Gorenjskega muzeja dr. Cene Avguštin in prof. Anton Pavlič, bibliotekar študijske knjižnice. Bila sta edina, ki sta si »upala« stopiti v sveti prostor. Krste je prekrival rdeč prah, ki se je oprijemal oblek in silil v pljuča, v notranjosti pa so bili mrlič z lasmi in kožo vred. Krste so razstavili, poslikane deske z napisi, risbami in letnicami pa deponirali na podstrehi mestne hiše. ●

Krsta kranjskih meščanov (Foto Irena Jeras Dimovska)

Od kdaj je šola obvezna?

Mag. Marjana Žibert

Leta 1774, ko je v habsburški monarhiji vladala cesarica Marija Terezija, so izdali Splošno šolsko uredbo. Ta je uvedla obvezen pouk za otroke od šestega do dvanajstega leta. Na podeželju so bile šole pred tem prava redkost, malo boljše je bilo v mestih, kjer so delovale župnijske šole.

Na začetku 21. stoletja smo se znašli v gospodarski krizi in iz nje se poskušamo rešiti tudi z znanjem. Tudi Marija Terezija je v svoji veliki državi hotela izboljšati gospodarstvo. To je lahko uresničevala z večjo izobrazbo državljanov, ki so se največ ukvarjali s kmetijstvom. Izobražen kmet je namreč uspešneje obdeloval zemljo in tako plačeval več davkov. Hoteli so tudi, da se otroci seznanijo z nemškim jezikom, ki so ga uporabljali uradniki in vojska. Država je pri uvajanju obveznega šolstva tako imela praktične razloge, še pomembnejše pa je, da so bile posledice tudi kulturne.

V manjših krajih na podeželju, kjer so bile župnijske cerkve, so ustanavljali enorazredne trivialke, v večjih krajih pa so bile predvidene glavne šole. V glavnem mestu dežele so bile normalke, na njih so se šolali bodoči učitelji, zdravniki, uradniki. In katerih predmetov so se morali učiti otroci? Podeželski šolarji so imeli na urniku verouk, branje, pisanje, računanje in predmet iz morale in gospodarstva. Mestnim otrokom so dodali še nemščino, latinščino, naravoslovje, zgodovino, zemljepis, geometrijo in risanje. Razlike so bile tudi v zahtevnosti pouka – na mestnih šolah je bila ta bistveno večja. Vendar splošna šolska obveznost še ni bila natančno določena. Podeželski otroci so lahko izostali zaradi pomoči pri kmečkih delih. Dopusčali so tudi, da so šolarji obiskovali pouk vsaj pozimi.

Ustanavljanje novih šol je potekalo počasi, saj je za to primanjkovalo denarja. Tako je bilo tudi v Kranju, in to kljub veliki želji kranjskih meščanov po ustanovitvi glavne šole, na kateri bi se lahko šolali njihovi otroci in otroci iz drugih gorenjskih krajev. Glavno šolo s tremi razredi so ustanovili šele leta 1805. Pred tem mestnim oblastem dvajset let ni uspelo zagotoviti šolskih prostorov. Delovala je le trivialka, pouk je potekal v razpadlem kapucinskem samostanu (danes hotel Creina), v prvem kranjskem šolskem poslopju, ki je stalo med župnijsko cerkvijo in današnjim Prešernovim gledališčem in je bilo staro skoraj štiristo let, ter po zasebnih hišah. Sicer je leta 1790 v gorenjskih krajih delovalo 24 šol, ki jih označujemo za začetnike osnovnega šolstva na Gorenjskem. ●

Šolska tablica s skrilastimi pisali je bila obvezna šolska potrebščina nešteti generacij učencev v preteklih stoletjih. Uporabljali so jo tudi v 20. stoletju. Mnogi učenci so nanjo zapisovali črke, številke, besede in račune še v letih pred drugo svetovno vojno. (Foto Tomaž Lauko)

Leopold Layer

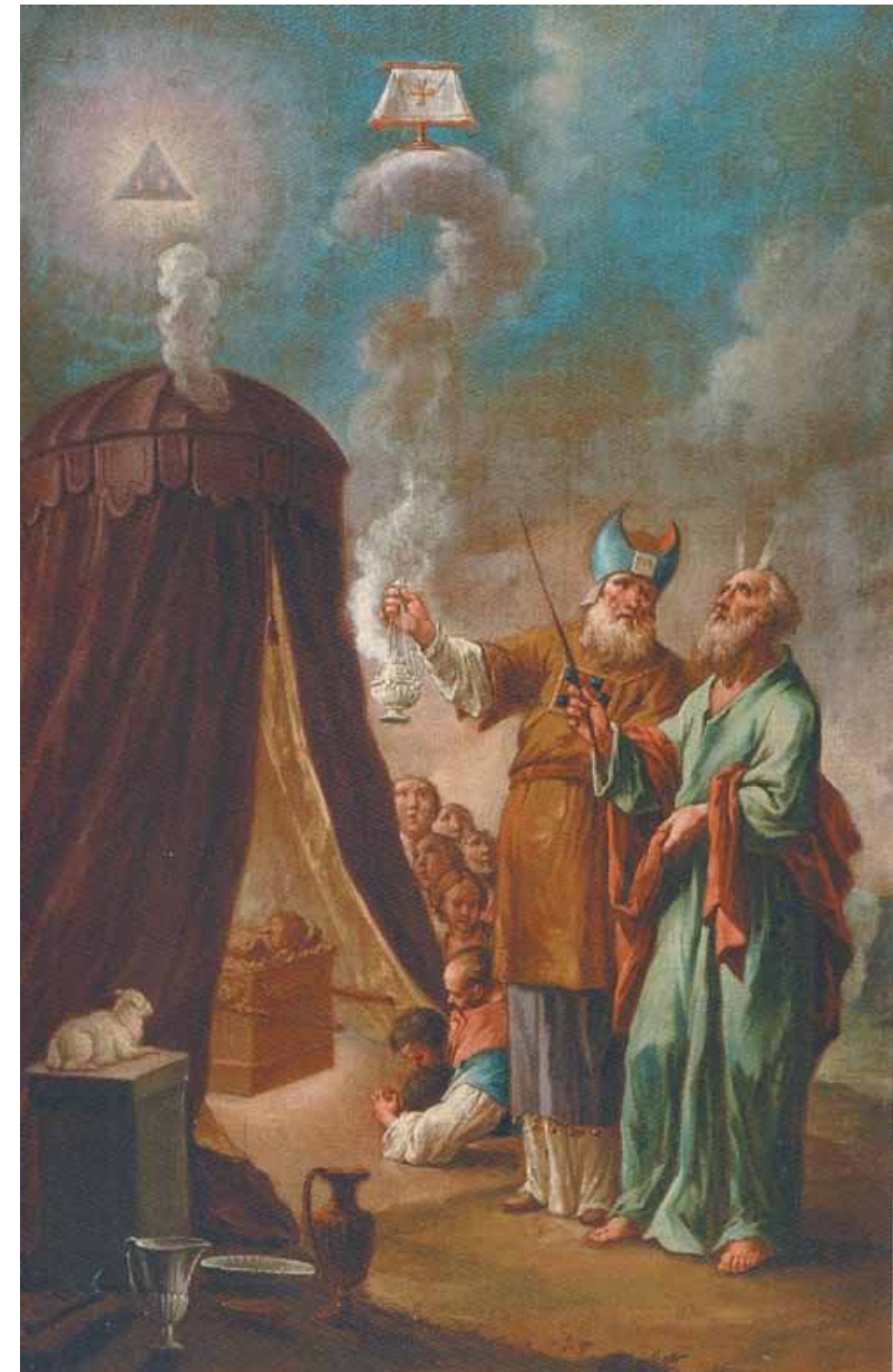
Ddr. Damir Globočnik

Poznobaročni slikar *Leopold Layer* (1752–1828) je najbolj znano ime med starejšimi kranjskimi likovnimi umetniki. Družinsko slikarsko delavnico je prevzel po smrti očeta *Marka Layerja*, v njej pa sta mu pomagala tudi mlajša brata *Valentin* (1763–1810) in *Anton* (roj. 1765). Poleg slik za cerkvene naročnike, s katerimi je slikarska delavnica iz Kranja segla z gorenjskega ozemlja na Štajersko, Dolenjsko in Koroško, je Leopold Layer slikal portrete in freske, poslikaval pa naj bi bil tudi skrinje, panjske končnice in slike na steklo. Velja za enega najpopularnejših domačih slikarjev v 19. stoletju.

Najbolj znano Layerjevo delo je znamenita milostna podoba *Marije Pomagaj*, ki jo je na začetku 19. stoletja naslikal za kapelico v cerkvi na Brezjah. Layerjeva slika je po čudežnih ozdravitvah na Brezjah v letu 1864 postala najbolj čaščena slovenska milostna podoba. Zaradi gradnje nove romarske cerkve in preureditvenih del žal niso več ohranjene freske, s katerimi je Layer okrasil kapelico na Brezjah. Skorajda pozabljen je tudi spomin na slikarjevo zaobljubo, da se s slikarskim okrasom kapelice oddolži za čudežno rešitev iz zapor.

Layerjeva delavnica je v času Ilirskih provinc dobivala le še redka naročila. Leopold Layer se je odločil družinsko stisko reševati s ponarejanjem avstrijskih bankovcev za 10 in 50 goldinarjev, ki so jih francoske oblasti razvrednotile, a so bili še v obtoku. Ponarejevalca so s pomočjo ovaduha in neke Kranjčanke, ki je imela dostop v Layerjevo hišo, junija 1810 odkrili. Slikarjeva žena naj bi se bila preiskovalcev tako prestrašila, da ji je iz rok padel molitvenik in iz njega so se usuli ponarejeni bankovci. Leopold Layer, njegova žena, brat Valentin in služkinja so bili aretirani. Ovaduh, ki je za svoje zasluge pričakoval nagrado v znesku 10.000 goldinarjev, naj bi bil za Leopolda Layerja zahteval smrtno kazen, toda francoske oblasti so bile do slikarja dokaj mile: pet let ječe (hišni zapor). Oktobra 1810 je bil Leopold Layer že na prostosti, vendar je brat Valentin v mestni ječi umrl zaradi jetike. Layerja je že čakala nova nesreča, saj mu je leta 1811 v požaru, ki je opustošil mesto, pogorela hiša s slikarsko delavnico. ●

Layerjeva slika prikazuje Skrinjo zaveze v svetem šotoru, pred katerim stojita prerok in vodja judovskega rodu Mojzes in Mojzesov starejši brat, veliki duhoven Aron. (Foto Boštjan Gunčar)

Zoisove skodelice

Beba Jenčič

V sredini 18. stoletja se je v Ljubljano preselil italijanski trgovec Michelangelo Zois, ki se je ukvarjal z veletrgovino, s fužinarstvom in prodajo železa tudi zunaj tedanje Kranjske. Njegova znana sinova sta bila Žiga (1747–1819) in Karel (1756–1799). Barona Žigo Zoisa poznamo predvsem kot mecena slovenskim kulturnim ustvarjalcem. Njegovo izjemno zbirko mineralov, med katerimi je tudi zoisit, danes hrani Prirodoslovni muzej Slovenije.

Dr. Karel Zois, baron Edelsteinski, je bil znan botanik. Po njem se imenuje Zoisova zvončnica – *kraljica skalnih razpok*, druga pa je Zoisova vijolica, znana pod vzdevkom *najlepši otrok naših gora*. Prebival je na svojem gradu Brdo pri Kranju in tam zasadil domača in tuja drevesa ter alpske rastline. Nastal je prvi botanični vrt v Sloveniji.

Po smrti Žige Zoisa je vse družinske posle prevzel nečak Karel Zois (1775–1836), sin brata Jožefa, ki je z družino živel na gradu Brdo pri Kranju.

Družina Zois si je dala izdelati servis za kavo in čaj iz porcelana, ki je izdelek cesarsko-kraljeve manufakture porcelana Altwien iz leta 1832 na Dunaju. Njihovi izdelki so sloveli po vrhunski kakovosti in oblikovni dovršenosti. Sodili so k opreми jedilnic najbogatejšega sloja. Porcelanski servisi so se v plemiških družinah pojavili z novo modo pitja kave in čokolade v 18. stoletju. Simbolizirali so premoženje in družbeni ugled cele rodbine. Od nekdanjega celotnega servisa za kavo in čaj družine Zois so se ohranili le kavna ročka, čajnika, skodelici in krožniček. Oblikovne značilnosti posodja pripadajo bidermajerskemu slogu iz prve tretjine 19. stoletja. Na skodelicah so izpisana imena družinskih članov Seraphine (grofica Aichelburg, Karlova žena), Sigismund, Katy in Mathilde, na krožničkih je iniciala Z, nad njo baronska kronica. Na čajniku je napis Karl, na vrču za kavo pa Anton.

Porcelanski servis je dragocena priča družbenega ugleda in živahnega delovanja družine Zois, ki je imela nemajhen vpliv na razvoj gospodarstva in velik pomen za slovensko kulturo. ●

Servis za kavo in čaj z začetnicami imen članov Zoisove družine, prva polovica 19. stoletja (Foto Tomaž Lauko)

Bala

Mag. Tatjana Dolžan Eržen

Dandanes je največ porok v zgodnjem poletju. Nekdaj pa so se poleti poročili le, če je bilo nujno, torej če je bil na poti otrok. Idealen čas za poroke je bil pozimi, med novim letom in pustom, ko ni bilo dela na polju. Pozimi je bilo tudi dovolj časa za šivanje in vezenje *bale*, to je vsega potrebnega, kar so premožni starši podarili dekletu ob selitvi k ženinu na njen novi dom. Revnejši se s tem niso dolgo ubadali – kakšen kos platna ali nekaj drobnarij so zlahka nesli v culi. Bogati so balo vozili v eni ali več živobarvno poslikanih skrinjah.

V muzeju hranimo prtiček z letnico 1841. O njem imamo v inventarni knjigi zapisano družinsko izročilo, da ga je dobilo za balo dekle, ki se je leta 1841 možilo na Primskovo pri Kranju. Prtiček je pravzaprav zelo velik, ker je namenjen za pokrivanje jerbasa, ko so nesli velikonočne jedi k blagoslovu. Na tankem bombažnem platnu je v sredini izvezen večji Jezusov monogram IHS in pod njim manjši Marijin monogram, ob njem pa letnica 1841. Vzorec je izjemno bogat: monograma obdaja venec rož, v enakem vzorcu je vezena bordura, vmes pa so v vsakem vogalu manjši venček in vejice s cvetovi. Obdaja ga prosojna čipka, bogato nabrana na vseh štirih vogalih.

Prt je še enkrat doživel poroko, kajti priletna mama ga je podarila svoji najmlajši hčerki, rojeni leta 1865, za balo, ko se je konec 19. stoletja poročala v Šenčur. Njena hčerka, torej vnukinja neveste iz 1841, ga je leta 1987 prodala Gorenjskemu muzeju. Kako so se ti prti lahko ohranili tako dolgo? Uporabljali so jih le enkrat na leto, saj so bili posvečeni le za velikonočni blagoslov. Ponekod so jih zaradi svetih monogramov uporabljali tudi, ko je prišel duhovnik k umirajočemu. ●

Prtiček za pokrivanje jerbasa z velikonočnimi dobrotami nosi letnico 1841. (Foto Tomaž Lunder)

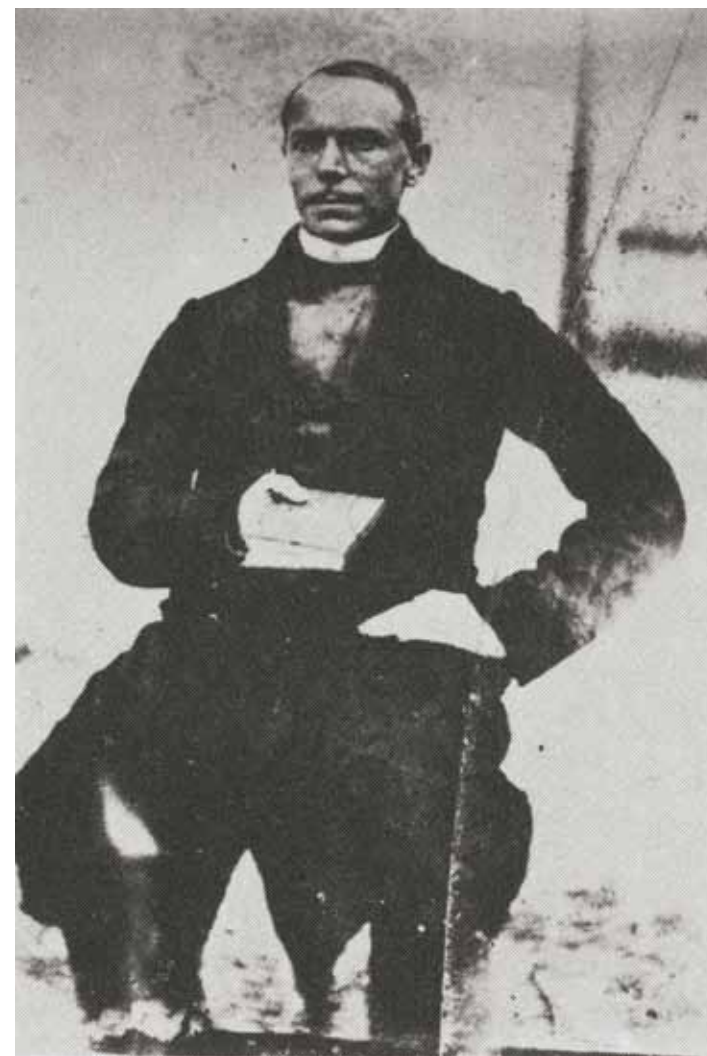
Prvi slovenski fotograf Janez Puhar

Ddr. Damir Globočnik

Med najbolj znamenite kranjske rojake se uvršča prvi slovenski fotograf in fotografski izumitelj Janez Avguštin Puhar (1814–1864). Rojen je bil v kamnoseški družini v Kranju. V srednji šoli ga je profesor Kersnik navdušil za razne kemične poskuse. Nadarjeni fant, ki se je odlikoval po znanju tujih jezikov in matematično-naravoslovnih predmetov, se je na materino željo odločil za duhovniški poklic. Kot kaplan je služboval v Leskovcu pri Krškem, v Svibnem, Metliki, Ljubnem na Gorenjskem, Radovljici, na Bledu, v Cerkljah na Gorenjskem, Smledniku, Kamniku in na Dovjem. Znal je igrati na različne instrumente, pisal je slovenske in nemške pesmi in se posvečal slikarstvu.

Leta 1839 je v naše kraje prispela novica o izumu fotografije. Janez Puhar se je z dagerotipijo (svetlobno sliko na posrebreni kovinski podlagi), tj. z najstarejšim načinom fotografranja, ki ga je iznašel francoski slikar Louis Daguerre, seznanil že naslednje leto. Aprila 1842 je v Ljubnem na Gorenjskem sam postal fotografski izumitelj – odkril je nov postopek izdelave fotografij na steklo, ki je temeljil na izparevanju žvepla. Puharjeva posebnost je bil tudi suh fotografski proces, saj za razvijanje fotografij ni potreboval kopeli. Zaradi krajšega osvetlitvenega časa kot pri drugih sočasnih postopkih je bil Puharjev postopek nadvse primeren za portretno fotografijo. Puhar je o odkritju hyalotipije oziroma »svetlopisa« pisal leta 1843 v ljubljanski reviji Carniolia in v nekem graškem strokovnem časopisu. Za pet let mu je uspelo prehiteti podoben izum Francoza C. Niepceja, ki v večini svetovne literature velja za izumitelja fotografije na steklo. Vendar je Puharju uspelo dokazati prvenstvo. Leta 1851 je objavil opis svojega fotografskega postopka v Poročilih Akademije znanosti na Dunaju. Tega leta je slike na steklu predstavil tudi na veliki svetovni razstavi v Londonu, leta 1853 je sodeloval na svetovni razstavi v New Yorku. Francoska Narodna akademija za kmetijstvo, manufakturo in trgovino ga je junija 1852 sprejela za svojega člana in mu podelila diplomo, s katero mu je priznala naziv izumitelja fotografije na steklo.

Nekateri so menili, da je bila velika vnema, s katero se je Janez Puhar posvečal fotografiji, kriva, da je umrl zaradi sušice v rojstnem kraju v starosti 49 let. Zaradi dolgoletnega vdihavanja strupenih živosrebrnih in žvepljenih hlapov med kemičnimi poskusi naj bi bila Puharju odpovedala pljuča. ●

Znanih je le nekaj Puharjevih fotografij, ki so jih njemu v čast imenovali *puharotipije*. Med drugim dva Puharjeva avtoportreta, eden sicer samo po zaslugi preslikave, saj je izvirna steklena plošča najbrž izgubljena. (Fototeka Gorenjskega muzeja)

»Tri želje ...«

Beba Jenčič

V času študija na Dunaju je bil France Prešeren Knafljev štipendist, deloval pa je tudi na Klinkowströmovem zavodu kot domači učitelj. Tam je spoznal Antona Aleksandra Auersperga, mladega grofa s Kranjske.

Anton Aleksander grof Auersperg se je rodil 11. aprila 1806 v Ljubljani kot prvi otrok grofu Aleksandru Auerspergu in Ceciliji, baronici Billichgrätz iz Polhovega Gradca. Leta 1813 je odšel na šolanje na Dunaj.

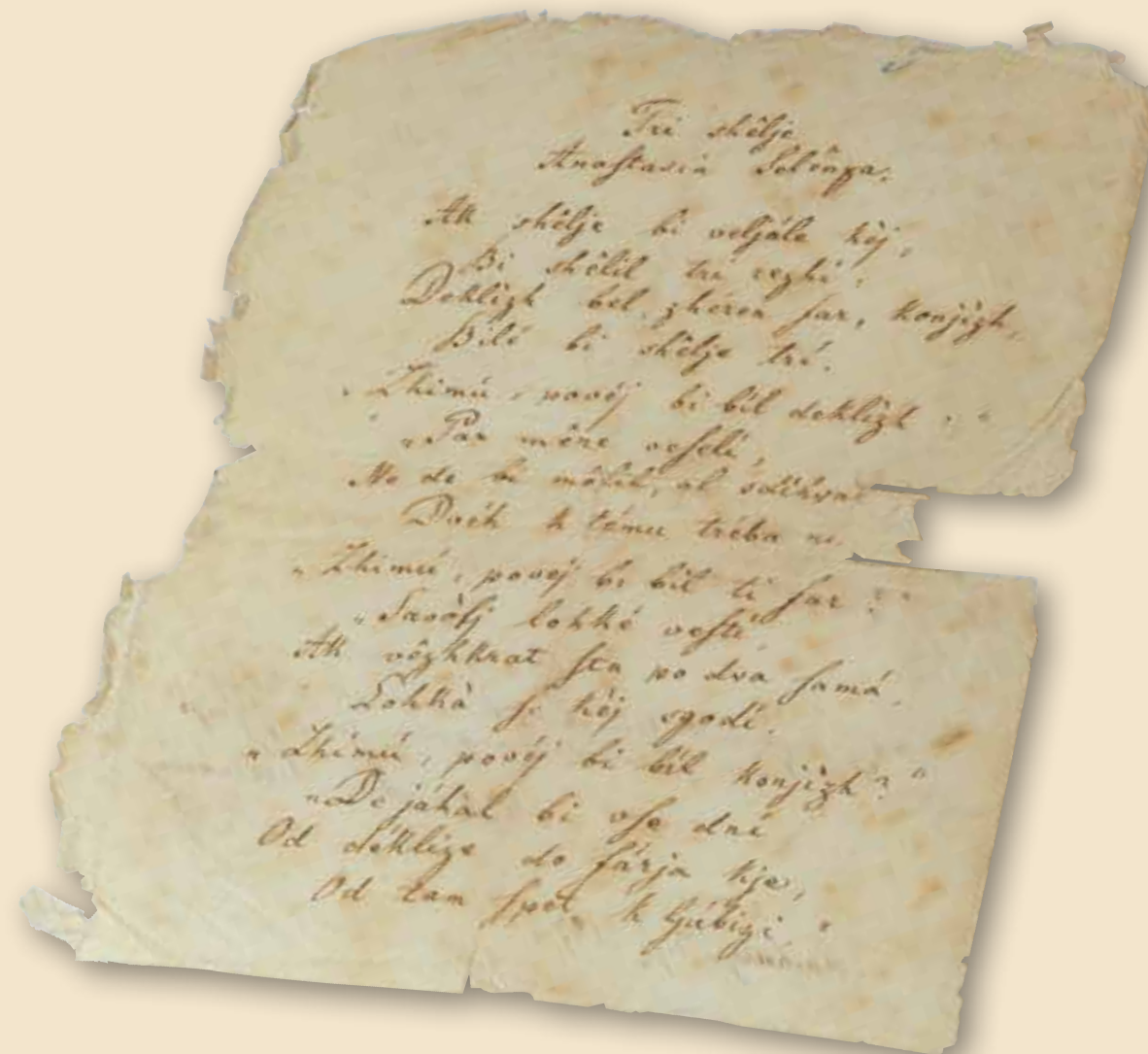
Zaupanje in medsebojno spoštovanje med Prešernom in gojencem Auerspergom sta se izrazili tudi s ključem sobe – Prešeren je mlademu učencu omogočil uporabo svoje knjižnice, kjer je lahko bral predvsem latinske in grške klasike. Januarja 1824 je Prešeren izgubil službo, ker naj bi bil imel prevelik vpliv na mladega grofa. Še isto leto jeseni je tudi Anton Aleksander Auersperg zapustil zavod in se vpisal na filozofijo. V tem času je mladi pesnik že prevajal slovenske ljudske pesmi, ki naj bi jih bil dobil od Prešerna, v nemščino; to prevajanje potrjuje, da je znal slovensko.

Pesmi je Auersperg začel pisati zelo zgodaj in njegova prva pesniška zbirka je izšla že leta 1830. Ker je imel težave s policijo, si je izbral psevdonim *Anastasius Grün* in ga vedno uporabljal pri pesniškem ustvarjanju.

Leta 1829 je Anastasius Grün napisal pesem z naslovom *Venezianer Trias*. Objavil jo je leta 1837 v zbirki *Gedichte*. To je edina Grünova pesem, ki jo je prepesnil oziroma prevedel France Prešeren. Za naslov prepesnitve, *Tri želje Anastazija Zelenca*, je Prešeren hudomušno prevedel avtorjev psevdonim.

Grünove pesmi Prešeren nikoli ni objavil, pač pa se je ohranila v njegovi zapuščini. Leta 1876 je dr. Janez Bleiweis izročil Prešernovo zapuščino njegovi hčerki Ernestini. Ta je pesem *Tri želje Anastazija Zelenca* izločila iz zapuščine in jo v Mariboru 8. avgusta 1878 podarila neugotovljeni osebi. Po vsej verjetnosti je bil to dr. Karel Štrekelj (1859–1912), slovenski jezikoslovec, slavist, etnolog. Dr. Štrekelj je Prešernov rokopis *Tri želje Anastazija Zelenca* zapustil hčerki dr. Ljudmili in zetu dr. Pavlu Strmšku – ta ga je vedno nosil s seboj v denarnici kot največjo dragocenost. Predal ga je svoji vnukinji dr. Alenki Strmšek Medved, ta pa ga je leta 1975 izročila kot dolgoročno muzejsko posojilo Gorenjskemu muzeju v Kranju. ●

Rokopis pesmi *Tri želje Anastazija Zelenca* (Foto Drago Holynski)

Martinovo – nastanek Zdravljice

Beba Jenčič

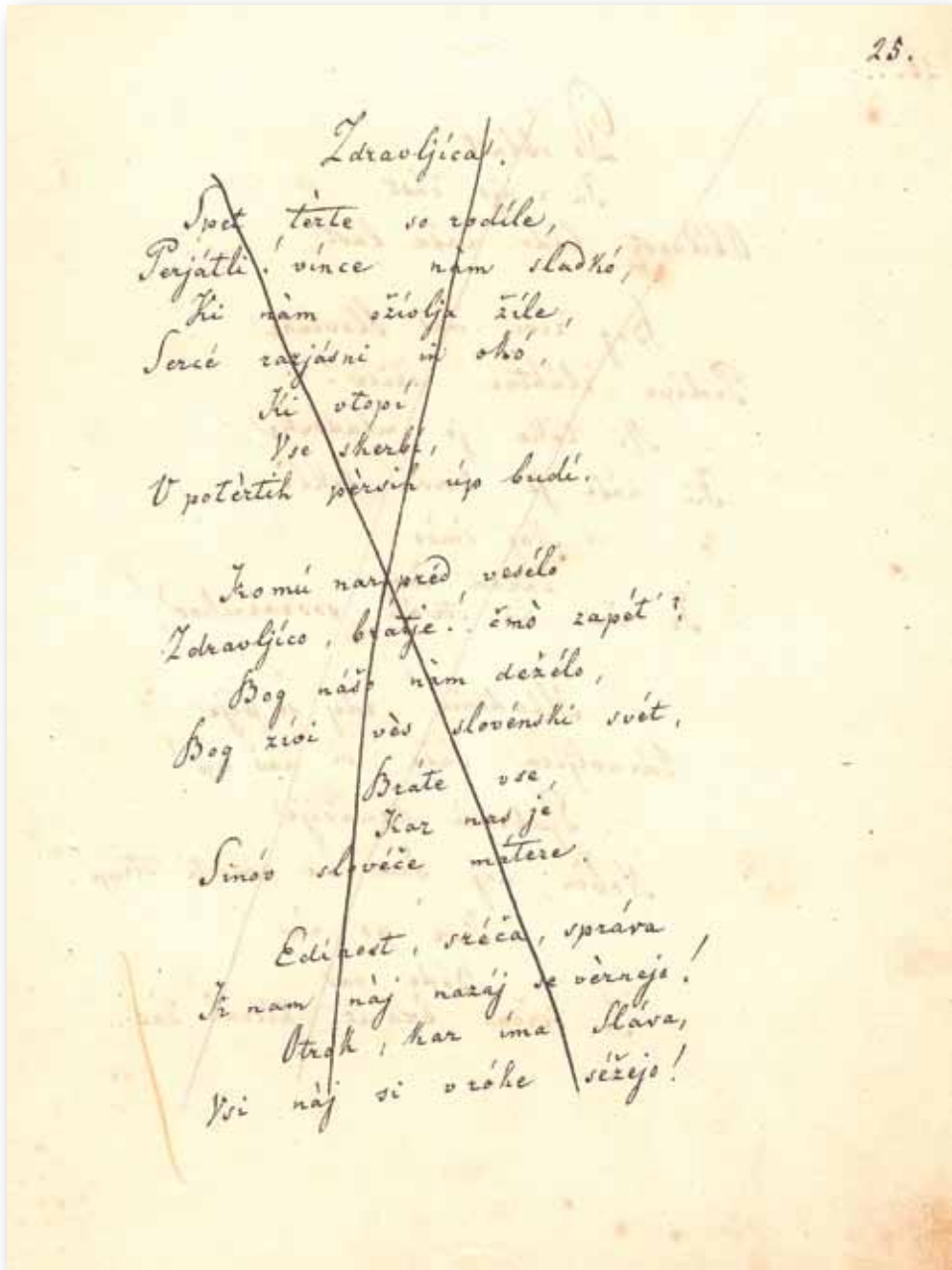
11. novembra goduje sv. Martin, zavetnik vinogradnikov in domačih živali, ki mošt spremeni v vino. Pogosto ga upodabljajo z gosko, kajti te so ga izdale z gaganjem, ko se je skril, ker ni hotel postati škof v Toursu v Franciji. Umrl je 8. novembra 397 v Candesu, dan pogreba, 11. november, je razglašen za njegov godovni dan. Pokopan je v cerkvi v Toursu. Danes v vseh slovenskih pokrajinah poznamo martinovanje s pečeno gosko in novim vinom v njegov spomin. Na Gorenjskem so sv. Martinu posvečene naslednje cerkve: Stražišče, Bled, Srednja vas v Bohinju, Žiri, Žirovnica, Šmartno pri Cerkljah ...

Bleiweisove Novice so 19. julija 1843 objavile članek *Vinske trte hvala*, ki ga je napisal vinogradnik, strokovni pisec, duhovnik in vikar v vipavskem Št. Vidu Matija Vertovec (rojen leta 1784 v Šmarju na Vipavskem, umrl leta 1851 v Podnanosu). Na koncu članka je Vertovec prosil »prvega pesnika med nami, pevca ljubezni« za pesem o trti. »Ob novini leta 1844«, to je okoli martinovega, je pesnik France Prešeren začel pisati svojo Zdravljico; med pisanjem jo je večkrat tudi popravljal. Ohranjenih je pet različnih zapisov Zdravljice, dva v cenzurnih rokopisih Poezij, trije pa v pesnikovi zapuščini v Narodni in univerzitetni knjižnici. Prešeren je hotel pesem objaviti v Ilirskem listu ali Novicah, a mu je cenzura črtala tretjo kitico, v Poezijah pa Zdravljica ni objavljena, ker je cenzor Fran Miklošič prečrtal še četrto kitico (slovenstvo, slovanstvo, človekoljubnost). Tako je izšla šele po marčni revoluciji, ko je bila za nekaj časa odpravljena cenzura. Objavile so jo Novice 26. aprila 1848.

Vse od svojega nastanka je Zdravljica zavzemala pomembno vlogo med slovenskim narodom. Ob ustanovitvi samostojne države Slovenije leta 1991 je najprej spontano, nato pa tudi uradno njena sedma kitica *Žive naj vsi narodi* postala državna himna po melodiji Stanka Premrla.

»Napitnica kljub navidezni izrazni preprostosti in domačnosti nosi v sebi veliko artistično zmogljivost in je mojstrovina, ki ne deluje samo z idejami, temveč tudi s svojo umetniško sugestijo. In ta je naposled tista, ki še najbolj učinkovito ohranja Zdravljico pri življenju,« je zapisal dr. Boris Paternu. ●

Cenzurirana Zdravljica, pripravljena za objavo
v Poezijah leta 1846 (Zbirka Gorenjskega muzeja)

Težko pričakovani datum

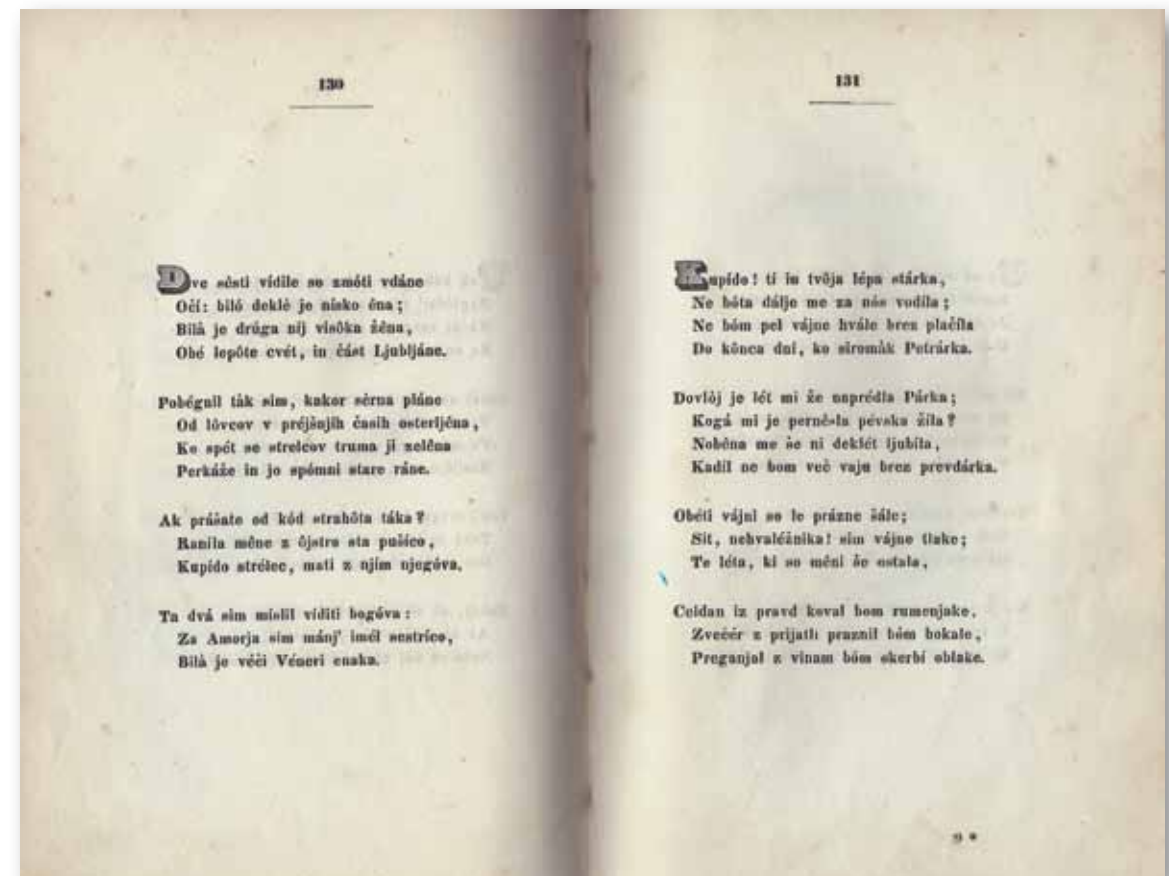
Beba Jenčič

Pri pesniku Francetu Prešernu sta nam v spominu le dva datuma: dan rojstva in dan smrti, ki je tudi slovenski kulturni praznik. V tem zapisu bi opozorila še na dva dogodka, ki sta v Prešernovem življenju pomembna.

Leta 1836 je pesnik začel razmišljati o izdaji svojih pesmi, na kar kaže tudi pismo češkemu pesniku in jezikoslovcu Františku Ladislavu Čelakovskemu. Vendar je trajalo še deset let, da se je spomladi leta 1846 odločil za izdajo zbirke s preprostim naslovom *Poezije Doktorja Fr. Prešerna*. 14. maja je na ljubljanski gubernij vložil prošnjo za natis poezij. Predložil je dva rokopisa, kot so zahtevala cenzurna določila. Vlogo s prošnjo za natis je najprej pregledala komisija gubernijskih svetnikov, nato so jih poslali v pregled na dunajsko cenzuro. Pesmi je v pregled dobil cenzor Fran Miklošič, in ker je pri *Zdravljici* črtal četrto kitico (tretjo so že v Ljubljani), jo je pesnik izločil. Po pregledu in popravkih je Miklošič *Poezije* poslal policijskemu ministru, grofu Josephu Sedlnitzkemu, ta je odobril tisk in svojo odločitev sporočil guvernerju baronu Jožefu Weingartnu. Rokopisa sta romala ponovno v Ljubljano, tam jih je s popravki in zahtevami cenzorja pregledal knjižni revizor Jurij Paušek. Končno je Prešeren 22. julija 1846 dobil odobritev za tiskanje *Poezij*. Istega dne so mu na Dunaju potrdili prošnjo za mesto samostojnega odvetnika v Kranju.

Cenzurno-tiskarski rokopis *Poezij* je odnesel v tiskarno prijatelja Jožefa Blaznika in naročil 1200 izvodov, od tega mimo cenzure 150 z akrostihom *Primicovi Julji* na strani 147. Prva pola *Poezij* je bila stiskana v začetku septembra. Pesnik je sam opravil korekture, obenem se je pripravljal tudi na selitev v Kranj, kjer je odpiral odvetniško pisarno. To je razlog, da je od četrte pole opravljal korekture mladi študent filozofije in pesnik Anton Oliban, doma iz Moravč. Največ težav je bilo z deveto polo, saj je imelo napako kar 47 izvodov in te je kasneje Blaznik še enkrat natisnil. A tudi tu jo je zagodel tiskarski škrat, med drugim je sonet z naslovom *Dve sestra videli so zmoti vdane* imel naslov *Dve sesti videli so zmoti vdane* (stran 130). Končno so bile *Poezije Doktorja Francéta Prešerna* 15. decembra 1846 natisnjene, vendar z letnico 1847 in tako obstajajo trije različni izvodi z istim naslovom. ●

Tiskarski škrat v prvem verzu soneta *Dve sestra videli so zmoti vdane* (Zbirka Gorenjskega muzeja)

Zaklenjena omara za živila

Mag. Tatjana Dolžan Eržen

Odnosu naših prednikov do hrane zelo nazorno pričuje omara za živila, v okolici Kranja imenovana *mlečnica*, v Kranjski Gori in okolici *kantrč*, drugod tudi *morajna*. Nekatere omare so bile poslikane z rožami in svetimi simboli tako kot ženitovanske skrinje. V 19. stoletju so takšne omare s predali in policami imeli v vseh gospodinjstvih. Njihovo mesto je bilo v veži blizu črne kuhinje, da so bila gospodinji pri roki potrebna živila za kuho. Štirje ali pet predalov je bilo namenjeno za koruzno, ajdovo, ječmenovo ali rženo moko, ješprenj, proseno kašo ali lečo, bob, fižol ali suho sadje. Na policah je bil prostor za kruh, mlečne izdelke, suho meso in še kaj. Omara je bila kdaj polna, pri revnejših pa še pogosteje prazna, še posebno spomladi. Bila pa je zaklenjena, saj vrata nimajo drugega mehanizma za zapiranje kot ključavnico. Lačnim otrokom so rekli, da kruh spi. Zaklenjena vrata polic prekrivajo tudi robove vseh predalov, tako da tudi teh ni mogoče odpreti. Ključ in tako tudi nadzor nad porabo živil je imela gospodinja ali celo gospodar. Tako je bil 40-dnevni post pred veliko nočjo resnično čas brez mesa, svinjske masti in ocvirkov. In kaj so jedli?

Splošno pravilo je bilo, da se kuha samo to, kar se pridelala, in še pri tem so varčevali. Star pregovor iz okolice Kranja govori o tem, da dobra hrana škoduje domačiji: *Žganci streho podrejo, štruklji pa po svetu poženejo*. Iz takšne miselnosti je nastal tedenski jedilnik, ki ga povzema rek: *Osemnajstkrat sok, poj je bla pa nedela*. V Strahinju so enolično vsakodnevno prehrano poimenovali tako: *Zjutraj so jedli sok, opoldne sukotico, zvečer pa sukotin*. Skratka, temelj prehrane je bila moka, kuhana na vodi kot močnik, morda zabeljena z mlekom ali mastjo ali maslom. V okolici Kranja ali v vaseh pod Stolom so namesto močnika jedli kašo. Zmešana z moko se je imenovala *raševna*. Zimska prehrana je bila obogatena s kislim zeljem in repo ter kolinami, poletna pa s kislim mlekom, skuto in suhim mesom. Sicer pa so na premožnejših kmečkih domačijah živila shranjevali v kašči. Tam so stale velika skrinja *kašta* za različne vrste žita in manjše skrinje za suho sadje in stročnice. V hladnem prostoru so bile klobasam in kosom suhega mesa namenjene palice pod stropom, svinjski masti pa lesene deže. Za hlebce kruha, ki so ga pekli enkrat na teden ali na štirinajst dni, so imeli posebna stojala. ●

Omara za jedila (Foto Tomaž Lauko)

Odlikovanja dr. Janeza Bleiweisa

Beba Jenčič

Z imenom dr. Janeza Bleiweisa, *očeta slovenskega naroda*, se v Kranju srečujemo vsak dan, ne da bi na to sploh pomislili. Ena od glavnih prometnic je Bleiweisova cesta, imamo njegov spomenik in rojstno hišo s spominsko ploščo.

Kranjskemu trgovcu Valentinu Pleiweissu in Tereziji, roj. Smrekar, se je 19. novembra 1808 rodil prvi otrok Janez. Po šolanju v Kranju in Ljubljani je odšel na Dunaj študirat medicino in veterino, leta 1832 dokončal študij medicine in leto kasneje pridobil naziv magister porodništva že s priimkom Bleiweis. Magister živinozdravilske umetnosti je postal leta 1836. V času študija je spoznal Karolino Fellner, se z njo poročil in rodil se jima je sin Karel (1834–1909). V Ljubljano se je z družino preselil leta 1841.

Strokovno pot je začel kot predavatelj veterine in živinozdravilstva na Medikokirurškem zavodu ljubljanskega liceja do leta 1850, ko so zaprli licej. Leta 1856 je na Poljanah v Ljubljani skupaj z dr. Simonom Strupijem, rojakom iz Čirč, ustanovil Živinozdravilsko in podkovsko šolo. Dr. Janez Bleiweis je postal ravnatelj šole in predavatelj. Bil je ravnatelj porodnišnice, član Deželnega zdravstvenega sveta in član Zdravstvenega odbora mesta Ljubljane. Ukvarjal se je z izboljšanjem higienskih razmer in si prizadeval za preprečevanje različnih epidemij, zlasti kolere. Leta 1843 je izdal prvo slovensko knjigo o veterini *Bukve za kmeta*.

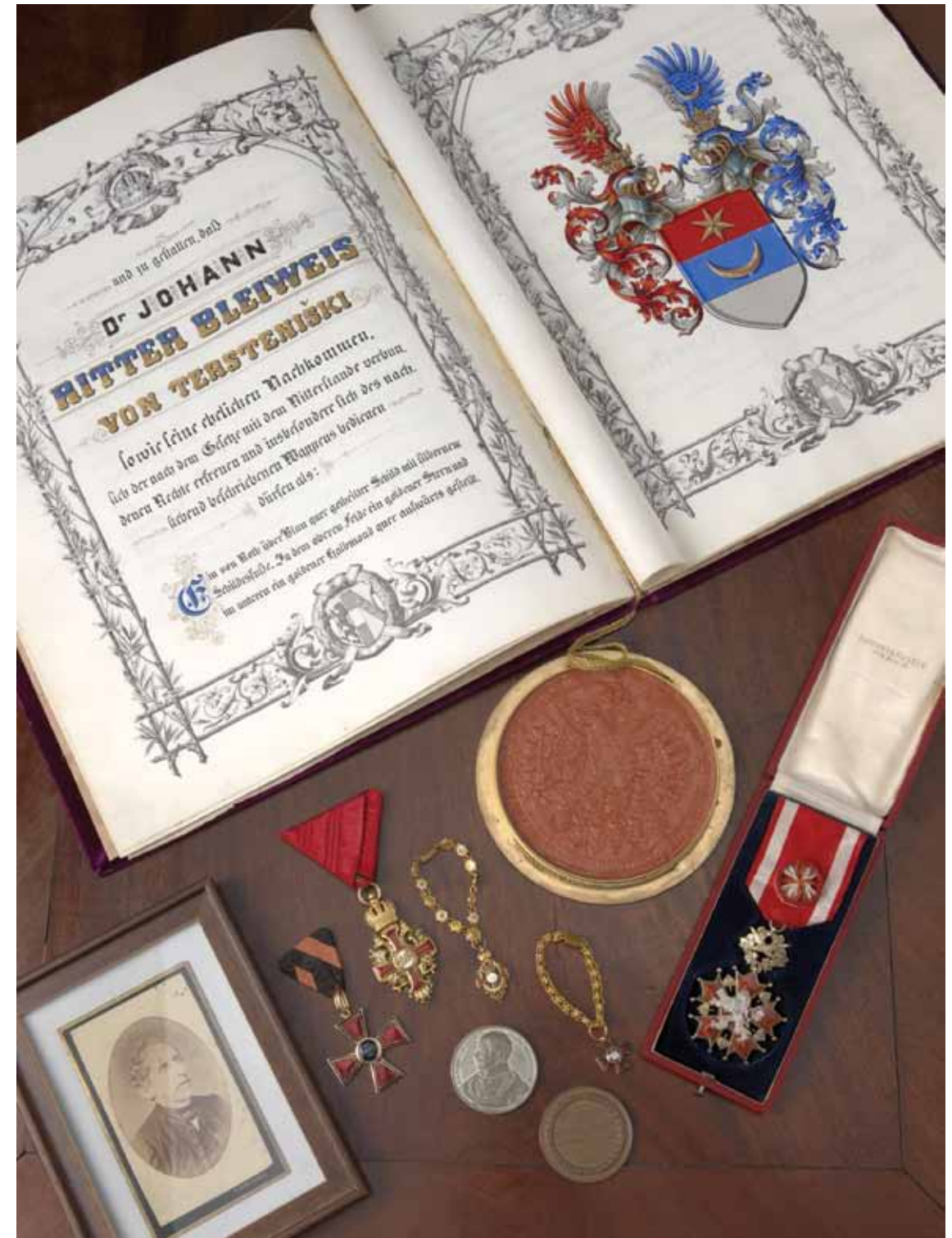
Leta 1842 je postal tajnik Kmetijske družbe v Ljubljani in to ostal vse do svoje smrti. Ta družba je začela leta 1843 izdajati edini slovenski časopis Kmetijske in rokodelske novice, njegov urednik pa je postal Bleiweis in tako je vstopil tudi v politiko. Bil je tudi poslanec v Kranjskem deželnem zboru. Ob svoji sedemdesetletnici je postal *oče naroda*, saj so pripravili veliko manifestacijo za Zedinjeno Slovenijo. Dejavni je bil tudi v Slovenski matici, bil njen predsednik v letih 1875–1881 in tudi urednik Letopisa Slovenske matice.

Cesar Franc Jožef I. mu je 17. junija 1881 podelil viteški naziv in grb *plemeniti Trsteniški*.

Leta 2009 je Gorenjski muzej dobil posebno pomembno donacijo. Bleiweisov prapravnuk Andrej Bleiweis, dipl. inž., je predal muzeju v trajno last pomembna odlikovanja in častna imenovanja dr. Janeza Bleiweisa ter tudi odlikovanja njegovega sina dr. Karla in vnuka Janka.

Odlikovanja dr. Janeza Bleiweisa (Foto Tomaž Lauko)

Ko so pošto prenašali sli in kočije

Mag. Marjana Žibert

Začetki poštnega prometa segajo v rimski čas. Območje Gorenjske je bilo za rimsko državo strateško pomembno, saj je povezovalo vzhodne in zahodne rimske pokrajine. Za vojaške in državne potrebe so Rimljani gradili ceste. Čez Gorenjsko so pomembne ceste potekale od Emone (Ljubljane) po kamniškem območju ter iz Kranja čez Ljubelj in Korensko sedlo na Koroško. Ob državnih cestah so bili zaposleni posebni uradniki, ki so skrbeli za transport pisnih sporočil, različnih pošilk in ljudi, pomembnih za delovanje države. Običajno so jih prenašali v poštah kočijah. Preostalim državljanom te poštne storitve niso bile namenjene. Po propadu rimske države niso več vzdrževali cest, tako da je prenehala tudi organizirana poštna dejavnost. Vladarji, deželni knezi, graščaki in meščani so sporočila prenašali po sljih, ki so potovali peš ali na konjih. Nov mejnik v razvoju pošte je sprožilo plenjenje Turkov po slovenskih deželah v 15. stoletju – takrat so poskušali pošto na novo organizirati, saj so morali obvestila o turški nevarnosti prenašati zelo hitro. Najhitrejši so bili sli tekači, uvajali pa so tudi jezdno pošto. Ponekod so uvedli redne poštne zveze, kar je pomenilo, da je sel vsaj enkrat na teden pobiral pisma in pakete ter jih odnesel naslovnikom.

Ob cestah, kjer je bil organiziran poštni promet, so ustanavljali poštne postaje. Najstarejša poštna postaja ob poštni cesti Ljubljana–Gradec je bila v Podpeči pri Lukovici, ob vhodu v Črni graben. Na začetku 18. stoletja so tako postajo postavili še v Šentožboltu.

V 18. stoletju je pošto v neposredno upravo prevzela država. Poštno službo je pospeševala zaradi potreb državnih uradov in trgovine. Tako so na Gorenjskem v sredini 18. stoletja ukinili poštne sle in vpeljali redno poštno zvezo med Ljubljano in Celovcem, nekaj let kasneje so vzpostavili poštno zvezo Ljubljana–Beljak. Osrednja poštna postaja je bila v Kranju, preostale so bile v Trzinu, na Otoku pri Podvinu, na Savi pri Jesenicah in v Podkorenu.

Na poštni postaji v Podkorenu je v začetku 19. stoletja služboval poštni upravitelj Lovrenc Razinger. Pri Razingerjevih so bili tudi gostilna in hlevi za izmenjavo konj, ki so vlekli poštne kočije. Poštna služba je bila dedna. V rodbini je ostala vse do leta 1870, ko je bila zgrajena gorenjska železnica in so začeli poštne postaje opuščati. Iz Razingerjeve zapuščine hranimo v Gorenjskem muzeju nekaj dragocenih predmetov iz 19. stoletja, kot so portret poštarja Lovrenca Razingerja, poštne žige ter postiljonski jopič in kapa. Jopič in kapa sta spadala k svečani uniformi skupaj z rogom, ki je bil obvezna oprema vsakega poštarja. ●

Predmeti z Razingerjeve poštne postaje v Podkorenu (Foto Tomaž Lauko)

Stare razglednice Triglava

Jelena Justin in Beba Jencič

Triglav je eden najbolj izrazitih simbolov slovenstva. Zasluge za to ima Jakob Aljaž (1845–1927). Ko je bil župnik na Dovjem, je leta 1895 za pet goldinarjev kupil Kredarico in vrh Triglava ter na njem postavil stolp, ki se imenuje po njem. Za goldinar je bilo v tistem času mogoče dobiti štiri steklenice kisle vode ali približno osem hlebov kruha. Stolp je imel simbolni pomen slovenstva na najvišji gori. Ker je bila triglavska okolica nadvse zanimiva za kranjsko sekcijo Nemško-avstrijskega planinskega društva, je Aljaž pospešeno zgradil manjšo koč v Vratih in obenem Dom na Kredarici. Gradnja koč je pomenila prisotnost slovenstva v Julijskih Alpah, drugi razlog pa je bil v vse večjem obiskovanju Julijskih Alp in potrebah, ki jih je prinašal razvoj planinstva. Ob odprtju doma na Kredarici, 18. avgusta 1896, so prvič zapeli pesem *Oj, Triglav, moj dom*, ki jo je Aljaž uglasbil.

Z razvojem planinstva je postalo povsem običajno, da so ljudje svojim bližnjim in dragim poslali pozdrave z vrha gore, ki so jo obiskali. Planinska razglednica v sebi ne nosi le zgodovinsko-dokumentarnega pomena, iz nje sije tudi ponos na lepote vršacev. Iz razglednic lahko razberemo zgodovino razvoja posamezne koč, številna poimenovanja, ki so danes že davno pozabljena, in se hkrati čudimo nad spremenjeno pokrajino.

V zbirki Gorenjskega muzeja so številne razglednice z motivom Aljaževega stolpa. Najstarejša je iz leta 1902 in prikazuje skupino mladeničev na vrhu. Na kolorirani razglednici iz leta 1908 se lepo vidijo številni podpisi vznesenih planincev. Razglednic Aljaževega stolpa je 25 in kronološko kažejo tudi spremembe na Aljaževem stolpu: špice na vrhu, ki je nosila letnico 1895, kmalu ni bilo več, sledila je mala zastava, nato se je na vrhu pojavila zvezda, danes je na vrhu spet špica z letnico 1895; spreminjala se je tudi barva stolpa. Aljažev stolp je bil, žal, tudi politični objekt.

V skalnatem svetu se je bila bitka za slovenstvo. Morda zato naši geni nosijo zapis, da se je treba vsaj enkrat v življenju povzpeti na slovenskega očaka. ●

Pogled na Triglav z Malega Triglava, 1899 in najstarejša upodobitev Aljaževega stolpa v zbirki starih razglednic Gorenjskega muzeja, 1902 (Zbirka Gorenjskega muzeja)

Bohinjski predor

Mag. Marjana Žibert

Leta 2006 je minilo 100 let od odprtja bohinjskega predora, veličastnega gradbenega projekta, ki je v Bohinj prinesel »nov veter«, veter razvoja in napredka.

Vse od šestdesetih let 19. stoletja so gospodarstveniki in politiki razmišljali o novi, drugi železniški povezavi osrednjih avstro-ogrskih pokrajin s Trstom. Nastalo je več načrtov, kako izpeljati železniško progo, največ podpore pa je dobila karavanško-bohinjska trasa, ki teče od Celovca do Podrožce, preko Jesenic in Bohinja do Gorice in Trsta.

V prvih petih letih 20. stoletja se je v Bohinjski Bistrici vse vrtelo okoli gradnje predora. Gradili so ga delavci različnih narodnosti, inženir predora pa je bil Giacomo Ceconi.

Predor so vrtali iz obeh strani, bohinjske in podbrdske, 18. maja 1904 pa je bilo vmes le še 15 metrov skale. Zadnje metre 6336 metrov dolgega predora so izkopali z bohinjske strani, zadnjo mino pa je 31. maja slovesno razstrelil nadvojvoda Leopold Salvator Habsburški. Takratni časopisi so polni navdušenja nad predorom kot velikim gradbenim dosežkom. Opisujejo napore domačinov, prihod in sprejem gospode z Dunaja z nadvojvodo Salvatorjem na čelu, podelitev zlatih in srebrnih svinčnic zaslužnim delavcem in inženirjem. Slovesnost se je začela s sveto mašo in nadaljevala v samem predoru. Goste so z vagončki odpeljali do stene, ki je ločevala Kranjsko in Goriško. Salvator je sprožil mine in stena je bila prebita. Kamenje so hitro odstranili in se odpeljali v praznično razpoloženo Podbrdo na primorski strani. Po slovesnosti so se vrnil v Bohinjsko Bistrico in se tam udeležili banketa.

Bohinjsko progo je 19. julija 1906 slovesno odprl prestolonaslednik in nadvojvoda Franc Ferdinand. ●

Delavci so pri gradnji bohinjskega predora uporabljali preproste svetilke na repično olje. Vsak je moral imeti svojo, sicer ni bil sprejet na delo. (Fototeka Gorenjskega muzeja)

Sita iz konjske žime

Helena Rant

Velika posebnost vasi med Kranjem in Škofjo Loko je bilo tkanje barvastih sit iz žime konjskih repov. V Stražišču in okolici je bil od 16. do sredine 20. stoletja največji sitarski center v Evropi, kjer so izdelovali preko 200 različnih sit s karirastimi in črtastimi vzorci.

Sita so uporabljali mlinarji in gospodinje za sejanje moke, pivovarji za precejanje, lekarnarji pri pripravi zdravilnih praškov, kuharji za pretlačevanje mesa za pastete in sadja za marmelade. Preko 95 odstotkov sit so domači podjetniki prodali kot platna na debelo v številne evropske države in celo na rusko, severnoafriško, maloazijsko in nekaj časa tudi na ameriško tržišče. Preostala so pokupili suhorobarji, jih vpeli v lesene obode in z njimi krošnjari po slovenskih in sosednjih deželah. Gospodinje so rade kupovale sita pisanih vzorcev iz bele, črne, rjave ter na rdeče, oranžno in rumeno pobarvane konjske žime.

Obseg sitarske proizvodnje ponazorijo številke. Za časa Marije Terezije v 18. stoletju je največje podjetje prodalo 10 ton žimastih sit in podlog za uniforme. Za različne trgovce s siti je leta 1763 tkalo 300, leta 1844 pa 500 sitarjev s svojimi družinami. Proti koncu 19. stoletja se je posel s siti poslabšal in delavcem so plačevali manj kot prej.

Trgovci so v 19. stoletju slovenska žimasta sita razstavljali na obrtnih in industrijskih razstavah v Ljubljani, Celovcu, Gradcu, na Dunaju, v Trstu, Parizu in Londonu. Povsod so za kakovostne izdelke dobili priznanja, diplome in medalje. Sita iz konjske žime so bila eden od tistih izdelkov nekdanje dežele Kranjske, ki so širili dober glas o nas po vsej Evropi. Ko pa so začeli po svetu strojno izdelovati tanka kovinska sita, žimasta niso šla več v prodajo. Sita barvitih vzorcev, orodje in znanje za njihovo izdelavo so še danes dragocena slovenska in evropska dediščina. ●

Sita barvitih vzorcev so dragocena slovenska in evropska dediščina. (Foto Tomaž Lauko)

Pot pokrpljat

Mag. Tatjana Dolžan Eržen

Akcije, kot je dan brez avtomobila, naj bi nam pomagale premagovati odvisnost od naših štirikolesnikov in odkrivati privlačnost pešačenja in kolesarjenja. Še nedavno, pred le nekaj desetletji, so ljudje po veliko opravkih šli z *nogam*, torej peš. Pred stoletji pa so peš hodili na romanja in po kupčijah lahko tudi daleč po Evropi. Večja težava na poti je bilo prečkanje rek in potokov, saj mostov skoraj ni bilo. Leta 1676 je popotnik in pisec Janez Vajkard Valvasor opazoval, kako je možakar na poti Kranj–Radovljica prenašal ljudi čez deroče vode Tržiške Bistrice. Krošnjarja je prenesel kar skupaj z njegovo krošnjo, težko vsaj 50 kilogramov. Valvasor je tudi zapisal, da ni bil še nikoli doživel slabše poti za kočijo, kot je bila tista po dolini reke Kokre na Jezersko.

Za hojo so nekdanj uporabljali več pripomočkov, najpogosteje pa leseno, zašiljeno ali celo okovano palico. Za globok sneg so rabili krplje, ko se je sneg sesedel in zmrznil, pa so si na čevlje natakili dereze, t. i. *kramžarje*.

Krplje še danes izdelujejo in so znane po vsem svetu v deželah, bogatih s snegom. Še vedno so zelo uporabne, saj le večja površina obutve omogoča hoditi po površini sveže zapadlega snega.

Etnologinja Marija Makarovič je že v petdesetih letih raziskovala krplje na Gorenjskem. Oblikovane so kot bolj ali manj ukrivljen lesen obod, ki ga povezujejo tri deščice. Le v nekaj odročnih krajih so imeli krplje v obliki lesene deščice, ponekod pa so uporabljali vojaške krplje s pleteno mrežo iz vrvic v lesenem obodu. Na noge so jih privezovali z vrvico.

Njihova uporaba je zanimiva, ker so se najdlje uporabljale za skupinsko delanje poti. V globokem snegu je večina ljudi ostajala doma, več so se premikali le drvarji, gozdarji in lovci. Od druge polovice 19. stoletja so otroci in učitelji vsakodnevno odhajali v šolo. Ceste so že splužili in so se po njih vozili z vprežnimi in samotežnimi sanmi, poti med hišami pa je bilo treba zgaziti. Krplje so bile dober pripomoček za delanje poti v globokem snegu, rekli so, da *pot pokrpljajo* ali *prekrpljajo*. Ponekod so se vaščani organizirali, da so skupno naredili pot od hiše do hiše za poštarja. ●

Lesene krplje za hojo po globokem snegu (Foto Helena Rant)

Svetinjica za dobro opravljeno delo

Mag. Marjana Žibert

Gradnja karavanško-bohinjske železniške proge in bohinjskega predora na začetku 20. stoletja ni pomembna le kot ena od etap gradnje železniške mreže v tedanji Avstro-Ogrski. Pripomogla je tudi k hitrejši povezavi Primorske in Gorenjske z avstrijskimi deželami in Bavarsko.

Bohinjci so se do požara bistrških fužin leta 1890 preživljali z železarstvom. Delo so izgubili rudarji in nabiralci bobovca, prav tako ni bilo več treba pripravljati drv in oglariti. Železarji so se preselili na Jesenice, število prebivalstva je upadlo, v Bohinju pa so se začeli ukvarjati z mlekarstvom in sirarstvom. Od nove železniške proge so pričakovali, da jim bo vrnila fužine. Gradnja bohinjskega predora ostaja nepozabna zgodba bohinjske in tudi gorenjske preteklosti. Inženir in geodet Maks Klodič je bil eden od nadzornikov gradnje in je strokovno dokumentiral dela pri predoru. Med drugim je zapisal: »Poglejmo, kako se dela v rovu! Stena, katero vrtajo, ima približno 9 m² površja. Vedno vrta šest mož, sedmi nadzoruje in pomaga, kjer je treba. Ti možaki delajo po dvanajst ur, seveda z odmori. Naslednjih dvanajst ur pa zopet drugih sedem mož. Tako vrtajo in kopljejo noč in dan, neprenehoma, izvzemši nedelje. Ta dva oddelka po sedem mož se menjavata vsakih štirinajst dni tako, da dela 14 dni prvi odderek ponoči, 14 drugi i.t.d. Tri luknje vrtajo naenkrat, vsako po dva moža ... Te luknje morajo v steni tako razdeliti, da dinamit raznese iz stene kolikor mogoče največ kamenja. Delavci morajo imeti že precej vaje, da znajo dobro razdeliti te luknje, in dostikrat je prav zanimivo poslušati, kako se možaki razgovarjajo, kje naj bi jih napravili. Za vrtanje teh lukenj rabijo okolo dve uri. Luknje potem napolnijo prilično za tretjino globočine z dinamitnimi patronami, navežejo netilno vrv in jo prižgo. Preden se izgubi dim s slabimi plini, mine četrta ali pol ure; nalaganje raznesenega kamenja na vozove traja tudi okolo pol ure; zato v dvanajstih urah ni moči streljati več kot tri- do štirikrat.« (Livški: Iz Kranjske na Goriško – pod zemljo, Dom in svet, 1902, str. 356, 357)

Pri gradnji predora je sodelovalo nad 2000 delavcev. Posebno težko je bilo delo minerjev. Delavci so veliko boleli, razsajale so epidemije črnih koz in tifusa, zgodilo se je tudi nekaj delovnih nesreč. Ohranjeni viri govorijo o tem, da njihov zaslužek ni bil slab. Delavci pri predoru niso nikdar stavkali. V Bohinju pa so se na njihov račun obračale velike vsote denarja. Zaslužnim delavcem in inženirjem so na slovesnosti 31. maja 1904, ko so prebili predor, podelili zlate in srebrne spominske svetinjice. Na njih je bila upodobljena sv. Barbara, zaščitnica rudarjev, na drugi strani pa vhod v bohinjski predor. ●

Spominska svetinja bohinjskega predora iz leta 1904 (Foto Drago Holynski)

Lepota industrijskih vezenin in čipk

Mag. Monika Rogelj

Na Gorenjskem je po prvi svetovni vojni razcvet doživela tekstilna industrija. Poleg predilnic in tkalnic v Kranju in Trzinu je bilo veliko novih pletilskih in šiviljskih delavnic, kjer so izdelovali konfekcijo. V okolici Begunj so se obdržali suknarji, v Radovljici in okolici so izdelovali nogavice, na Bledu so se ukvarjali s strojnim vezenjem. Podjetništva so se zagnano lotili tudi domačini.

Leta 1921 je Ivan Petrič na Bledu ustanovil podjetje za industrijsko izdelavo vezenin, konfekcije, zaves in vezenih čipk. Naslednje leto se je podjetje preimenovalo v *Izdelovalnico slovenskih in švicarskih vezenin Bled* in nato prešlo v lastništvo bank. Delovanje podjetja se je uredilo do leta 1924, ki velja za začetek industrije vezenin na Bledu. Ko je delo v novi tovarni v Želečah steklo s polno zmogljivostjo, so zaposlovali 50 domačih vezilj. Glavni izdelek so bile vezenine za fino žensko perilo in obleke. Pred drugo svetovno vojno so izdelali okoli 660.000 metrov belih vezenin na leto. Drugo podjetje s podobno dejavnostjo je bilo *Jugo-Rhomberg & Co*, ustanovljeno leta 1929. Pri tem sta z Jorgom Rhombergom iz Avstrije sodelovala domačina Evgen Rustja in Tone Vovk, ravnatelj Izdelovalnice vezenin. V delavnici na Vovkovem zemljišču v Dobah je okoli 20 delavcev izdelovalo raznovrstne klekljane čipke in trakove. Leta 1939 je podjetje odkupil Emerik Mayer in ga preimenoval v *Mayer & Co., Industrija čipk*. Proizvodnja se je povečala na okoli 430.000 metrov strojno izdelanih klekljanih čipk iz bombažne preje na leto.

Po vojni leta 1946 je bila tovarna švicarskih vezenin nacionalizirana, Mayerjev obrat pa zaplenjen. Lokalna oblast je ustanovila *Tovarno čipk in vezenin Bled*, podjetje je bilo bolj znano pod imenom *Vezenine Bled* in je bilo edini slovenski izdelovalec industrijskih vezenin. V 50. letih so zgradili nove tovarniške prostore v Dobah in jih kasneje še povečali. Poleg čipk in vezenin so v 60. letih začeli izdelovati rokavice, bluze in spalne srajce. Konfekcija je postajala vse pomembnejši del programa, uvedli so tudi svojo blagovno znamko. Najbolj uveljavljeni so bili dekorativni izdelki Vezenin (čipke, prti, prtiki, zaves in posteljnina). Del so izvozili, zlasti na vzhodni trg, večino pa prodali v drugih jugoslovanskih republikah. Po letu 1990 so pri prodaji izdelkov zašli v težave in v Vezeninah je ostalo še 450 delavcev. Podjetje je bilo po privatizaciji leta 1994 prodano. Kljub modernizaciji se je obseg proizvodnje stalno zmanjševal, tako tudi število zaposlenih. Leta 2004 je bil dan predlog za likvidacijo podjetja z nekaj deset preostalimi delavci. S tem se je na Bledu končala osem desetletij dolga tradicija strojne izdelave vezenin in čipk.

V muzeju hranimo nekaj sto kosov bogate zapuščine blejskih Vezenin in njenih prednikov iz različnih obdobj delovanja podjetja. Večji del so to vzorčne karte s trakovi vezenin in čipk, preostalo pa so končni izdelki, kot so prti, robci, ovrtniki, zaves in oblačila. ●

Trak svilene vezenine *Izdelovalnice slovenskih in švicarskih vezenin*, 30. leta 20. stoletja (Foto Drago Holynski)

Velika majerska krošnja

Mag. Tatjana Dolžan Eržen

Julija nas gore začnejo vabiti s posebno močjo in na vrhove se zlivajo množice planincev. Z nahrbtnikom na ramah hodimo po gorskih pašnikih in opazujemo pasoce se krave, se veselimo še ohranjenih pastirskih stanov. Ste ob njih kdaj pomislili na stare čase? So tudi nekdanji obiskovalci planin imeli nahrbtnike?

Za prenašanje tovorov v strmem gorskem svetu so nekdanj uporabljali *krošnje*. To je leseno ogrodje, na katero so tovor privezali, nosili pa so ga s pomočjo naramnic na hrbtu. Krošnje so bile različno velike in oblikovane primerno uporabi – drugačne za les za kurjavo, za orodje, za manjše in večje tovore. Največje, namenjene za težke tovore, so velike majerske krošnje za prenašanje vsega potrebnega za življenje v planini. Izdelane so iz klanih smrekovih deščic, ki so jih vstavili v paličasto ogrodje, zgornjo in spodnjo polico pa za večjo trdnost povezali z diagonalnimi palicami. Visoke so blizu enega metra in pol metra široke. Z njimi so tovor nosili ne le na hrbtu s pomočjo naramnic, ampak tudi z glavo prek svitka, ki je nameščen pod zgornjo polico. To, menda bolj zdravo obremenitev hrbtenice so večinoma opustili v zadnjem stoletju, ko so tovor lahko prepeljali z vozom. Danes v planine vse prepeljejo s traktorji, celo krave.

Malokdo tudi ve, da so se nekdanj bohinjski pastirji in živina pogosto selili, *basali* s planine na planino, ker so se ravnali po prastarem sistemu večstopenjske planinske paše. O današnji sicer skrčeni večstopenjski planinski paši Agrarne skupnosti Češnjica, Jereka, Podjelje in Koprivnik si lahko preberemo na spletnem portalu Dedi. Vpisana bo tudi v slovenski register Žive dediščine. V Planšarskem muzeju v stari Fužini lahko vidimo pastirsko krošnjo, jerbasa in skrinjico, v katerih so še pred dobrega pol stoletja prenašali svoje potrebščine. ●

Velika krošnja, oprta na glavo, je omogočala, da so nosili tudi do sto kilogramov tovara. (Zbirka Gorenjskega muzeja)

Ključ in ključavnice

Beba Jenčič

V Gorenjskem muzeju hranimo lepo število starih izdelkov okovja, kamor spadajo ključi, ključavnice, vratna tolkala, primeži, tečaji, nasadila in ščitki. Že zgodaj se je človek zavedel, da je najbolje svoje imetje primerno zaščititi. Vse potrebščine za vsakdanjo rabo je napravil sam. Ker je skušal svoje ročne izdelke čim bolj izboljšati in obogatiti, se ni izogibal nobenemu trudu, da jih sčasoma, skladno z njihovo namembnostjo, tudi umetniško obdela. Tako je z roko in umom začel obrtniško izdelovati umetnoobrtne izdelke za osebno uporabo. Najprej so bila zapirala lesena, z odkritjem železa pa to postane osnovni material za izdelavo vseh predmetov, ki so povezani z zapiranjem.

Pomemben višek kakovosti obrtne izdelave je dosežen v srednjeveški cehovsko organizirani družbi, ko se uporabni izdelki in njihovo oblikovanje strmo povzpnejo v kakovosti. Rokodelci so bili združeni v cehih in na območju Gorenjske je že leta 1475 obstajal ceh kovačev v Škofji Loki, kasneje so ustanovili tudi ceh ključavničarjev. Izdelki umetnega kovaštva in ključavničarstva v večini primerov ne temeljijo na lastnih iznajdbah delovanja mehanizma, vendar predmeti iz umetno kovanega železa prikazujejo precejšen del oživljanja linearnih fantazij posameznih izdelovalcev ne glede na čas in kraj nastanka.

Ključ in ključavnica sta imela vseskozi glavno nalogo predvsem v funkcionalnosti. Glavni poudarek je na njuni namembnosti, to je varovanje, zapiranje in odpiranje. Lahko sta še tako estetsko oblikovana in tehnično izpopolnjena, toda le skupaj lahko izpolnita svoje osnovne funkcije. Ključ je sestavljen iz treh delov: glave ali ročaja, telesa ali stebra in peruti oziroma brade. Bil je masiven. Pri tehničnem napredku v 19. stoletju se je predvsem izpopolnjeval varnostni mehanizem ključavnice. Današnji ključi so ploščati in imajo na stebelu zareze, ki so usklajene z zatikali v cilindru, ki je postal ključavnica.

Namembnost okovja se je v vseh obdobjih ohranila v svoji prvotni funkciji, spreminjali so se mehanizmi in oblike kot izraz stilnih obdobj in tehničnega napredka. ●

Ključavnica, kovano železo, tip »mačje glave« za skrinjo, dvojna zaskočna čeljust, vodilo za ključ; dolžina 17,5 cm, širina 11 cm (Foto Drago Holynski)

Steklenice iz Mayrjeve pivovarne

Mag. Monika Rogelj

Varjenje piva, ki so ga iz različnih vrst žita izdelovala že ljudstva najstarejših civilizacij, je imelo tudi na Gorenjskem stoletno tradicijo. V srednjem veku so na Sorškem polju pridelovali hmelj in izdelovali pivo, ki je bilo kot ena izmed dajatev omenjeno tudi v urbarju Loškega gospostva v 12. stoletju. Janez V. Valvasor je v Slavi vojvodine Kranjske leta 1686 pisal o varjenju in točenju piva v Škofji Loki, Tržiču in Kranju. V Kranju se je v času Valvazorjevega zapisa s pivovarstvom ukvarjala družina Mayr, ki je v mesto prišla iz Münchna na Bavarskem. Po družinskem izročilu so pivovarno ustanovili leta 1644, kar je bilo zapisano tudi v znaku njihovega podjetja. V urbarju mesta Kranja iz leta 1759 je bil kot lastnik pivovarne ob Savi in gostilne v mestu vpisan Jurij Mayr. Pivovarnar je bil tudi Anton Mayr, ki je zabeležen na seznamu zavezancev za obrtni davek iz leta 1786. Antonov sin je kupil gostilno v središču mesta in njeno ime (Stari) Mayr se je ohranilo vse do danes. Sredi 19. stoletja so kupili tudi hišo ob glavni cerkvi, kjer je njihova gostilna po novem dobila ime Pri Petrčku. V 19. stoletju je bilo pivovarstvo pomembna gospodarska dejavnost v Kranju in Mengšu. Manjše pivovarne so bile tudi v Radovljici, Škofji Loki in Kamniku. Sredi stoletja je bilo v Kranju pet pivovarjev, poleg Mayrjev še Tadej Josek, Tomaž Trebar in Jakob Jalen. Ob koncu stoletja je delovala le še največja pivovarna, ki je bila v lasti Mavrila Mayrja. V njegovem obratu ob savskem mostu so zvarili 5000 hektolitrov piva na leto. Polnilnico, ledenico in skladišča so imeli na severnem obrobju mesta. Na začetku 20. stoletja je bila konkurenca velikih tujih pivovarn vse večja in tudi Mayr se je bil prisiljen vključiti v kartel pivovarn. Leta 1916 je pivovarno dokončno zaprl. V času vojne je oblast prepovedala predelovanje ječmena v slad in proizvodnja piva se je močno zmanjšala. Poslople Mayrjeve pivovarne je sin Rica Mayr leta 1928 prodal Stavbni zadrugi, ta pa jo je preuredila v Delavski dom z javno kuhinjo in sobami za delavce. Stavbo skladišč je imela v najemu ljubljanska pivovarna Union. ●

Steklenice za pivo z vtisnjenim napisom Pivovarna M. Mayr Kranj – Krainburg, začetek 20. stoletja. Pivo so v večjih količinah začeli polniti v steklenice v drugi polovici 19. stoletja. Najprej so jih zapirali s plutovinastimi zamaški, konec stoletja pa so se uveljavile takšne s keramični zamaški in tesnilom iz gume. (Foto Tomaž Lauko)

Tujska soba iz Bohinja

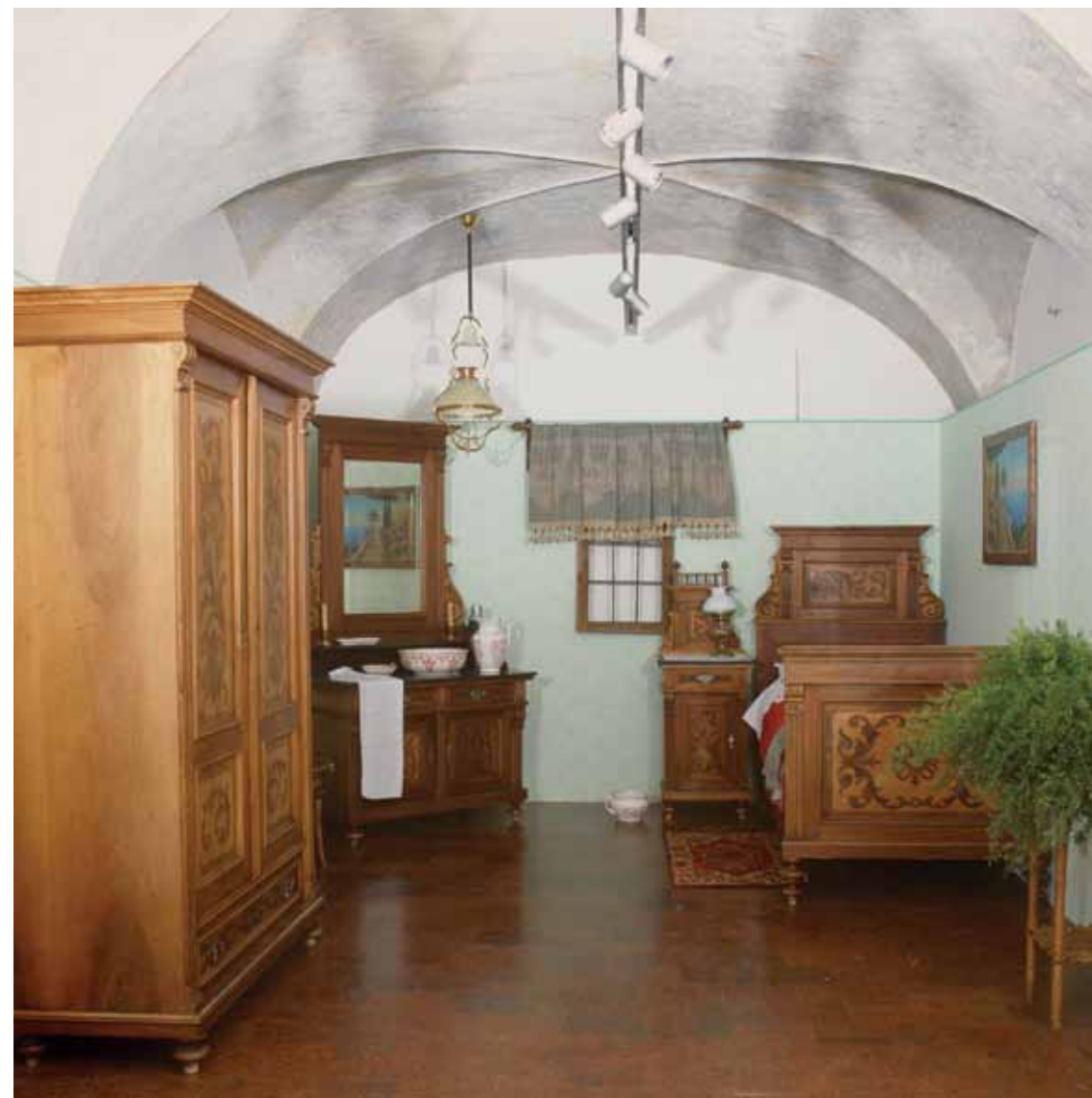
Mag. Marjana Žibert

Najzgodnejši turizem na Gorenjskem, ki sega v drugo polovico 19. stoletja, se je začel na Bledu. Pred prvo svetovno vojno je bil Bled najbolj obiskan turistični kraj na današnjem slovenskem ozemlju. Bohinjski turizem je povezan s planinstvom in odprtjem karavanško-bohinjske železniške proge leta 1906. Število turistov je po odprtju zelo naraslo, tako da niso prenočevali le v hotelih, ampak tudi pri zasebnikih v Bohinjski Bistrici in drugih vaseh.

V Bohinjski Bistrici je tujske sobe oddajal tudi Gašper Budkovič. Na Gorenjsko je kot izučen trgovec prišel iz okolice Postojne. Samostojno trgovsko pot je začel leta 1901 v Bohinjski Bistrici, kjer so takrat že gradili bohinjski predor. Vešč je bil nabave kakovostnega blaga, poznal je potrebe domačinov, delavcev pri predoru in turistov, spremljal je prodajne kataloge celotne avstro-ogrske monarhije in znal je oglaševati. Njegovo podjetje je napredovalo, zato se je po letu 1907 odločil za gradnjo poslovno-stanovanjske hiše, v njej pa je uredil tudi tujske sobe. Pohištvo, posteljnino, potrebščine za osebno higieno, preprogo, zavese in stenske slike iz ene od teh sob sta Gorenjskemu muzeju leta 2005 podarila njegova vnuka, Tomaž in Alojz Budkovič. Pohištvo je obrtniški izdelek, narejen iz hrastovega in smrekovega lesa. V Bohinjsko Bistrico so ga pripeljali po železnici. Še po sto letih je nepoškodovano, kar je dokaz, da je izdelek kakovosten.

Budkovičeva tujska soba je povsem ustrezala tedanjim standardom, ki jih je v knjižici z naslovom *Kako je mogoče povzdigniti tujski promet v kakem kraju* leta 1905 zapisal Filip Gartner: »Glede oprave se je ravnati po tem, kakšni gosti prihajajo. Najvažnejša je pač postelja, ker hoče gost op dnevnem naporu dobro počivati. Ta naj bode zadosti dolga in široka, naj ima dober vložek in dobro žimnico, dve veliki volneni odeji, dobre blazine ter naj bo opremljena z belim in snažnim perilom. Treba je tudi velikega umivalnika in primerne vrča za vodo, steklenice s svežo vodo, enega ali dveh kozarcev, kakor tudi čiste brisače; dalje mize, enega ali dveh stolov, obešalnika za obleko, ogledala, primerno visoko obešenega, ponočne omarice in posode ter zajca (sezualnika), predposteljne preproge, svečnika s svečo in užigalicami in pisalne priprave.« ●

Pohištvo tujske sobe na razstavi v Mestni hiši (Zbirka gorenjskega muzeja)

Dolinarjev Matija Gubec

Ddr. Damir Globočnik

Lojze Dolinar spada med osrednje predstavnike slovenskega kiparstva 20. stoletja. Velja za enega vodilnih kiparjev realistične usmeritve, secesije, ekspresionizma, nove stvarnosti in socialističnega realizma. Uspešno se je uveljavil s portretno, malo, spomeniško, nagrobno in arhitekturno plastiko.

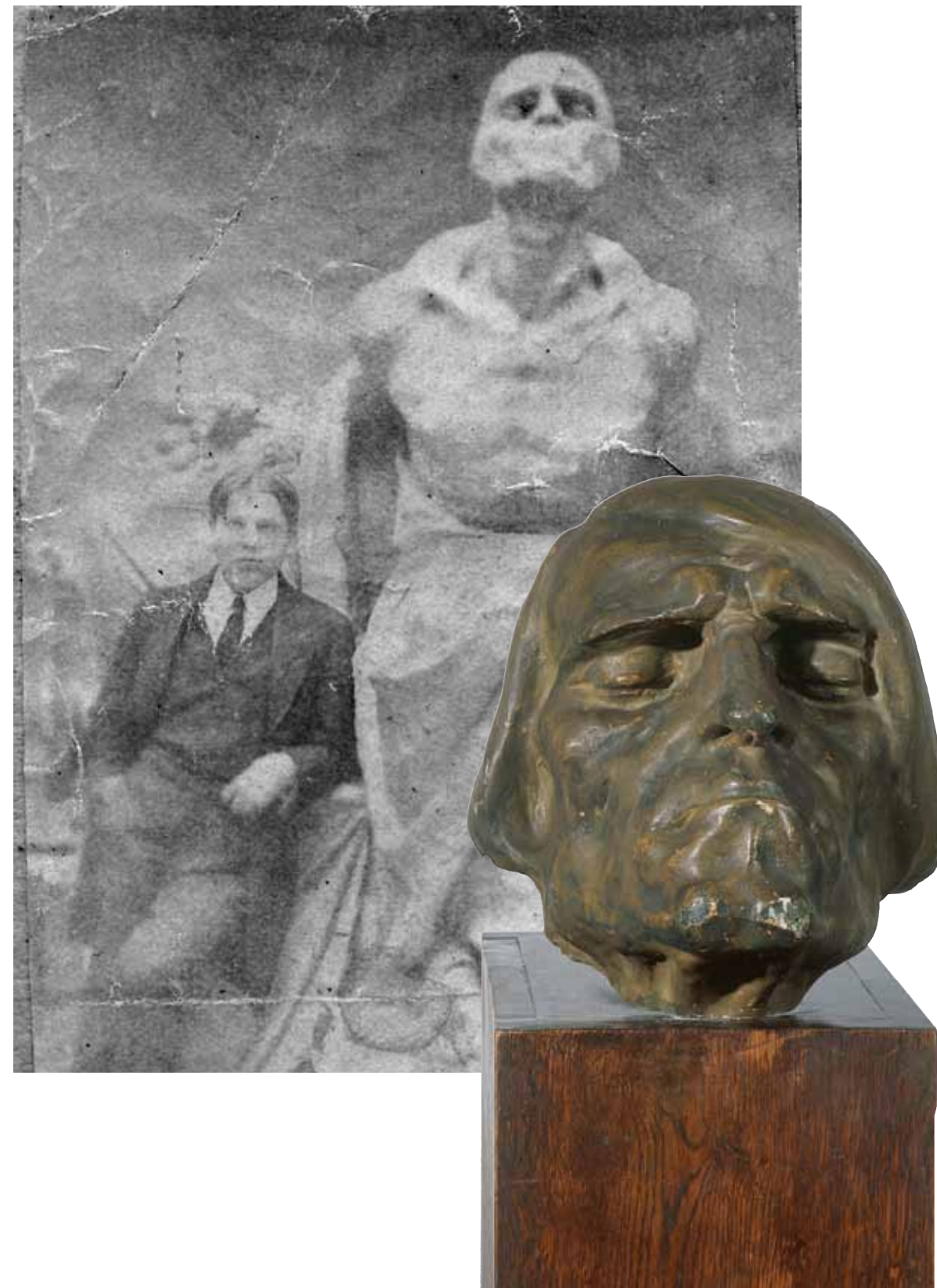
Rojen je bil leta 1893 v Ljubljani. Po ljubljanski Umetnoobrtni šoli je leto dni študiral na oddelku za splošno kiparstvo dunajske likovne akademije (1911/1912), v letih 1912–1913 je študij nadaljeval v Münchnu. Prvi atelje je imel v paviljonu slikarja Riharda Jakopiča v Ljubljani. Tu je leta 1913 izdelal monumentalni kip vodje slovensko-hrvaškega kmečkega upora *Matije Gubca*. Zamisel za kip je dobil ob prebiranju Aškerčeve epske pesnitve *Stara pravda*. Trimetrsko Gubčevo figuro, priklenjeno na razbeljen prestol, si je zamislil kot javni spomenik, za kar pa v takratnih razmerah ni bilo realnih možnosti. Potrebna bi bila finančna sredstva za odlivanje v bron, postavitve uporniškega kipa bi morale dovoliti uradne oblasti. Ker je politični položaj postajal vse bolj napet, sta Dolinar in Jakopič negativne odlitke kipa zakopala na travniku ob železniški progi za paviljonom, od tam pa jih je najbrž odstranila avstrijska policija. Dolinar je ohranil samo roki in Gubčevo glavo in to znova zmodeliral leta 1924. Enega od mavčnih odlitkov glave Matije Gubca hranimo v Gorenjskem muzeju.

V obdobju med svetovnima vojnama je bil Lojze Dolinar med najbolj zaposlenimi slovenskimi kiparji. Največ javnih in arhitekturnih plastik v Ljubljani je njegovo delo. Zaradi naročil za arhitekturno plastiko se je leta 1931 preselil v Beograd.

Dolinar je obvladal oblikovanje monumentalne, rahlo modernizirane realistične človeške figure, upodobljene med izvajanjem heroičnih gest, zato so po drugi svetovni vojni sledila nova spomeniška naročila. Dolinarjevo zadnje veliko spomeniško delo je bil *Spomenik revolucije* v Kranju (1959–1961), kamor se je preselil po upokojitvi. Umrli je leta 1970 v Ičićih pri Opatiji.

Leta 1966 je bila v spodnji in zgornji veži mestne hiše v Kranju urejena *Galerija Dolinar* z izborom plastik in grafik, ki jih je Lojze Dolinar podaril kranjski občini. ●

Mladi kipar Lojze Dolinar ob kipu Matije Gubca, fotografija iz leta 1913. Kip je bil uničen tik pred prvo svetovno vojno. Dolinar je leta 1924 znova izdelal Gubčevo glavo in roki.

Zaledje Soške fronte

Jože Dežman

Letos mineva 95 let od konca prve svetovne vojne. Gorenjci so v njej krvaveli tako kot drugi podaniki avstro-ogrske monarhije. O žrtvah moških pričajo desetine spomenikov po Gorenjski. Med njimi so dela Jožeta Plečnika, Ivana Vurnika, Toneta Kralja. Pričajo o bolečini za mrtvimi, ki so padli za propadli imperij, obsojajo vojno: »Zemljica tuja bodi vam rahla! (Brezje); Vojska, Kuga, Lakota, Smrt! (Stražišče); Molimo za zdravo pamet! (Komenda); Vi za nas ste dotrpeli, vi za nas izkrvaveli, na mirovnem pismu, pečat vaša kri. (Breznica)«

Po nepopolnem popisu za gorenjske kraje, ki so imeli tedaj okoli 48.592 prebivalcev, je padlo 1882 ljudi ali 3,9 odstotka vsega prebivalstva. Največ jih je padlo na Vzhodu (Galicija 256, Rusija 175 ...), na Zahodu (Italija 204, Tirolska 80, Gorica 37, Doberdob 31, Soča 15, Soška fronta 11 ...), precej jih je umrlo po bolnišnicah v Sloveniji, v Avstriji. Nekaj je tudi žrtev na Balkanu, npr. v Srbiji 25.

Podobna je statistika smrti na Škofjeloškem, kjer je popisanih 958 padlih ali prav tako okoli štiri odstotke prebivalstva.

Nimamo pa podatkov, koliko žrtev je ob koncu vojne zahtevala t. i. španska bolezen. Gorenjska je bila v letih 1915–1917 zaledje soške fronte. V tem času so povečali najbolj obremenjene železniške postaje, zgradili vojaško konjsko železnico Bohinjska Bistrica–Zlatorog, žičnico na Komno, žičnico čez Vršič in cesto na Vršič. Zgrajeni so bili tudi rezervni položaji od Kepe čez Mojstrano, Mežaklo, Pokljuko, Jelovico, Selško in Poljansko dolino. Pri tem so trpeli številni ujetniki, na mrtve ruske spominja Ruska kapelica. Izredni so bili transporti pred zmagovito avstrijsko-nemško ofenzivo oktobra 1917 pri Kobaridu. Za fronto so ostala vojaška pokopališča v Bohinju in drugod.

Spomin na vojno dogajanje v Bohinju in na bojišču so najbolj ohranili v društvu Mali vojni muzej v Bohinjski Bistrici, največ sta prispevala Janko Stušek in Tomaž Budkovič. Zbirka muzeja, ki je ena najbogatejših pri nas, je bila kot pionirska zbirka o prvi svetovni vojni postavljena leta 1989. ●

Del razstavljenih predmetov Malega vojnega muzeja, ki je del Muzeja Tomaža Godca (Fototeka Gorenjskega muzeja)

Bobi in fancovti za pusta

Mag. Tatjana Dolžan Eržen

Šemljenje, *maškaranje*, kot pravimo Gorenjci, je etnolog Niko Kuret v knjigi Praznično leto Slovencev razložil kot duhovno dediščino čaščenja prednikov ali duhov narave, ki vladajo letnim časom in dajejo rodovitnost. Na Gorenjskem so takšne maske vsepovsod znani parkeljni in bohinjski otepovci, ki nastopajo v decembru. Uveljavilo pa se je tudi pustno šemljenje, ki so ga začeli gojiti v renesansi pred petsto in več leti v mestih, ko so začeli ceniti mesene užitke. Pravzaprav so ga povzeli po starih Rimljanih skupaj s sprevedi bolj ali manj fantazijsko maskiranih moških in žensk. V gorenjskih mestih in nekaterih vaseh so organizirali bahave pustne sprevede na okrašenih vozeh. V zadnjih desetletjih so pustni sprevedi namenjeni zlasti otrokom. Edini gorenjski pustni karneval, ki ga organizirajo Godlarji v Šenčurju, je star dobrih dvajset let.

Pust je tudi čas mastnih ust – obilne dobre hrane, svinjskega mesa, potice z ocvirki in sladkega ocvrtega peciva, ki mu pravimo *bobi* ali *fancovti*. Gospodinje so takšne manjše količine testa zamesile v lesenih nečkah ali v lončenih skledah. V muzejski etnološki zbirki hranimo več takšnih lepo okrašenih skled. Visoke so do 20 centimetrov, imajo premer okrog 40 centimetrov in en ročaj. Ker so bile težke, so jih piskrovezci zvezali z žico. Ustje in dno imajo okrašeno z vijugastim, za lončarje iz okolice Komende značilnim ornamentom. Gospodinje so testo v njih mesile ročno, a ne gnetle kot testo za kruh, ampak stepale – *klofale*. Vzhajane bobbe so ocvrle na svinjski masti v trinožnih posodah, ki so jih postavile v žerjavico na ognjišču.

V pustnih dneh so se meščani zbirali na plesih v maskah, kmečki ljudje pa so plesali, da bo repa prihodnje leto debela. Niko Kuret navaja, da so po Gorenjskem s posebnim veseljem zažigali pusta. Naložili so velik kres in skakali okoli njega in čezenj ter vrteli drogove z gorečim vrhom. Marsikje so tudi vlekli ploh, če v predpustu ni bilo nobene poroke. Vlečenje ploha izpeljejo ponekod še danes, v Lomu nad Tržičem kot turistično prireditev. ●

Skleda za mesenje testa, izdelek
komendskih lončarjev (Foto Helena Rant)

Domžalski slamniki

Helena Rant

Pri delu na polju in žetvi so se naši predniki žgočih sončnih žarkov ubranili s slamniki s širokimi krajci. Spretni v izdelovanju slamnikov so bili v Domžalah, Mengšu in okolici. Iz žitne slame so pletli kite, iz teh pa so ročno šivali slamnike. Začetki izdelovanja slamnikov segajo vsaj 300 let nazaj. Po ustnem izročilu naj bi bil to znanje prinesel iz Firenc neki vojak, druga zgodba pa pripoveduje, da je v Domžalah prenočeval popotnik in v zahvalo gospodarjevemu sinu pokazal, kako se pletejo kite in iz njih sešije slamnik. Sredi 19. stoletja je že 12.000 ljudi izdelalo okrog 800.000 slamnikov na leto, prodajali pa so jih po sejnih na Kranjskem in tudi v sosednjih deželah. Pletice in pletiči kit so se od jeseni do pomladi zbirali vsak dan v drugi hiši, da so se ob delu družili in hkrati varčevali z razsvetljavo. S slamniki so trgovali tudi tirolski krošnjarji in ti so domačo obrt v drugi polovici 19. stoletja razvili v donosen posel. Leta 1857 je Tirolec Pavel Melittzer postavil prvo tovarno slamnikov na Domžalskem. Z gradnjo tovarn, modernizacijo strojev in proizvodnega postopka pa je domača obrt začela počasi nazadovati.

Slamniki, ki so jih prodajali po vsej Evropi, so bili moški, ženski, otroški, moda pa je vsako leto narekovala nove in nove modele. Nekateri so bili zelo priljubljeni, ljudski, drugi prestižni in so se prodajali v elitnih pariških trgovinah. Domžalske slamnikarske tovarne so odpirale tudi podružnice v mnogih evropskih mestih, kamor so hodila na sezonsko delo mlada dekleta in tudi matere, ki so otroke puščale doma pri sorodnikih. V začetku 20. stoletja so se domači slamnikarji združili v Slamnikarsko zadrugo v Mengšu, v Domžalah pa je začelo delovati Kitararsko društvo, pravzaprav zadruga, ki je svojim članom zagotavljala surovine za pletenje kit. 20. stoletje z burnimi političnimi in gospodarskimi spremembami je povzročilo zapiranje obrtnih delavnic in tovarn. Zadnja slamnikarska tovarna Univerzale je delovala do leta 2003. ●

Slamniki *žirardi*, *ihanc* in številni drugi so se prodajali po vsej Evropi. (Foto Helena Rant)

Perilo iz predalov meščank

Mag. Monika Rogelj

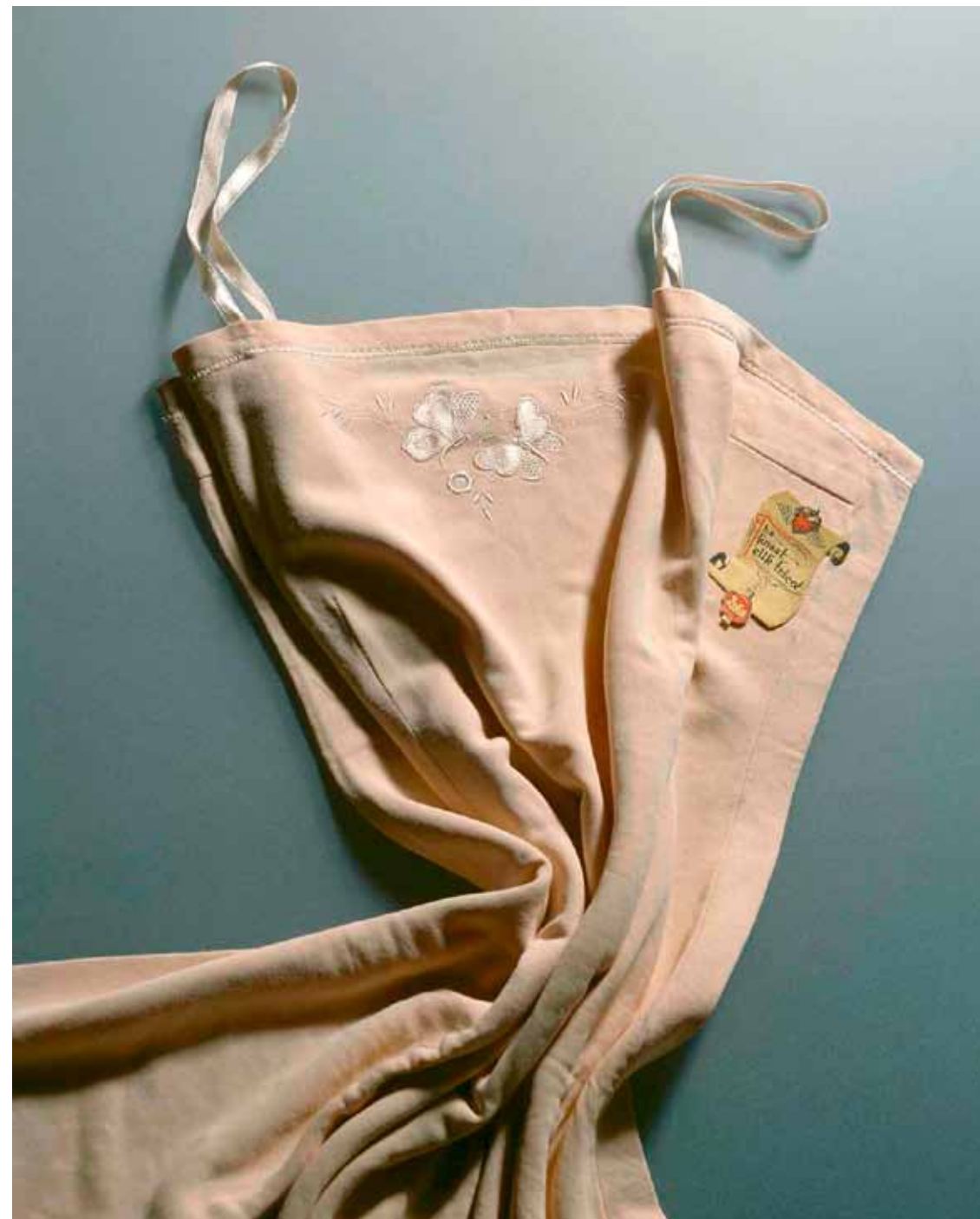
Čeprav je spodnje perilo skrito pogledom, so tako kot danes tudi nekdanje ženske pazile na to, kakšno perilo imajo oblečeno. Če so le imele možnost, so si rade privoščile najboljše, četudi le za posebne priložnosti. Vrhunsko perilo so pred drugo svetovno vojno izdelovali tudi v Kranju.

Med številnimi spremembami, ki jih je prinesel čas po prvi svetovni vojni, je bila tudi prava revolucija v oblačenju. Posebej ženske so bile z novimi, bolj praktičnimi kroji manj utesnjene, obleke in krila so se skrajšala, steznike je zamenjalo udobnejše perilo, vse bolj so bili priljubljeni bombaž, strojno tkano ter barvano in tiskano blago v najrazličnejših vzorcih. V času med obema svetovnima vojnama se je razcvetela tekstilna industrija v Kranju, kjer so začele obratovati številne predilnice in tkalnice, od velikih tovarn v tuji lasti do manjših domačih družinskih obratov. Kar nekaj kranjskih podjetnikov je izdelovalo bombažne in volnene pletenine in konfekcijo, nekateri pa tudi nogavice, rokavice in perilo.

Najbolj znani so bili izdelki trikotaže iz podjetja Ivana Savnika, ki je pletenine prodajal pod lastno blagovno znamko ISKA. V Savnikovi kranjski tovarni so v tridesetih letih izdelovali vse vrste bombažnih, volnenih in svilenih triko rokavic, svileni in bombažni triko perilo pa tudi srajce in različna športna oblačila. Kakovostni izdelki so bili zelo priljubljeni pri meščanih. Savnikovo konfekcijo so kupovali v njegovi trgovski hiši na Glavnem trgu, ki je bila največja na Gorenjskem. Izdelke pa je bilo mogoče izbrati tudi v katalogu – naročila so po pošti razpošiljali po vsej takratni jugoslovanski državi.

Meščanke so si lahko privoščile svileni perilo, tiste manj premožne pa so kupovale bombažno. Med perilom so lahko izbirale spodnje majice in hlačke ter kombineže in spalne srajce v različnih modelih in barvah. Najbolj priljubljeno je bilo v beli, roza in modri barvi ali z drobnimi cvetličnimi vzorci. Običajno je bilo perilo okrašeno s svilenimi trakovi, čipko ali z drobno vezeno. Savnikovo perilo je bilo po vzorcih in kakovosti primerljivo s tistim iz uvoza. ●

Perilo za dame, ki so ga v celoti izdelali v Savnikovi tovarni – od pletenega blaga do krojenja in šivanja ter dodatka vezene (Foto Drago Holynski)

Delo ženskih rok

Mag. Monika Rogelj

Ženske na Gorenjskem so se prvič množično lahko zaposlovale v nastajajoči tekstilni industriji. Najprej že konec 19. stoletja v tržiški predilnici in tkalnici in nato med obema svetovnima vojnoma v novih tovarnah v Kranju. Pred drugo svetovno vojno je bilo med zaposlenimi v kranjskih tekstilnih obratih že več kot polovica žensk, kar nekaj deklet tudi mlajših od petnajst let. Tovarnarji so iskali vedno nove pridne in zanesljive delavke, ki so se hitro priučile dela za predilnimi in tkalskimi stroji, dobile pa so skoraj za polovico manjše plačilo kot moški. Delo je bilo naporno in je zahtevalo spretno roko. Kljub temu sta za mlada bajtarska in kmečka dekleta, ki so prihajala iz okoliških vasi, delo v tovarni in redna plača pomenila velik korak naprej. Z zaslužkom so običajno pomagala družini, svoj novi socialni status pa so rada pokazala tudi z boljšo obleko, s katero so po svojih zmožnostih posnemala vzor meščank.

Ob pomoči številnih ženskih rok so v kranjskih tekstilnih tovarnah vsako leto izdelali na milijone metrov tiskanega bombažnega blaga, flanele, žameta, svile in umetne svile. To bogastvo izdelkov se je ohranilo v številnih knjigah tekstilnih vzorcev, ki jih danes hranimo v Gorenjskem muzeju. Muzeju so bili podarjeni leta 1993, ob stečaju podjetja Tekstilindus Kranj, zlasti po zaslugi nekaterih zaposlenih, ki so se zavedali pomembnosti ohranitve tega gradiva. V več kot 300 knjigah so zbrani najrazličnejši vzorci blaga, običajno v več barvnih izvedbah. Razvrščeni so po vrstah blaga in letih izdelave. Iz predvojnega obdobja so ohranjene knjige tovarne Jugobruna in posamezne knjige vzorcev tovarne Jugočeška. Iz teh arhivov so navdih za risanje novih vzorcev kasneje večkrat črpali tudi oblikovalci v Tekstilindusu. Iz petdesetih in šestdesetih let pa hranimo vzorčne knjige Tovarne tiskanega blaga, kasneje Tiskanine, Intexa in Tekstilindusa. ●

Knjige vzorcev blaga tekstilnih tovarn
Jugobruna in Jugočeška iz konca 30. let
20. stoletja (Foto Tomaž Lauko)

Kranjski tekstilni delavci na fotografijah

Mag. Monika Rogelj

Za zgodovino celotnega 20. stoletja so fotografije zelo pomemben dokument časa, zato temu gradivu posvečamo posebno pozornost. Med drugim v muzejski fototeki hranimo fotografije iz časa velike tekstilne stavke, ki je razburkala življenje v Kranju poleti leta 1936.

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja se je Kranj razvil v drugo največje središče slovenske tekstilne industrije. V novih tovarnah so našli delo mladi ljudje iz okoliških vasi, kmečki delavci, bajtarji in kajžarji pa tudi kmečki sinovi in hčere, ki so v tovarnah videli boljši in hitrejši zaslužek. Sredi 30. let je bilo v Kranju zaposlenih več kot 4000 delavcev in postali so pomemben del življenja mesta in okolice. Pojavili pa so se tudi novi socialni problemi. Večina delavcev je bila nekvalificiranih, zato so bili njihovi osnovni zaslužki nizki, plačo so si lahko zvišali le s pridnim delom in z nadurami. Mezde so se gibale med 2 in 6 dinarji na uro, ženske so dobivale za skoraj polovico manjše plačilo. Veliko delavcev se je z nizkimi zaslužki težko preživljalo, še posebej če so imeli družino.

Pogajanja za novo kolektivno pogodbo za vso tekstilno panogo leta 1936 so bila neuspešna. Zato so na pobudo komunistov in naprednih delavskih zaupnikov 20. avgusta v tovarni Jugočeška tik pred začetkom popoldanske izmene delavci ustavili stroje, sledili so jim v Jugobruni in Intexu. Z nenapovedano stavko in zasedbo tovarn so hoteli izsiliti nadaljevanje pogajanj in zvišanje plačil za vse tekstilce. V naslednjih dneh so se stavki pridružili tudi tekstilci v drugih slovenskih mestih.

Med stavko so delavci ves čas živeli v zasedenih tovarnah. Stavkovni odbori so skrbeli za red, organizirali so stavkovne straže, prehrano, imeli so zborovanja, kulturne prireditve in tudi maše. Stavka je imela velik odmev v časopisju in podporo javnosti. Delavci so najdlje vztrajali v Kranju in so bili s posredovanjem policije 16. septembra pregnani iz tovarn. Nova kolektivna pogodba pa je določala celo nižje tarifne postavke od tistih pred stavko. ●

Med kranjskimi tekstilci je bila več kot polovica žensk. Delavke v Jugobruni med enomesečno stavko avgusta in septembra 1936 (Fototeka Gorenjskega muzeja)

Možnarji

Mag. Tatjana Dolžan Eržen

Prvi maj so za svoj dan razglasili delavci. Tradicionalne so prvomajske budnice, ki jih ob zori v večini krajev zaigrajo godbe na pihala. Bolj izjemne pa so budnice s streli iz možnarjev; Bohinjci streljajo z možnarji ob petih zjutraj s hriba Rebno nad Bohinjsko Bistrico. V Lipniški dolini ob šestih zadoni pet strelcev s skale Suharna nad Spodnjo Lipnico in pet z Zijavke nad Kamno Gorico. Iz strelne jame nad Koroško Belo ob 6. uri poči 15 strelcev.

Možnarji so železne, kovane cevaste priprave za streljanje s smodnikom. V zbirki Gorenjskega muzeja jih imamo šest iz Plavškega Rovta nad Jesenicami, z njimi so zadnjič streljali leta 1937. So manjši, visoki od 15 do 24 centimetrov, s premerom strelne cevi, torej kalibra, od 2 do 4 centimetre. Največji možnarji na Gorenjskem so visoki 60, 70 centimetrov in tehtajo 70 ali 90 kilogramov, najmanjši, imenovan *cvergel*, pa je visok okrog 10 centimetrov in težak 2 kilograma.

Strel z možnarjem je bil v preteklosti zvočni signal, ki so ga uporabljali tako za opozarjanje na nevarnost kot v svečani pozdrav cenjenemu gostu. Po 2. svetovni vojni je streljanje z možnarji zamrlo, pred desetletji pa so v treh nekdanjih železarskih krajih možnaristično tradicijo oživili. Priprava možnarjev za streljanje je strokovno delo, zato imajo vodje možnaristov izpite za ravnanje z eksplozivnimi sredstvi.

Na Gorenjskem od leta 1981/1982 v Bohinjski Bistrici deluje Možnaristična sekcija društva Mali vojni muzej. Ta sekcija strelja samo za prvi maj. Imajo 17 možnarjev; najstarejši naj bi bil iz leta 1858, najmlajše pa so leta 2011 izdelali iz topovskih cevi. Polnijo jih s črnim smodnikom s pomočjo orodja, ki se imenuje *špindel*. Za prižiganje ne uporabljajo več *veržele*, železne palice na dva do tri metre dolgem lesenem ročaju, ampak že od leta 1981 po osem možnarjev skupaj prižgejo z zažigalno vrvico.

Leta 1992 so ustanovili novo Društvo kamnogoriških strelcev možnaristov, ki tako kot njihovi predniki na velikonočno jutro sprožijo 13 do 15 strelcev, streljajo pa še za vaški praznik na sv. Trojico in na predvečer dneva državnosti.

Leta 2002 je nastalo Kulturno društvo Možnar Koroška Bela. Ena od njegovih dejavnosti je streljanje z možnarji po starem, kar pomeni, da so možnaristi oblečeni v temne hlače in *lajbče*, bele srajce in bele predpasnike. ●

Možnarje uporabljamo za streljanje s smodnikom. (Foto Jelena Justin)

Rezljana skrinja

Mag. Tatjana Dolžan Eržen

Prvi zimski dan pomeni najdaljšo noč v letu. Sledi ji štirinajst noči, preden se teden dni po novem letu dan vidno začne daljšati. Težko si je predstavljati, kako temne so bile noči našim prednikom ob ognju z ognjišča in trskah na čelešniku, ki so razsvetljevali njihove domove. V temnih nočeh so na vasi svetile le luna in zvezde.

V etnološki zbirki Gorenjskega muzeja se ne moremo pohvaliti z zbirko jaslic ali kakšnih drugih predmetov, ki nam krasijo dom v božičnih dneh. Imamo pa zanimivo skrinjo iz Šenčurja, ki je lep rezbarski izdelek. Ni kmečka skrinja in ni stara preko sto let. V Sloveniji so bile rezljane samo meščanske in plemiške skrinje, a so jih že v času Marije Terezije pred 250 leti postavili na podstrešje, da so imeli prostor za sodobne omare in drugo pohištvo. Zgodba naše skrinje je iz 20. stoletja. Pred drugo svetovno vojno je premožni trgovec Ignac Rabič naročil rezbarju Francetu Žvanu, naj staro kmečko neokrašeno skrinjo okraši z rezbarijo v renesančnem slogu. Žvan ji je zato dodal renesančno krašene pokončne letve, nogice v obliki šap in okrasno okovje. Na prednjo stranico je v plitvem reliefu upodobil motiv *Poklon treh kraljev*. V levi polovici je hlev, v njem Marija in Jožef z dojenčkom Jezuščkom, pastir, osliček in vol okrog njih. V desni polovici pa prihajajo na obisk modri z Vzhoda – sveti trije kralji Gašper, Miha in Boltežar z darovi, za njimi gredo njihove kamele.

France Žvan se je z željo postati kipar izučil rezbarstva v delavnici Karola Hrovata v Domžalah. Kot rezbar se je preživljal zlasti z izdelovanjem kipov nabožne vsebine. V sodelovanju z Višnarjevo umetnoobratno delavnico na Jesenicah se je lotil tudi dekorativnih motivov v narodnem slogu: gore, planike, kozolce, ljudje v gorenjski narodni noši, Bled. Leta 1937 se je z družino preselil v Šenčur in prevzel vlogo vaškega podobarja. Njegovi izdelki kažejo umetniški talent, ki pa se v takratnem okolju ni mogel razcveteti. Leta 2004 sta ob 40. obletnici njegove smrti njegova hčerka Maruša in njen mož dr. Cene Avguštin v Šenčurju pripravila spominsko razstavo njegovih del. ●

Rezljana skrinja z reliefnim motivom Poklon treh kraljev (Fototeka Gorenjskega muzeja)

Neprecenljivi bankovec

Mag. Marjana Žibert

Že v preteklosti so se morali ljudje spopasti z različnimi gospodarskimi krizami. Iskati so morali nova tržišča za prodajo izdelkov. Vladarji so enkrat ščitili meščansko trgovino, drugič so pospeševali kmečko trgovanje. Prazno državno ali deželno blagajno so polnili z novimi davki, kmečke dajatve v pridelkih so spreminjali v denarne. V mestih so višali mitnine in sejemske dajatve, meščanom pa so dvigovali stavbni in obrtni davek.

In s katerim denarjem so naši predniki poravnali svoje obveznosti? V rimski dobi je prihajal iz samega Rima, kasneje iz Ogleja. V začetku 13. stoletja so tudi na Slovenskem za kratek čas kovali denar. Preprosto kovani, a danes zelo dragoceni novci so nastajali tudi v Kamniku. Kovnico, ki je za novoustanovljeno mesto pomenila prestiž, so imeli grofje Andeški. V 15. stoletju so denar kovali celjski grofje. Medtem pa so v naših deželah v denarnih poslih uporabljali denar severnoitalijanskih, nemških in avstrijskih kovnic. To so bili goldinarji ali guldni. Sprva so kovali zlate, potem tudi srebrne. V obtoku so bili tudi tolarji. V drugi polovici 19. stoletja so ljudje za en goldinar lahko kupili osem hlebov kruha. Dobro plačan dninar pa je na dan zaslužil slab goldinar, to je okoli 90 krajcarjev.

Od leta 1892 do 1918 je bila krona denarna enota v Avstro-Ogrski. Z eno krono je bilo mogoče kupiti štiri hlebe kruha. Po prvi svetovni vojni krone niso bile več v obtoku, ker je avstro-ogrška država propadla. Pri nas jo je zamenjal dinar. To je bil tudi čas hude inflacije, ki je razvrednotila vse stare prihranke. Menjalniško razmerje med krono in novim dinarjem ni bilo ugodno. Začelo pa se je obdobje dinarja, ki je trajalo do osamosvojitve Slovenije leta 1991.

V Gorenjskem muzeju skrbimo tudi za manjšo numizmatično zbirko, ki je začela nastajati s sodelovanjem z numizmatičnim društvom in s priznanim numizmatikom Albinom Pogačnikom v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja. Na Slovenskem so stare novce sprva zbirali po gradovih in samostanih. Novčne najdbe so med drugim skrbno popisovali in hranili Janez V. Valvasor in razsvetljenci v krogu Žige Zoisa. V 19. stoletju je njihovo delo nadaljeval Deželni muzej v Ljubljani, danes Narodni muzej Slovenije. Zdaj za to dediščino skrbimo tudi drugi slovenski muzeji.

Precej kovancev in bankovcev v naši zbirki je iz časa med prvo in drugo svetovno vojno. Leta 2004 nam je gospod Lojze Zavrl iz Bitenj pri Kranju podaril nekaj dragocenih kosov. Med drugim bankovec za deset tisoč dinarjev, ki so jih začeli tiskati pred drugo svetovno vojno, a zaradi vojne niso nikdar prišli v obtok. A vrednost bankovcev, ki so jih numizmatiki mrzlično iskali in zbirali, je rasla. Gospod Zavrl je zanj moral plačati ves regres za letni dopust. ●

Bankovec za deset tisoč dinarjev, ki nikoli ni bil v obtoku (Zbirka Gorenjskega muzeja)

Taboriščna obleka iz Auschwitza

Mag. Monika Rogelj

O trpljenju mnogih med drugo svetovno vojno, v izgnanstvu, zaporih, taboriščih in na bojiščih, nam govorijo njihove zgodbe in predmeti. Ena izmed mnogih je zgodba taboriščnika v Auschwitzu.

Franc Mravlja je bil rojen leta 1904 v Škofji Loki. Izučil se je za čevljarja in po opravljenem mojstrskem izpitu je leta 1938 v Kranj odprl samostojno čevlarsko delavnico. Že od začetka druge svetovne vojne je sodeloval z Osvobodilno fronto in organizatorji odpora. Jeseni 1941 so v njegovi delavnici na Gaštelju v Stražišču organizirali javko in zbiralnico materiala. V delavnico so prihajali neznani ljudje, ki so se identificirali z geslom »Ali so moji gojzarji že popravljeni?«. Mravlja jim je posredoval informacije in navodila, ki jih je dobival od domačina Lucijana Seljaka. Popravljali so tudi čevlje za partizane.

V delavnici ga je 30. marca 1942 aretirala nemška policija gestapo, ker ga je izdal eden od kurirjev iz Trziča. Odpeljali so ga v zapore v Begunjah, od tam pa junija 1942 v koncentracijsko taborišče Auschwitz na Poljskem. Skupaj z obleko je dobil zaporniško številko 39919. Določen je bil za delo v taboriščni čevlarski delavnici.

V barakah bloka II je živel skupaj po 200 taboriščnikov. Vstajali so med tretjo in četrto uro zjutraj. Za zajtrk so dobili nesladkano kavo ali čaj, včasih še košček kruha, za kosilo je bila redka čorba z zelenjavo, zvečer pa čaj in četrtinka kruha z razredčeno marmelado. Pred večerjo je bil vsak dan apel, ki je lahko trajal po več ur, med njim so taboriščniki v vrstah stali na dvorišču in so jih pretepali za malenkosti. Zaradi izčrpanosti in bolezni je bil vsak košček kruha in krompirja dragocen. Marsikoga je rešila tovariška pomoč.

Za politične zapornike so se razmere nekoliko izboljšale leta 1943. Občasno so lahko od domačih dobivali pakete s hrano in enkrat na mesec so domov lahko poslali kratko pismo. Zaradi približevanja Rdeče armade so v začetku leta 1945 začeli evakuirati taborišče. Jetniki so morali peš oditi na pot, kdor je omagal, so ga ustrelili. Mravlja je bil v skupini 6000 jetnikov, ki so jih poslali v podružnico taborišča Mauthausen, v Ebensee v Zgornji Avstriji. To taborišče so 6. maja osvobodili Američani. Franc Mravlja je bil junija poslan v zbirni center v Gozd – Martuljek in tam je dobil potrdilo, da se vrača iz internacije domov.

Po prihodu domov je odprl staro čevlarsko delavnico v Stražišču in tam kasneje z družino tudi živel. Ves čas je delal kot samostojni obrtnik in se leta 1960 upokojil. ●

Obleka, v kateri se je Franc Mravlja vrnil iz internacije (Foto Tomaž Lauko)

Vrtalka za zobe

Jelena Justin

Zobozdravstvena služba v partizanskih enotah se je začela razvijati precej kasneje kot sanitetna služba. Prvi partizanski zdravnik na Gorenjskem je za kratek čas deloval že julija 1941, stalna sanitetna oskrba pa od leta 1942. S porastom partizanske vojske se je kmalu pokazalo, da brez zobozdravstvene službe ne gre. Prva zobozdravstvena ekipa je začela delati 14. februarja 1944 v Kamniško-zasavskem odredu. Zobozdravstvene ekipe so bile tudi v XXXI. diviziji, Jeseniško-bohinjskem odredu, Kokrškem odredu, Škofjeloškem odredu.

Predmeti, ki so opravljali funkcijo zobozdravstvenih instrumentov, pričajo o iznajdljivosti človeka, kako se je prilagodil danim okoliščinam, da je lahko olajšal trpljenje soborca. Pomislite! Ročna vrtalka za vrtanje zob je bila pritrjena na puškino cev. Bila je lahka za prenašanje, vendar so med borci krožile grenke šale o njej in tudi bali so se je iz preprostega razloga – vrteti jo je bilo treba na roke. Sveder je z vrtenjem dosegel 35 obratov na minuto (današnji zobni vrtalni stroji imajo 300.000 obratov na minuto). Takšno ročno vrtalko hranimo v Gorenjskem muzeju, ravno tako tudi tisto, ki so jo pritrdili na kolo šivalnega stroja, če je v kakšni vasi šivalni stroj bil. Nožna vrtalka je bila dokaj nepraktična za prenašanje, ker je tehtala več kot 25 kilogramov. V muzeju hranimo tudi različne klešče za puljenje zob, ki jih je uporabljal kranjski zdravnik dr. Božidar Fajdiga.

Spomini govorijo o etični vrednoti pomoči, ko so akterji tvegali življenja zato, da so drugim pomagali. Gospa Albina Mežek Mrak z Jesenic, zobna asistentka, s partizanskim imenom Darinka, ki je s sestro Sonjo leta 1944 odšla v partizane, nam je zaupala: »Največkrat sva šli v Rovte, po domovih; tja, kjer so podpirali partizane. Borci so prihajali skrivoma, da bi jim lahko popravili ali izpulili zobe. Kurir naju je obveščal na domu, kam in kdaj naj prideva. Velikokrat se je zgodilo, da sva pulili kar sredi gozda. Dolga leta po vojni me je na Jesenicah ustavil možakar, da bi se mi zahvalil za pomoč. Ja, na Mežakli, na nekem štoru sem mu izpulila boleč zob.« ●

Ročna vrtalka za zobe, pritrjena
na puško (Foto Tomaž Lauko)

Prešernova Zdravljica 1944

Beba Jenčič

9. maj je uradni datum zmage nad okupatorjem med drugo svetovno vojno, saj je ta dan leta 1945 začela veljati kapitulacija nacistične Nemčije, ki jo je ta podpisala 7. maja v Reimsu in 8. maja v sovjetskem vrhovnem poveljstvu v Karlshorstu. Vrednoto *edinosti, sreče in sprave* so v Prešernovi poeziji prepoznali tudi borci narodnoosvobodilnega boja.

Sredi vojne vihre, jeseni leta 1944, se je Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko, ki ga je vodil Bogdan Osolnik, odločil za bibliofilsko izdajo Prešernove Zdravljice ob stoti obletnici njenega nastanka. Natisnili so jo v partizanski ilegalni tiskarni Trilof v Davški grapi, nasproti Pogrivarjeve domačije med sotočjema dveh potokov. Izvode Zdravljice sta likovno opremila akademski slikar Janez Vidic – Janez, ki je izdelal celostranske linoreze, in arhitekt Marjan Šorli – Viher, ki je izrezal vinjete in besedilo. Natisnili so jo v decembru leta 1944 v 1500, neuradno pa 1512 izvodov. Vsak izvod je bil oštevilčen. Prvih petdeset je dobilo rimske številke, vsi preostali pa arabske. Pesnitev je bila simbolno zvezana s slovensko trobojnico iz volnene preje, ki so jo pobarvale ženske iz Davške grape. Bibliofilska izdaja je nastajala v izjemno težkih okoliščinah partizanske tiskarske ilegale. Partizanska Zdravljica spada glede na kakovost izdelave in izvirnost oblikovanja med najlepše primerke tiska v okupirani Evropi. Ob tem ne moremo prezreti dejstva, kaj in koliko je Prešernova pesem pomenila partizanskemu gibanju v vojni vihri druge svetovne vojne. Če je prvič zaznamovala slovenstvo leta 1848, ko je bila javno objavljena, po padcu Metternichovega absolutizma, je drugič svojo zavedno moč pokazala v času boja zopet fašizem in nacizem, ter tretjič, ko smo se Slovenci, končno, formirali kot nacija s svojo državo leta 1991.

V desetletjih po drugi svetovni vojni je bil ta edinstveni primerek večkrat ponatisnjen. Prvič leta 1974, s predgovorom dr. Lojzeta Gostiše, in drugič dvajset let kasneje, 1994, s predgovorom dr. Borisa Paternuja. ●

Bibliofilska izdaja Prešernove Zdravljice
iz leta 1944 (Zbirka Gorenjskega muzeja)

Medalja z upodobitvijo Primoža Trubarja

Beba Jenčič

Reformacija je Slovincem dala veliko – med drugim prvo knjigo in s tem knjižni jezik pa tudi prvo omembo pojma Slovenec. Osrednja osebnost slovenske reformacije je vsekakor Primož Trubar.

Primož Trubar se je rodil na Rašici pri Velikih Laščah leta 1508. Dan rojstva ni točno znan, najverjetneje 8. ali 9. junija, ko goduje sv. Primož. Mladi Primož je odšel na šolanje za duhovnika na Reko in kasneje v Salzburg ter si tam pridobil zelo dobro izobrazbo iz gramatike, dialektike, retorike in nemščine. Že kot devetnajstleten je dobil prvo službo v župniji Loka pri Zidanem Mostu, ki mu jo je dodelil tržaški škof Pietro Bonomo. Kasneje je kot vikar služboval v Šentjerneju na Dolenjskem, a je od tam moral bežati zaradi vse močnejše pripadnosti protestantizmu. Po nekaj mesecih skrivanja na Kranjskem se je leta 1548 odpravil v Nürnberg.

Primož Trubar je kot protestantski duhovnik napisal prvi slovenski knjigi *Catechismus* – *Katekizem* in *Abecedarium* – *Abecednik*, natisnjeni leta 1550.

V Rothenburgu ob Tauberi je postal protestantski duhovnik in se je v protestantizmu vključil kot eden najpomembnejših reformatorjev svoje dobe. Začel je pisati knjige v slovenskem jeziku, da bi Slovenci razumeli novo vero. Trubar je postal najpomembnejša osebnost pri postavljanju temeljev za slovenski knjižni jezik, z njim pa se začenja tudi javna raba imena Slovenci. Bil je glavni predstavnik slovenskega protestantizma 16. stoletja, hkrati pa je postal najpomembnejša osebnost v razvijanju temeljev za oblikovanje slovenskega naroda.

Umrli je 28. junija 1586 v Derendingenu, ki je danes del Tübingena v Nemčiji; tam je tudi ulica z njegovim imenom.

Akademski kipar Vladimir Stoviček (1896–1989) je medaljo s Trubarjevo upodobitvijo naredil leta 1951 v bronu in zlitini. Stoviček je bil starosta slovenskih medaljerjev, ustvarjal je v Leskovcu pri Krškem in občini tudi podaril okrog 1000 del, od leta 2010 pa je tam odprta Galerija Vladimirja Stovička. Gorenjskemu muzeju je medalje podaril mojster Stoviček sam. ●

Vladimir Stoviček, Medalja Primoža
Trubarja, zlitina (Foto Tomaž Lauko)

Moč preživetja ali »Kar je res, se žihr govori«

Jože Dežman

Marija Logar, rojena Zavasnik leta 1936, mi je rekla: »Kar je res, se žihr govori.« Z njo sem se srečal 24. septembra 2003 na Štefanji gori. Pripovedovala mi je o travmi, ki jo doživlja zaradi poboja staršev – očeta in noseče matere, ki so ju umorili partizani aprila 1945.

Dobila je dovoljenje za prekop posmrtnih ostankov.

»Dne 5. novembra (2003) sem nadaljeval izkop v sondi, ki smo jo začeli kopati 20. oktobra. Ko sem odstiral zgornjo plast, sem naletel na kamenje, položeno v vrsto. Odstrl sem cel niz in odkril se je krog kamenja, s katerim je bil označen grob.« Zgornji skelet je bil očetov, pod njim materin:

»Materina lobanja je imela samo luknjo na zatilju. Štirioglasta vdrtina, verjetno zasekana s krampom. Ali je ležala na tleh in ji je rabelj zabil kramp v glavo? ...«

Trebušni predel pri materi smo čistili posebno skrbno, če bi dobili kako sled plodu. Ravno skozi trebuh ji je zrasla velika korenina, močno razraščena. Kosti nadlahti in podlahti so kazale na prekrizane roke. Nato so se v dlančnih kosteh pokazale jagode rožnega venca. Mati, ki prekriža roke na otroku in ga varuje z rožnim vencem. Medtem ko je prej večkrat zajokala hči, smo zdaj jokali vsi navzoči. Še huje je bilo, ko smo odstranili še nekaj prsti in koreninic. Pokazala se je vrvica. »Od padal,« jo je spoznal eden od vaščanov. Z vrvico je imela mati zvezane roke. Dobro zvezane, strokovno zvezane, v prave lisice iz močne vrvice. Vrv je bila še kakega pol metra podaljšana, da so lahko zvezano vlekli za seboj.

»O, uboga mati, da je morala umreti zvezana!« Tako je strnila svojo grozo hči.

Prizor prekopa je januarja 2004 presunil slovensko javnost v nagrajenem dokumentarnem filmu Jožeta Možine Zamolčani – Moč preživetja. V njem so poleg Marije nastopili še drugi člani študijskega krožka Moč preživetja, ki sem ga vodil v Gorenjskem muzeju. Pri filmu sem bil strokovni sodelavec. Poleg tega smo oblikovali (Jože Dežman zgodovinska, Lovro Šturm in Blaž Ivanc pa pravna utemeljitev) uspešno ustavno pobudo za spremembo zakonov o popravi krivic in žrtvah vojnega nasilja. Ustavno sodišče je pozitivno odločilo leta 2007, Zakon o žrtvah vojnega nasilja je bil spremenjen leta 2010. Po vložitvi te pobude se je v delovanje krožka vključilo več kot sto ljudi. Mnoge njihove usode sem predstavil v dveh knjigah (Moč preživetja – sprava z umorjenimi starši, 2004; S spravno ljubeznijo iz rdeče ledene dobe, 2005), od leta 2005 pa jih predstavljamo v tedenskih oddajah Moč preživetja in Moja zgodba na Radiu Ognjišče. Projekt se z drugimi pobudami oblikuje v slovenski projekt Moja zgodba – zbiranje življenjskih zgodb. ●

Umrjena Ana Zavasnik, visoko noseča, je v rokah, ki so bile zvezane z lisicami iz padalske vrvice, držala rožni venec. (Foto Jože Dežman)

Plakat za razstavo industrije in obrti

Mag. Monika Rogelj

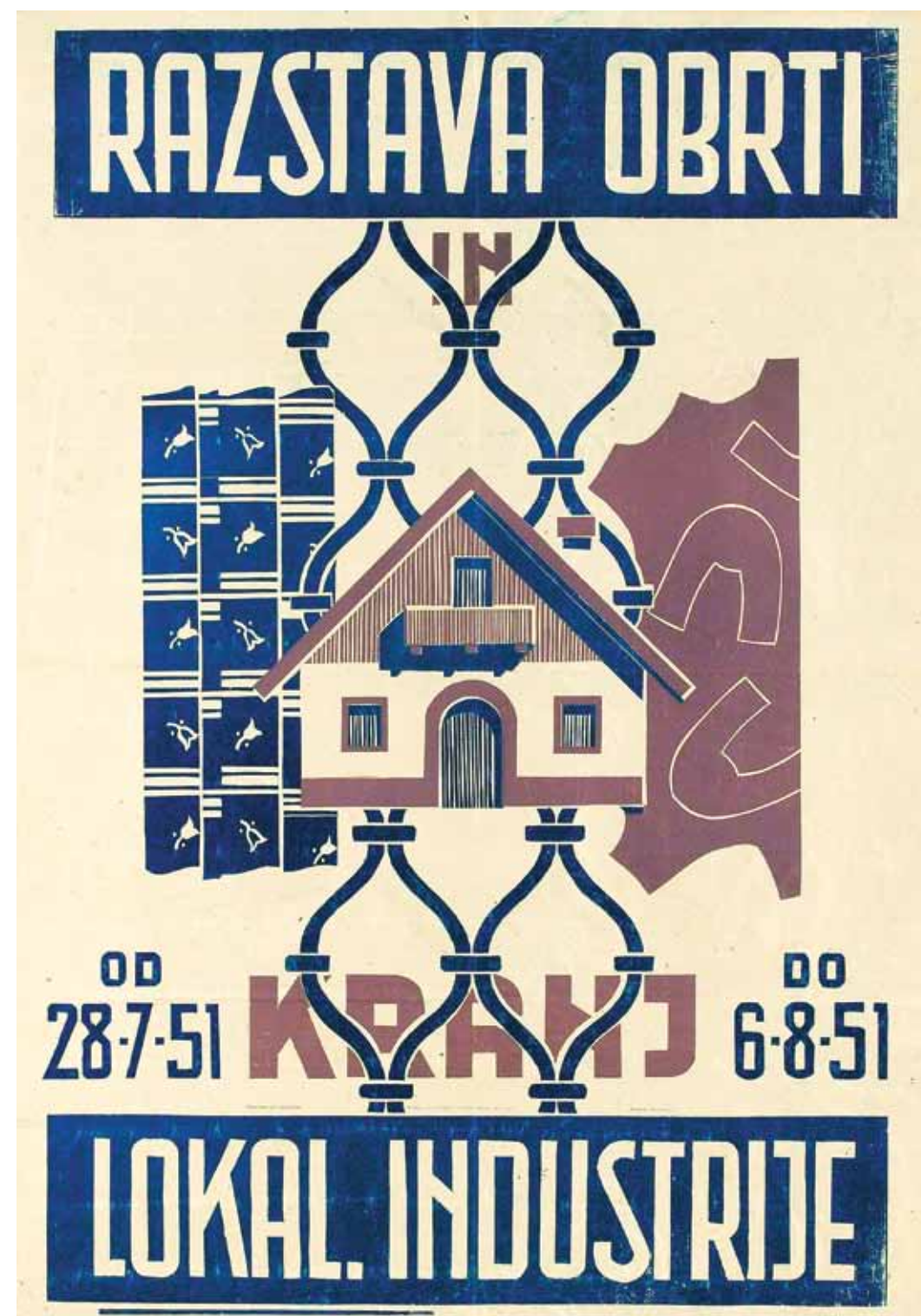
V Gorenjskem muzeju zbiramo in hranimo tudi predmete iz najnovejših zgodovinskih obdobj. Med drugim imamo obsežno zbirko drobnega tiska in jo sprotno dopolnjujemo z gradivom sodobnega časa. Velik del te zbirke so najrazličnejši plakati, ki so lahko zanimiv zgodovinski vir in muzejsko gradivo, saj nam pričajo o konkretnih dogodkih iz preteklosti.

Iz prvega obdobja po drugi svetovni vojni med drugim hranimo plakat iz leta 1951, ki je vabil na prvo razstavo dosežkov gorenjske industrije. Slikovna oprema plakata je bila za tiste čase precej bogata in z značilnimi elementi gorenjske pokrajine. Plakat je opozarjal na najpomembnejše panoge gorenjskega gospodarstva, na železarstvo, tekstilno in usnjarsko industrijo ter bogastvo lesa. Natisnili so ga v Gorenjski tiskarni Kranj na podlagi osnutka arhitekta Marinška.

V začetku petdesetih let 20. stoletja je bila industrija glavno gibalno razvoja Gorenjske, ki je bila v tistem času ena najbolj razvitih jugoslovanskih pokrajin. Več kot polovica zaposlenih si je kruh služila z delom v tovarnah in to število je dnevno naraščalo. Poleg železarstva in tekstilnih tovarn so bile vse pomembnejše tudi preostale industrijske panoge, ki so se oblikovale z združevanjem manjših podjetij in obrti. Njihovi izdelki so bili nujni za vsakdanjo preskrbo ljudi, saj je vsega primanjkovalo, od živil do gradbenega materiala.

Industrijska in obrtna podjetja širšega kranjskega območja so poleti leta 1951 prvič pripravila razstavo obrti in lokalne industrije. Želeli so opozoriti na gospodarske uspehe, kar je bilo velikega pomena za samozavest podjetij in popularizacijo njihovih izdelkov. Razstava je bila v prostorih Osnovne šole Simona Jenka in na njej se je predstavilo 90 razstavljalcev. Zaradi dobrega odziva so naslednje leto pripravili podobno razstavo za celotno Gorenjsko; na njej je sodelovalo 124 podjetij, ogledalo pa si jo je 24.000 ljudi. Leta 1953 se je razstava preoblikovala v tradicionalno sejmsko prireditev pod imenom *Gorenjski sejem*. Ta je s časom širil svojo dejavnost in potrjeval vlogo Kranja kot regionalnega trgovskega središča s stoletno sejmsko tradicijo. ●

Plakat prve razstave, ki je bila predhodnica največje sejmske prireditve na Gorenjskem v drugi polovici 20. stoletja (Foto Igor Pustovrh)

Marenčičev fotografski izraz

Ddr. Damir Globočnik

Janez Marenčič (1914–2007) je eden najpomembnejših slovenskih fotografov 20. stoletja. Leta 1935 se je pridružil Fotoklubu Ljubljana. Istega leta je bila njegova fotografija objavljena v dunajski reviji Die Galerie, naslednje leto je začel sodelovati na mednarodnih razstavah. Med motivi zgodnjih Marenčičevih fotografij so prevladovali človeška figura, žanr in krajina.

Marenčič je postal tudi osrednja osebnost kranjskega Fotografskega društva Janeza Puharja, ki je bilo na njegovo pobudo ustanovljeno leta 1949. Prva leta je med člani fotokluba prevladoval idealiziran fotografski pogled na krajino, obogaten z romantičnimi in impresionističnimi primesmi, ki ga poznamo iz predvojne slovenske fotografije. Pod vplivom novih fotografskih prijemov, ki jih je bilo na začetku petdesetih let mogoče videti na mednarodnih razstavah v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, novosti v slikarstvu in grafiki ter na podlagi Marenčičevih fotografskih razmišljanj iz okrog leta 1940 se je med člani kranjskega fotokluba oblikoval nov fotografski pristop, t. i. »kranjska fotografska manira« oziroma »črno-bela fotografika«. Fotografi so se podajali na skupne sprehode na zasnežene Bantale (del Sorškega polja pri Kranju). Posnetke so kasneje kopirali, da bi dobili fotografije brez vmesnih tonov. Obdobje »črno-bele fotografike« se je končalo že po nekaj letih zaradi vedno večjega zanimanja za barvno fotografijo.

Marenčič je intenzivno razmišljal o novih možnostih fotografske interpretacije krajine. Med službenim poletom nad Sorškim poljem sredi petdesetih let preteklega stoletja je odkril pogled na pokrajino iz zraka. V drugi polovici petdesetih let so začele nastajati fotografije, posnete z dvignjenega očišča, vzpetine ali kake druge višje ležeče točke, ki veljajo za inovativni vrhunec Marenčičevega fotografskega izraza. Črta horizonta, ki deli krajino v dva nekompatibilna dela, je praviloma izrinjena iz kompozicije. Krajina se spreminja v ploskovit, geometriziran likovni vzorec oziroma ornament. Marenčiča je bolj kot neokrnjena krajina privlačil s človekovimi posegi zaznamovan prostor. Človek je tisti, ki obvladuje krajino, s svojimi posegi je postopoma izčistil naravne oblike, v njej je prisoten simbolno ali konkretno (drobne človeške figure).

Janez Marenčič je prvo samostojno in hkrati pregledno razstavo priredil leta 1971 v Kranju. To je bila prva razstava *Kabineta slovenske fotografije*, ki deluje pod okriljem Gorenjskega muzeja. Fotografije z razstave, ki jih je podaril Kabinetu, so začetek zbirke sodobne slovenske fotografije v Kranju. Leta 1993 je Moderna galerija v Ljubljani Marenčičeve fotografije predstavila na veliki retrospektivni razstavi. Ob 90-letnici ga je predsednik Republike Slovenije odlikoval z zlatim redom za zasluge, Fotografska zveza Slovenije mu je podelila nagrado za življenjsko delo, Mestna občina Kranj pa ga je izvolila za častnega občana. ●

Promenada, 1955. Marenčič je nekdanji manjši park pred kranjskim Prešernovim gledališčem večkrat fotografiral z zvonika župnijske cerkve.

Šege in miti Bohinja: Otepovci

Marija Ogrin

Otepanje je obhod zimskih šem po hišah. Obred se je ohranil v alpskem svetu, pri nas samo v Bohinju v Zgornji Bohinjski dolini, včasih pa so otepali še po Spodnji Bohinjski dolini, na Gorjušah in na Koprivniku. Po izročilu so lahko otepali samo neporočeni fantje, ki so morali biti stari toliko, da so bili že godni za k vojakom. Na štefanovo (26. decembra) otepajo v Stari Fužini in pod Studorom, na silvestrovo (31. decembra) v Srednji vasi, Češnjici in Jereki. Otepovce vodi mer, ki ima ob sebi zapisnikarja ali šribarja, ki zapisuje darove vsake hiše, in »muzikontarja«. Mer, zapisnikar in muzikontar niso našemljeni. Muzikontar je lahko tudi že poročen. Za otepanje se fantje pripravijo nekaj dni prej in si dodelijo vloge glede na starost in zaupanje. Otepati začnejo v zgodnjih popoldanskih urah na robu vasi in se pomikajo po vasi, tako da ne izpustijo nobene hiše, saj njihov prihod pričakujejo vsi na vasi. Na začetku obhoda gre naprej mer, za njim muzikontar, nato šema z vrečo (žakljem) in drugi. Ko vstopijo v hišo, voščijo vesele božične praznike in srečno novo leto, nato zaplešejo z gospodinjo ali mlajšimi hčerami. Gospodinja jih obdari s klobaso, z denarjem in z jajcem. Na koncu, ko obhodijo vso vas, se otepovci zberejo v gostilni ali gasilskem domu in začne se ples skupaj z dekleti. V Stari Fužini so otepovci našemljeni, pred skupino ponavadi hodi metlar, ki ima oblečen narobe obrnjen kožuh in pripasano verigo z zvonci, na glavi pa ima naličje iz kože. Raženj in klobase nosita dva fehtarja. Šema z žakljem, kamor spuščajo klobase, je lik rogate živali. Spominja na gamsa. V Češnjici otepajo fantje na silvestrovo. Njihove obleke so bile sešite iz samih zaplat, zato se ta šema imenuje platovž ali zaplatar. Danes ta lik predstavlja novo leto. V nasprotju z drugimi kraji sta v Češnjici obvezna spremljevalca še dimnikar in dohtar. Na silvestrovo otepajo še v Srednji vasi in v Jereki, kjer imajo maske najbolj arhaičen značaj. Otepovci pod Studorom se ne šemijo in ne nosijo naličja. Oblečeni so v narobe obrnjene kožuhe. Poleg mera, šribarja, muzikontarja, fehtarja in novega leta je zelo slikovita baba, v katero je najpogosteje napravljen najmlajši fant. Otepanje je obhod, ki ima simbolni pomen premagovanja teme nad svetlobo, smrti nad življenjem. Po izročilu otepovci prinašajo srečo, zdravje in novo življenje. Enak simbolni pomen opazimo tudi na upodobitvah situlske umetnosti iz časa starejše železne dobe – te so morda dokaz, da se je v Bohinju ohranil tisočletni obred plodnosti. ●

Kostum otepovca iz Stare Fužine v Bohinju (Foto Tomaž Lauko)

Kampl za borovnice

Helena Rant

Borovnice so v preteklosti nabirali mnogi, ker so tako lahko zaslužili denar. A nabiralci so lahko prodali le lepo nabrane borovnice, tiste *ta sive* ali z meglico, ki so jih nabrali *na roke*. Številni otroci so si tako med počitnicami prislužili denar za šolske potrebščine, zvezke in knjige. Večina otrok je borovnice nabirala že pri sedmih letih.

Borovnice so šli nabirat tudi drugi, ki so potrebovali denar. Spretni so jih v eni uri nabrali liter. Nabirali so jih v manjše lončke, košarice, koške ali cajnice, ki so si jih privezali okrog pasu. Iz teh meric so borovnice stresali v večje košare, koše in jerbaze. Nekatere ženske so težke košare znale nesti domov na glavi s svitkom, ki so ga naredile iz jopice, predpasnika ali praproti. Borovnice so merile v litrih, preračunavale pa so jih tudi v kilograme, saj so jih zadruga plačevale po kilogramih. Do druge svetovne vojne so borovnice odkupovali nekateri trgovci in jih dobavljali večjim podjetjem za predelavo sadja in proizvodnjo pijač. Mnoge ženske so jih prodajale gospodinjam po mestih in vaseh, na tržnicah in hotelom v turističnih krajih, kot sta npr. Bled in Bohinj. Po drugi svetovni vojni so borovnice začele odkupovati kmetijske zadruga za izvoz v Anglijo. Leta 1956 je največ borovnic odkupila zadruga v Naklem. Izvozila je kar 28 ton prvovrstnih borovnic.

Iz borovnic so v preteklosti nekateri kuhali tudi žganje borovničevca. Bilo je zelo drago in cenjeno, z njim so postregli gostom, uživali pa so ga tudi kot zdravilo pri črevesnih težavah. Za šest litrov tega žganja so morali nabrati čez dvesto litrov borovnic. Mnogi so si pri tem pomagali z grabljicami ali *kamplom*, *riflom*, kot rečemo na Gorenjskem. Tako nabrane borovnice so bile sicer bolj mokre, a za namakanje za žganje to ni bilo pomembno. Tako so jih nabrali še enkrat hitreje kot *na roke*. Uporabljali so dve vrsti *kamplov*. S prvim, ki je bil podoben manjšim grabljicam, so borovnice *smukal* ali *kamplal* z borovničevja na podstavljeno rešeto. Z drugim tipom *kampla*, ki je bil podoben zaboječku ali vevnici z zobmi, pa so borovnice *kamplal* v sam *kampl*, malo potresli in popihali, da so odstranil listke in smeti. ●

Grabljice, po domače *kampl* ali *rifl*, za nabiranje borovnic (Foto Helena Rant)

Višinski čevlji Nejca Zaplotnika

Jelena Justin

Po prvi slovenski odpravi v Himalajo, leta 1960, je bila 1963 pri Planinski zvezi Slovenije ustanovljena Komisija za odprave v tuja gorstva z izdelano strategijo in vizijo.

Po odpravah na sedemtisočaka v letih 1965 in 1969 je leta 1972 prišel na vrsto prvi osemtisočak – Makalu. Vrh je žal ostal nedosežen, zato so leta 1975 odpravo ponovili. Kar devet alpinistov je vrh Makaluja doseglo po prvenstveni smeri preko južne stene. Ta vzpon je pomenil dokončen stik slovenskega alpinizma s svetovnim alpinističnim vrhom.

Razvoj alpinizma in dosežke, ki so sledili, sta dokončno leta 1977 napovedala Andrej Štremfelj in Nejc Zaplotnik, ki sta preplezala prvenstveno smer na jugozahodni greben Gašerbruma I (8068 m).

13. maja 1979 sta Kranjčana Nejc Zaplotnik in Andrej Štremfelj kot prva Slovenca stopila na vrh najvišje gore sveta. Z vrha Mount Everesta, kot goro imenujemo na Zahodu, sta v bazo sporočila: »*Sediva pri kitajski piramidi, pa ne veva, kaj bi!*« Dva dni kasneje sta na vrh stopila tudi Stane Belak Šrauf in Stipe Božić, spremljal ju je šerpa Ang Phu.

Odprava je načrtovala, da vrh Everesta osvoji po zahodnem grebenu, in to ji je tudi uspelo. Smer še danes velja za najtežjo smer na gori; od baze z ledenika Kumbu se dviga 700 metrov visoka strma skalna stena na sedlo Lho-La, sledi ji 1200 metrov visoko pobočje Zahodne rame, za njenim vrhom se razteza 2,5 kilometra dolg, položen, a močno vetroven greben, na koncu grebena pa je začetek strme in razgibane vršne piramide Everesta, kjer je več kot 700 metrov višinske razlike, z nekaterimi izredno težkimi plezalnimi mesti na ekstremni nadmorski višini.

Pri opremljanju odprave so sodelovala številna domača podjetja. Med drugim je tovarna Alpina iz Žiri v sodelovanju z alpinisti izdelala kakovostne višinske čevlje, tovarna Induplati Jarše pa nov tip višinskih šotorov. Pri izdelavi nepremočljivih vrhnjih oblačil so prvič uporabljali material goretex, ki je bil sicer uvožen, oblačila pa so sešila domača podjetja. Iste višinske čevlje je Nejc Zaplotnik uporabljal tudi leta 1981 v južni steni Lhotseja.

Z vzponom na Everest se je slovenski alpinizem dokončno zasedral v svetovni alpinistični vrh in tam ostaja še danes. ●

Legendarni gojzarji, izdelani v Alpini, ki jih je Nejc Zaplotnik nosil pri plezanju na Everest (Foto Drago Holynski)

Telefoni kranjske Iskre

Mag. Monika Rogelj

V današnji, digitalni dobi si življenja ne znamo več predstavljati brez interneta, elektronske pošte in mobilnega telefona. Še pred nekaj desetletji se je za hitro komunikacijo uporabljal stacionarni telefon. V drugi polovici 20. stoletja je bila v bivši skupni državi Jugoslaviji sinonim za telefone kranjska Iskra. To vodilno domače elektrotehnično podjetje se je s svojimi izdelki uveljavilo tudi na mednarodnem trgu. Upoštevali so zahteve in želje kupcev, zlasti od 60. let, ko se je tudi pri nas življenjski standard začel dvigovati in je bilo povpraševanje za različnimi električnimi aparati vse večje. Iskra – tovarna za elektrotehniko in finomehaniko Kranj je bila ustanovljena leta 1946. Proizvodnja je potekala v prostorih predvojne tekstilne tovarne Jugočeška in medvojne nemške vojaške tovarne. Poleg prvih števcov in ročnega orodja so leta 1949 v Iskri izdelali prvi induktorski telefonski aparat. Sprva so telefone izdelovali po tujih kupljenih licencah Siemens in Albisa, sredi 60. let pa so začeli izdelovati telefone, ki so jih razvili Iskrini strokovnjaki, njihova oblika pa je bila delo hišnega studia za oblikovanje. Leta 1965 je iz proizvodnje prišel telefon ATA 30, katerega ohišje je bilo izdelano iz trdnjše termoplastične mase, in leta 1967 ATA 20, ki je že imel tiskano vezje. Leta 1976 so v Iskri kot prvi na svetu izdelali povsem elektronski aparat, dobil je oznako ETA 60. Razvijali in patentirali so številne tehnične novosti, ki so pomenile korak naprej v razvoju telefonije v svetovnem merilu. Temu je leta 1979 sledil danes že kultni aparat ETA 80, ki so ga izdelovali tako s številčnikom kot tastaturo (ETA 85). Presežek tega aparata je bil tudi v njegovi obliki – avtor Davorin Savnik je zanj dobil vse najuglednejše domače in mednarodne nagrade. Telefon je v 80. letih dal povsem novo podobo telefonom v svetu in so ga vedno znova kopirali. Tudi v naslednjem desetletju so v Iskri kot prvi na svetu pri telefonih razvili številne izboljšave in med prvimi tudi digitalno centralo. V štirih desetletjih, do leta 1989, je s tekočih trakov takratne Iskre Terminali prišlo že pet milijonov telefonov. ●

Telefon ETA 85 je dal v osemdesetih letih povsem novo podobo telefonom v svetu in so ga vedno znova kopirali. Pri nas so ga uporabniki poimenovali tudi *fitipaldi*. (Foto Drago Holynski)

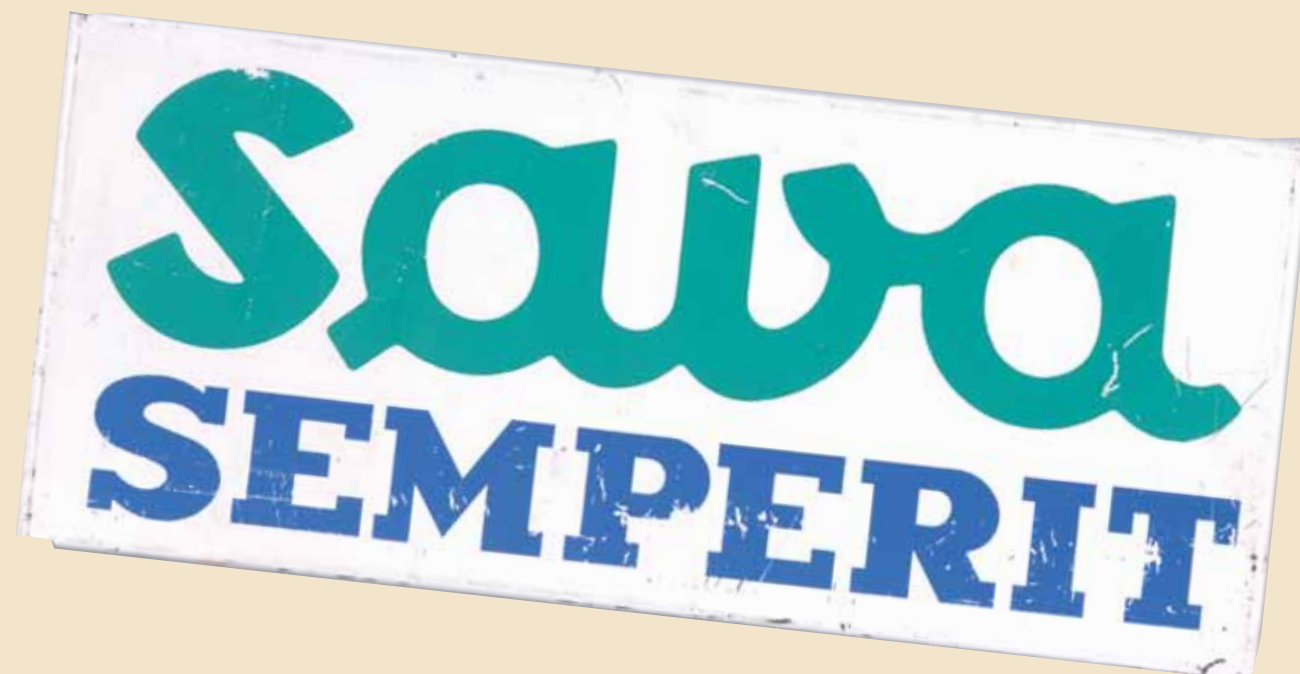
Reklamna tabla Sava

Mag. Monika Rogelj

Hiter napredek, ki ga je Kranj doživel v 20. stoletju, si je nemogoče zamišljati brez tovarne Sava, podjetja z več kot devet desetletij dolgo tradicijo neprekinjenega uspešnega delovanja.

Leta 1920 je bila ustanovljena uvozno-izvozna družba *Atlanta*, naslednje leto pa se je preoblikovala v *Vulkan*, tovarno za gumijeve izdelke, prvo tovrstno podjetje pri nas. Družabniki so bili trgovci Franc in Peter Šumi, Alfonz Pirc iz Kranja in Jožko Veber iz Zalega Loga. Tovarna je stala na desnem bregu Kokre, v neposredni bližini mesta. Prvi in najbolj znan izdelek Vulkana so bili podpetniki za čevlje, ki so jih oglaševali pod imenom Eterna. Kasneje so izdelovali tudi radirke, zračnice in plašče za kolesa, podplate in opanke, termoforje, različne cevi in druge tehnične pripomočke. Poleg velikih tekstilnih tovarn je bilo to največje podjetje v Kranju. Od 53 zaposlenih v prvih letih je do leta 1938 njihovo število naraslo na 510. Leta 1931 so novi lastniki postali avstrijski podjetniki in ime tovarne spremenili v *Semperit*, *jugoslovanska tvornica gumijevih izdelkov*.

Po drugi svetovni vojni je bila *Tovarna gumijevih izdelkov Sava*, kot so jo poimenovali leta 1946, eno od najpomembnejših republiških in državnih podjetij. Začeli so redno proizvodnjo avtomobilskih plaščev in zračnic ter se postopno selili v nove obrate na Laborah. Leta 1967 so z avstrijskim podjetjem Semperit sklenili licenčno pogodbo o izdelovanju diagonalnih plaščev, kar je bil začetek skoraj tridesetletnega sodelovanja. Z začetkom proizvodnje novih, radialnih pnevmatik je bila leta 1972 ustanovljena *Tovarna avtopnevmatike Sava Semperit*. Avtomobilske in tovarne pnevmatike, najbolj prepoznavni Savini izdelki, so zavzemale več kot tri četrtine proizvodnje, katere obseg je ob velikih investicijah in modernizaciji strmo naraščal, s tem pa je raslo tudi število zaposlenih – konec 80. let je v Savi delalo že več kot 4700 delavcev. Ob skrbi za razvoj in kakovost so izdelke uspešno prodajali tudi na zahtevnih tujih trgih. Podjetje Sava se je po lastninjenju leta 1996 preoblikovalo v delniško družbo. Leta 1997 so sklenili pogodbo o poslovnem partnerstvu z ameriškim koncernom Goodyear. Ta je v novem podjetju *Sava Tires* postal večinski lastnik proizvodnje avtoplaščev in gumenih izdelkov, novooblikovana Poslovna skupina Sava pa se je usmerila v kemijo, trgovino, finance in turizem. ●

Reklamna tabla podjetja Sava Semperit, ki so jo v začetku 80. let 20. stoletja uporabljali za promocijo gumenih izdelkov (Foto Boštjan Gunčar)

Tabla z mejnega prehoda

Mag. Monika Rogelj

V Gorenjskem muzeju smo med prvimi v slovenskem prostoru prepoznali potrebo po dokumentiranju sodobnosti in zbiranju gradiva, ki označuje delo in življenje v aktualnem času. Pri odbiranju predmetov sodobnosti so glavna merila njihova tipičnost, razširjenost, izjemne kvalitete, novosti, izjemnosti, zlasti pa domača izdelava. Nekatere predmete zbiramo zaradi njihovega simbolnega značaja, kot spremljevalce in pričevalce zgodovinskih dogodkov. V to skupino spadajo tudi predmeti iz časa osamosvajanja države Slovenije.

Z razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti je Slovenija 26. junija 1991 prevzela tudi nadzor nad svojimi mejami, ki so bile prej zunanje meje Jugoslavije. Eden od prvih znakov suverenosti nove države je bilo nameščanje slovenskih tabel in zastav na mejnih prehodih. To je jugoslovanska vojska izkoristila kot povod za oboroženo posredovanje. Kolone tankov in oklepnih vozil so krenile proti mejnim prehodom in jih zasedle. Na Gorenjskem je bilo več pomembnih strateških točk, ki so jih branile enote slovenske Teritorialne obrambe in milice. Potekali so boji in pogajanja na mejnih prehodih na Ljubelju, Jezerskem in Karavankah. Ves čas vojne je ostal odprt železniški mejni prehod Jesenice. Jugoslovanski armadi tudi ni uspelo zasesti mednarodnega letališče Brnik.

Po umiku jugoslovanskih enot so na mejnih prehodih slovenski vojaki in policisti slovesno dvignili slovenske zastave in ponovno postavili mejne table z napisom Republika Slovenija. Kasneje je bil na tablah dodan slovenski državni grb.

Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo 1. maja 2004 je slovenska meja z Avstrijo, Italijo in Madžarsko postala notranja meja unije, table, ki so označevale slovensko državno mejo, pa so ostale. Slovenija je 21. decembra 2007 ukinila kontrole na teh mejah in začela izvajati določila schengenskega sporazuma. Dotedanje mejne table so bile zamenjane s simbolom Evropske unije in napisom Slovenija. ●

Z vključitvijo Slovenije v območje prostega pretoka ljudi in blaga med evropskimi državami so tudi table z gorenjskih mejnih prehodov odšle v zgodovino. (Zbirka Gorenjskega muzeja)

